

Kazimiera Jakóbk

Modele wychowania do modlitwy w podręcznikach pierwszego i drugiego programu szczegółowego

---

Studia Katechetyczne 1, 201-355

1979

Artykuł został zdigitalizowany i opracowany do udostępnienia w internecie przez Muzeum Historii Polski w ramach prac podejmowanych na rzecz zapewnienia otwartego, powszechnego i trwałego dostępu do polskiego dorobku naukowego i kulturalnego. Artykuł jest umieszczony w kolekcji cyfrowej bazhum.muzhp.pl, gromadzącej zawartość polskich czasopism humanistycznych i społecznych.

Tekst jest udostępniony do wykorzystania w ramach dozwolonego użytku.

S. Kazimiera Jakóbk

MODELE WYCHOWANIA DO MODLITWY W PODRĘCZNIKACH
PIERWSZEGO I DRUGIEGO PROGRAMU SZCZEGÓŁOWEGO

Wykaz skrótów

- AK - Ateneum Kapłańskie
BN - Bóg z nami
BNK - Bóg z nami, podręcznik dla katechety
CTh - Collectanea Theologica
DCG - Directorium Catechisticum Generale
HD - Homo Dei
MK - Mój katechizm
MP - Materiały pomocnicze do programu katechezy według układu drugiego
RBiL - Ruch Biblijny i Liturgiczny

W s t ę p

Ogólna odnowa Kościoła, jako jeden z zasadniczych celów Soboru Watykańskiego II¹, implikuje odnowę konkretnych przejawów życia chrześcijańskiego, między innymi modlitwy. Wspomniany Sobór dostrzegł w modlitwie jeden ze sposobów realizacji powszechnego kapłaństwa wiernych², a także coraz głębszego wnikiwania w tajemnice Chrystusa³. Oprócz tego wskazał on na modlitwę jako na skuteczny środek apostołstwa⁴ oraz zwrócił uwagę na fakt, iż modlitwa przejawia chrześcijański styl życia⁵.

¹ Por. KK 15; KDK 43; DE 6.

² Por. KK 10.

³ Por. DK 14.

⁴ Por. DA 16.

⁵ Por. DE 23.

Dlatego też katecheza, pełniąc funkcję oficjalnego czynnika wychowawczego Kościoła, powinna zwrócić uwagę na wprowadzanie katechizowanych w autentyczną modlitwę liturgiczną i prywatną⁶. Główną pomoc w tym względzie stanowią między innymi katechizmy⁷.

Problem wychowania do autentycznej chrześcijańskiej modlitwy ze swej natury posiada stałą aktualność. Powstaje więc pytanie co robi polska katecheza, aby pomóc dziecku w zdobyciu odpowiednich dyspozycji, potrzebnych do modlitwy. Odpowiedzi na powyższe pytanie można szukać na różnych płaszczyznach odniesienia. Aby jednak można było podjąć badania eksperymentalne, należy wcześniej zastanowić się nad tym, co reprezentują w odniesieniu do modlitwy podręczniki najczęściej podsuwane dziecku jako pomoc w katechizacji. Problem podjętej pracy będzie odtworzeniem, na podstawie zawartych w tychże podręcznikach elementów składowych, struktury modeli wychowania dziecka do modlitwy. W skład problemu wejdzie również ukazanie jej obrazu w poszczególnych typach podręczników.

Zarysowany wyżej problem w pewnym stopniu ukazuje cel podjętych poszukiwań. Celem tym jest umożliwienie dalszych badań w dziedzinie wychowania dziecka do modlitwy. Odzwierciedlenie obecnego stanu zainteresowania się tym problemem w polskiej katechezie, jakie zostanie ukazane w pracy, jak można sądzić, przyczyni się w pewnej mierze do dalszych i pogłębionych badań tego zagadnienia.

Metodą w rozwiązywaniu zagadnienia będzie analiza i porównanie. Przeanalizowany zostanie materiał, dotyczący treści o modlitwie oraz formuły modlitewne w obydwu typach podręczników. Porównanie natomiast dotyczyć będzie, wydobytych w trakcie analizy poszczególnych elementów, tworzącej się struktury modelu wychowania do modlitwy, charakterystycznych dla danej grupy podręczników. Wnioski szczegółowe zostaną podane po każdym określonym odcinku analizy, natomiast wnioski bardziej ogólne będą stanowić podsumowanie większej partii materiału.

⁶ Por. Ogólna Instrukcja Katechetyczna (Directorium Catechisticum Generale), Wiadomości Diecezjalne Łódzkie 47 (1973) 161. Odtąd na oznaczenie tego dokumentu używany będzie skrót BCG, natomiast cyfra arabska wskaże odpowiedni numer zagadnienia.

⁷ Tamże, 116, 119.

Należy zaznaczyć, iż zakres poszukiwań zostanie ograniczony do modlitwy dziecka w młodszym wieku szkolnym, a dokładniej mówiąc do klasy I-II. W podjętym problemie nie chodzi o wychowanie do modlitwy, ujęte ogólnie, lecz o model wychowania sugerowany przez wybrane podręczniki, nie chodzi również o krytykę czy ocenę poszczególnych struktur wychowawczych, lecz o ich rejestrację.

W polskiej katechezie okresu posoborowego do najbardziej rozpowszechnionych podręczników katechetycznych przeznaczonych dla dziecka w młodszym wieku szkolnym należą podręczniki "Bóg z nami"⁸ oraz "Mój katechizm"⁹. Pierwszy z wymienionych podręczników został opracowany przez autorów pierwszego programu szczegółowego, z tego też względu zawiera jego idee mimo, że czas ostatecznego zredagowania i zatwierdzenia wspomnianego programu jest nieco późniejszy¹⁰. "Bóg z nami" w wydaniu z roku 1968 obejmuje tematycznie zakres materiału przeznaczonego dla dzieci klasy pierwszej i drugiej. Zaprezentowany podręcznik można nazwać "podręcznikiem inicjacji eucharystycznej", ponieważ jego głównym dążeniem i celem jest doprowadzenie dziecka do pełnego uczestnictwa w Ofierze Eucharystycznej oraz do chrześcijańskiego życia, którego źródłem i wypełnieniem jest Eucharystia¹¹. W następnych latach pod tytułem "Bóg z nami" wyszły podręczniki dla dzieci klasy trzeciej i czwartej¹². W korelacji tematycznej do wyżej przedstawionych katechizmów pozostają podręczniki metodyczne dla katechety¹³.

⁸ Bóg z nami, cz. I-II, Kraków. Odtąd na oznaczenie podręczników "Bóg z nami" zostanie wprowadzony skrót BN, natomiast cyfra rzymska wskaże odpowiednią jego część.

⁹ Bp E.Materski, N.Hekker, Mój katechizm, wyd. 12, Poznań 1974. Odtąd na oznaczenie podręcznika "Mój katechizm" zostanie wprowadzony skrót MK.

¹⁰ Por. bp J.Stroba, Geneza nowego programu katechezy, Katecheta 16 (1972) 156-162.

¹¹ Por. T.Chromik, "Bóg z nami", Katecheta 13 (1969) 67.

¹² Bóg z nami, cz. III pod red. J.Charytańskiego, W.Kubika, B. Mokrzyckiego, Kraków 1974; Bóg z nami, cz. IV. pod red. J. Charytańskiego, W.Kubika, wyd. 2, Kraków 1974.

¹³ Bóg z nami, cz. I-II, podręcznik dla katechety pod red. J.Charytańskiego, Warszawa 1971; Bóg z nami, cz.III, podręcznik dla katechety pod red. J.Charytańskiego, Warszawa 1972; Bóg z nami, cz. IV, podręcznik dla katechety pod red. J.Charytańskiego, Warszawa 1974; odtąd na oznaczenie tych podręczników zostanie wprowadzony skrót BNK, natomiast cyfra rzymska wskaże odpowiednią jego część.

"Mój katechizm" zawiera materiał katechetyczny uszeregowany według wytycznych programu szczegółowego drugiego. Jest on podzielony na trzy grupy odpowiadające trzem poziomom nauczania katechetycznego, a mianowicie: "Przyjdź Panie Jezu" - klasa druga, "Czekamy na Zbawiciela" - klasa trzecia oraz "Pan Jezus pośród nas" - klasa czwarta. Należy przy tym zaznaczyć, iż pierwsza z wymienionych części została wydana odrębnie jako "Katechizm dla dzieci przed pierwszą spowiedzią i Komunią świętą"¹⁴. Ilość wydań¹⁵ podręcznika "Mój katechizm" świadczy o jego spopularyzowaniu w katechezie polskiej. W układzie szczegółowym drugim wspomnianego katechizmu istnieją tak zwane "Materiały pomocnicze" do programu katechizacji, wydawane stopniowo od 1971 roku na powielaczu, a opracowane przez Ośrodki katechetyczne w Warszawie i Kielcach¹⁶.

W związku z podjętym tematem pracy należy zaznaczyć, że jego bazę źródłową będą stanowić wyżej wymienione podręczniki dla dziecka, to znaczy "Bóg z nami" i "Mój katechizm", o zakresie materiału katechetycznego przeznaczonego dla dzieci klas I-II. Ponieważ MK nie uwzględnia klasy pierwszej, stąd wynikła konieczność traktowania MP I na prawach podręcznika dla wspomnianej grupy dzieci. BNK I, BNK II oraz MP II będą brane pod uwagę jako materiał pomocniczy w odtwarzaniu struktury modelu wychowania dziecka do modlitwy w poszczególnych typach podręczników. Wskazane źródła nie posiadają w zakresie podjętego tematu żadnych opracowań.

Pytanie o modele wychowania do modlitwy implikuje takie zagadnienia, jak pojęcie modlitwy, miejsce modlitwy w katechezach oraz wychowawcze aspekty modlitwy.

Pierwsze z wymienionych zagadnień ukaże, jak można przypuszczać, podobieństwa i różnice w omawianych podręcznikach od-

---

¹⁴ Bp E. Materski, N. Hekker, Przyjdź Panie Jezu, wyd. 5, Warszawa 1974.

¹⁵ W 1974 roku ukazało się 12 wydanie MK.

¹⁶ Materiały pomocnicze do programu katechizacji według układu II, kl. I, Warszawa 1971, powielacz, z. 1-2, 1972, z. 3-4; Materiały pomocnicze do programu katechizacji według układu II, kl. II, Warszawa 1971, powielacz, z. 1-2, 1972, z. 3-4; odtąd na oznaczenie tych pomocy zostanie wprowadzony skrót MP, cyfra rzymska wskaże odpowiednią klasę.

nośnie ogólnej i pojęciowej strony modlitwy zarówno w ujęciu teoretycznym, jak i w praktycznym jej urzeczywistnieniu. Rozwiązanie tego problemu będzie zasadniczo stanowić treść rozdziału pierwszego, dotyczącego raczej merytorycznej strony podjętego zagadnienia.

Drugi etap pracy w większym stopniu będzie dotyczył zagadnień związanych z metodyką wprowadzenia do jednostek problemu modlitwy, czyli wchodził on będzie w zakres dydaktycznej struktury podręczników.

Ostatni etap pracy będzie zmierzał do ujawnienia wychowawczych aspektów we wprowadzonych przez podręczniki formułach modlitewnych.

Na tym miejscu pragnę wyrazić wdzięczność Ks. Doc. Drowi hab. Janowi Charytańskiemu za kierownictwo i pomoc w niniejszej pracy oraz za cenne wskazówki metodyczne.

1. Pojęcie modlitwy w analizowanych podręcznikach

Modlitwa stanowi jeden z podstawowych elementów życia chrześcijańskiego. W najogólniejszym znaczeniu jest ona podjęciem przez człowieka zbawczego dialogu zainicjowanego przez Boga. Sobór Watykański II widzi istotę modlitwy w odpowiedzi człowieka na słowo Boże¹⁷. Wewnętrzna gotowość współdziałania z Bogiem może przybrać różnorakie formy realizacji, a mianowicie, poczynszy od zgody z wolą Bożą w myślach, poprzez odpowiedź daną słowem, do konkretnego czynu, w zależności od sytuacji, w której człowiek dostrzegł wezwanie Boże. Z tego względu istnieje wiele definicji ujmujących modlitwę w różnych jej aspektach. Wielopłaszczyznowa problematyka modlitwy pozwala również mówić o jej rodzajach i formach.

Podręcznik przeznaczony dla dziecka niewątpliwie jest pewną pomocą w katechizacji, pod warunkiem jednak, że jego treści kształtują religijne oblicze człowieka, czyli przyczyniają się do jego chrześcijańskiego wychowania¹⁸. Wychowanie zaś chrześcijańskie zakłada również wprowadzenie w życie modlitwy. Chociaż

¹⁷ Por. KL 33.

¹⁸ Por. A. Giżyński, Nauczanie katechizmu a katechizacja, *Katecheta* 12 (1968) 20-22.

celu katechizacji nie można sprowadzić do zdobycia jedynie wiedzy religijnej, a w niej wiedzy o modlitwie, to jednak materiał pojęciowy stanowi w pewnym sensie bazę w kształtowaniu życia chrześcijańskiego, czyli nie jest skierowany wyłącznie do umysłu katechizowanego, lecz poprzez umysł do jego woli i uczuć.

Zgodnie z zamierzonym celem podjętej pracy, chcąc jak najadekwatniej ukazać modele wychowania do modlitwy, za którymi opowiedziały się omawiane podręczniki, należy przeanalizować znajdujący się w nich nas interesujący materiał, nie tylko w aspekcie wychowawczym, lecz także pojęciowym. Stąd pierwszy rozdział stanowi próbę analizy takich zagadnień, jak określenia, rodzaje oraz formy modlitwy zawarte w tych podręcznikach. Analiza obejmie również problem okoliczności modlitwy.

1.1. Określenia modlitwy

Możliwość wieloaspektowego spojrzenia na modlitwę jest przyczyną istnienia różnych jej definicji. Niektóre z definicji, często spotykane w podręcznikach ascetycznych, określają modlitwę jako "podniesienie duszy do Boga", zwracając w niej większą uwagę na działanie ludzkie¹⁹. Inne natomiast, doceniając w modlitwie wkład człowieka, jednocześnie koncentrują swą uwagę na inicjatywie Bożej²⁰. Wszystkie jednak definicje, mimo różnorodności akcentów, mają jeden punkt styczny. Jest nim wzajemna relacja między Bogiem a człowiekiem, która powinna zaistnieć w modlitwie.

W analizie określeń modlitwy podanych przez podręczniki pierwszego i drugiego programu szczegółowego zostanie zwrócona uwaga na problem działania Bożego i współdziałania ludzkiego w akcie modlitwy. Rozwiązanie tego zagadnienia pomoże ustalić istotę modlitwy w ujęciu analizowanych podręczników.

Należy również zbadać, czy istnieje pewnego rodzaju progresja w określaniu modlitwy przez podręczniki przeznaczone dla dzieci klasy pierwszej i drugiej. W celu jaśniejszego ukazania podobieństw względnie różnic w określeniach modlitwy, zawar-

---

¹⁹ Por. J.Bochenek, Zarys ascetyki, Warszawa 1972, 203.

²⁰ Por. B.Häring, Nauka Chrystusa, t. II, cz. 1, Poznań 1963, 203.

tych w omawianych podręcznikach, dokonany zostanie zestaw wspólnych i różnych akcentów wydobytych w trakcie analizy.

1.1.1. Istota modlitwy

Wyraźne sformułowanie definicji modlitwy podaje podręcznik "Bóg z nami" II w jednostce 9 "Dziecko Boże modli się do swego Ojca". Określa on modlitwę w następujący sposób: "Modlitwa jest rozmową i przebywaniem z Bogiem"²¹. Ten sam podręcznik w części pierwszej, mówiąc o modlitwie Jezusa, określa ją jako przebywanie z Ojcem²². Natomiast "Materiały pomocnicze" I nie posiadają wprost sformułowanej definicji modlitwy. Podając ją ubocznie, w katechezie 1 i 22 określają modlitwę jako rozmowę z Ojcem, w katechezie zaś 21 jako rozmowę z Jezusem²³. W podręczniku "Mój katechizm" można znaleźć treści dotyczące istoty modlitwy, brak w nim natomiast samego określenia modlitwy.

Wspólną cechą wyżej podanych określeń jest ukazanie dialogicznego charakteru modlitwy. Powyższe, to znaczy dialogiczne ujęcie modlitwy, wprowadza dziecko w osobową relację z Bogiem, oczywiście na płaszczyźnie modlitwy. Podkreślając inicjatywę Bożą podręczniki pierwszego programu szczegółowego kładą szczególny akcent na przebywanie z Bogiem w czasie modlitwy²⁴. Bóg będący blisko zwracającego się do Niego człowieka staje się rzeczywistym partnerem rozmowy. Przebywanie z jakąś osobą zakłada bliskość, przynajmniej fizyczną, danej osoby. A jeżeli osoby będące blisko siebie łączy miłość, wtedy następuje również duchowe zjednoczenie tych osób. Ukazanie bliskości Boga jest bardzo ważnym momentem w wychowaniu dziecka do modlitwy, gdyż dziecko ze swej natury nie jest jeszcze zdolne pojąć wielkości i transcendencji Boga. MP I sprowadzając modlitwę do rozmowy, tym samym uwypuklają w niej raczej wartość słowa.

Następnym ważnym momentem przy wprowadzaniu dziecka w życie modlitwy jest ukazanie przez podręczniki obydwu programów Boga jako Ojca ludzkości. Prawda ta szczególnie została zaak-

²¹ BN II, j. 9.

²² BN I, j. 23.

²³ MP I, j. 1, z. 1, 1-3; 21, z. 2, 24; 22, z. 3.

²⁴ BN I, j. 23; BN II, j. 9.

centowana w jednostce 9 podręcznika BN II, w jednostce 1 i 5 MP I²⁵ oraz 2 MK. Dziecko na ogół posiada bogate doświadczenie związane z osobą swego ojca. W sytuacjach, kiedy dziecko nie doświadcza miłości ojcowskiej, jego rozwój, a szczególnie rozwój uczuciowy i społeczny, może zostać poważnie zachwiany²⁶. Bliskość Boga, Jego ojcowska pełna miłości troska o człowieka, która została ukazana w podręcznikach, stanowi podstawę rzeczywistego obcowania z Bogiem w czasie modlitwy.

Modlitewny dialog rozpoczyna nie człowiek, lecz Bóg. Podręczniki wskazują, między innymi, na jeden z najważniejszych przejawów tej Bożej inicjatywy. Jest nim fakt, że właśnie Jezus Chrystus, Syn Boży przysłany przez Ojca, podejmuje w imieniu ludzkości i wraz z nią rozpoczęty przez Boga dialog. Jednostki 8 i 19 w podręczniku BN II oraz 26 w MK, ukazują Chrystusa modlącego się w społeczności Kościoła i razem z nim wielbiącego Ojca. Jednostka 5 w MP I²⁷ mówi tylko o obecności Chrystusa w modlącym się Kościele. Natomiast jednostka 9 w BN II podkreśla udział Chrystusa w każdej modlitwie chrześcijańskiej. Poprzez fakt zjednoczenia Chrystusa z modlącym się Kościołem, którego również nie pominęły analizowane podręczniki, modlitwa chrześcijańska nabiera nowych wymiarów, a mianowicie, zostaje włączona mistyczno-realnie w wieczny dialog miłości Trójcy Przenajświętszej.

Z wyżej dokonanej analizy istoty modlitwy, w ujęciu podręczników pierwszego i drugiego programu szczegółowego, można wyprowadzić następujący wniosek. Określenie modlitwy podane przez podręczniki pierwszego programu szczegółowego posiada bogatszy i szerszy zakres treściowy w porównaniu z określeniem modlitwy podręczników drugiego programu. Podręczniki "Bóg z nami" mocniej akcentują w modlitwie płaszczyznę bycia z Bogiem, a tym samym, jak się wydaje, zamierzają rozwijać w dziecku zdolności kontemplacji Boga, natomiast podręczniki drugiego programu szczegółowego zwracają większą uwagę na modlitwę-rozprawę, z podkreśleniem jej indywidualnego charakteru.

---

²⁵ MP 1, j. 1, z. 1, 2-3; 5, z. 1, 13.

²⁶ Por. L. Wołoszynowa, Młodszy wiek szkolny, w: Psychologia rozwojowa dzieci i młodzieży, red. M. Żebrowska, Warszawa 1973, 375.

²⁷ MP I, j. 5, z. 1, 13-14.

1.1.2. Progresywne ujęcie istoty modlitwy

Zagadnienie progresywnego ujęcia istoty modlitwy można w ogólnym zarysie sprowadzić do następującego pytania: które podręczniki i w jakim aspekcie dokonują pogłębienia omawianych problemów.

Już nawet pobieżna analiza może wykazać dosyć duże pogłębienie określenia modlitwy w podręcznikach "Bóg z nami". Podręcznik dla klasy pierwszej określa modlitwę jako przebywanie z Ojcem²⁸. Natomiast BN II określenie to poszerza o nowe treści. Ostateczna redakcja określenia modlitwy została wyrażona w słowach: "Modlitwa jest rozmową i przebywaniem z Bogiem"²⁹. Natomiast w podręcznikach układu drugiego określenie modlitwy podane przez MP I nie znajduje pogłębienia, czy poszerzenia w MK.

Drugim zagadnieniem, które, jak się wydaje, podlega pewnej progresji, jest problem obecności oraz udziału Chrystusa w modlitewnym dziele chrześcijan jako jednostek, czy też jako wspólnoty Kościoła. W ostatniej jednostce podręcznika BN I znajduje się stwierdzenie, że między innymi, codzienna modlitwa jest szukaniem Jezusa³⁰. Podręcznik BN II rozszerza o nowe aspekty oraz pogłębia ukazaną wyżej prawdę. Począwszy od stwierdzenia obecności i udziału Chrystusa w modlitwie chrześcijanina jako jednostki, poprzez jego modlitwę w społeczności i za społeczność Kościoła podręcznik ten przechodzi do ukazania modlącego się Kościoła jako znaku obecności w nim Jezusa Chrystusa³¹.

Można więc mówić w podręczniku "Bóg z nami" o pewnego rodzaju ewolucji pojęcia obecności Chrystusa w modlitwie chrześcijańskiej. Powyższego wniosku nie można wyprowadzić z omawianego materiału podręczników układu drugiego. Podkreślają one wprawdzie specjalną obecność Chrystusa w czasie modlitwy wspólnej, lecz jej nie pogłębiają, nie interesują się też udziałem Chrystusa w tejże modlitwie. Można w nich dostrzec ubogacenie omawianej prawdy, lecz jedynie od strony sposobu jej przekazu, co także czyni BN II³².

²⁸ BN I, j. 23.

²⁹ BN II, j. 9.

³⁰ BN I, j. 36.

³¹ BN II, j. 8, 9, 19.

³² Por. NB II, j. 8, 9, 19; MP I, j. 5, z. 1, 13-15; 31, z. 4, 5; MK, j. 26.

Odpowiadając na postawione wyżej pytanie można powiedzieć, że progresywne ujęcie modlitwy stanowi charakterystyczną cechę wyłącznie dla podręczników "Bóg z nami". Podręcznik przeznaczony dla klasy drugiej w porównaniu z podręcznikiem dla dzieci klasy pierwszej, znacznie pogłębił samo określenie modlitwy oraz zagadnienie udziału w niej Jezusa Chrystusa.

Po dokonaniu analizy, w zakres której weszły takie problemy, jak istota modlitwy wraz z pytaniem o jej progresywne ujęcie, można wyciągnąć ostateczny wniosek. Określenia modlitwy znajdujące się w analizowanych podręcznikach nie posiadają równej wartości merytorycznej i wychowawczej. Głębszą treściowo i bogatszą dydaktycznie jest definicja podręczników "Bóg z nami". W niej też można stwierdzić pewnego rodzaju progresję pojęciową. Poza tym, wspomniana definicja jest odzwierciedleniem nauki Soboru Watykańskiego II i liczy się z potrzebami, szczególnie duchowymi, współczesnego człowieka. Podręczniki programu drugiego określają modlitwę bardziej tradycyjnie. Chociaż niewątpliwie określenie to jest zupełnie poprawne i posiada swoją wielowiekową tradycję, to jednak w porównaniu z określeniem podręczników pierwszego programu, jest treściowo uboższe, a poza tym, nie dostrzega się w nim procesu pogłębienia.

Ze względu na ograniczoną ilość treści zawartych w określeniach modlitwy wynikła konieczność bazowania na materiale pozostającym z nimi w ścisłej korelacji, co z kolei przyczyniło się do wydobycia zawartych w podręcznikach akcentów nie należących wprost do określenia modlitwy, lecz pozostających z nim w ścisłym związku. Tym samym został ubogacony rysujący się obraz modeli wychowania do modlitwy, sugerowany przez podręczniki pierwszego i drugiego programu szczegółowego.

1.2. Rodzaje modlitwy

Treść modlitwy w pewnym stopniu odzwierciedla relację zachodzącą w akcie modlitwy między Bogiem, a człowiekiem³³. Analiza zaś aktu modlitewnego od strony merytorycznej uprawnia, jak się wydaje, do wyodrębnienia pewnych treściowych powiązań zwanych rodzajami. Na ogół traktaty o modlitwie do podstawowych

---

³³ Daujat, Modlitwa, Warszawa 1970, 84.

jej rodzajów zaliczają modlitwę chwalebłą, dziękczynną, błagalną i przebłagalną³⁴.

W celu uzyskania pełnego obrazu pojęcia modlitwy w podręcznikach pierwszego i drugiego programu szczegółowego, po sprecyzowaniu określenia modlitwy, należy z kolei odpowiedni materiał poddać analizie w aspekcie treściowym. Wyłaniający się w ten sposób nowy problem można sprowadzić do pytania, a mianowicie, co podręczniki mówią o rodzajach modlitwy i za jakimi rodzajami się opowiadają. Podstawowym materiałem służącym do rozwiązania tego zagadnienia będą teoretyczne wskazania podręczników dotyczące treści modlitwy oraz formuły modlitewne w nich zawarte.

1.2.1. Teoretyczne ujęcie rodzajów modlitwy

Problem ten zostanie rozpracowany w dwóch etapach. Pierwszy z nich będzie krótką prezentacją odpowiedniego materiału, drugi, próbą wychwycenia akcentów położonych przez omawiane podręczniki w tymże materiale.

1.2.1.1. Podręczniki pierwszego programu

Podręcznik BN I nie posiada jednostki o modlitwie i stąd, jak się wydaje, brak w nim również usystematyzowanych informacji o treściach modlitwy. Krótkie wprowadzenia do formuł modlitewnych, podane przez BN I, poniekąd uzupełniają wspomniany wyżej brak. Na ich podstawie można mówić w omawianym podręczniku o modlitwie uwielbienia³⁵, dziękczynienia³⁶, prośby³⁷, o wyznaniu wiary³⁸, jak również o pewnym specyficznym aspekcie radości wprowadzonym do modlitwy³⁹, a ponadto o modlitwie, w której cała treść jest ukierunkowana na radości⁴⁰.

---

³⁴ Por. B.Haring, dz.cyt., 212; J.Woroniecki, Wychowanie człowieka, Kraków 1961, 133; S.Wójcik, Dla ożywienia ducha modlitwy, HD 36 (1967) 142-143.

³⁵ BN I, j. 13, 14, 36.

³⁶ BN I, j. 2, 3, 5, 14, 16, 19, 27, 28.

³⁷ BN I, j. 15.

³⁸ BN I, j. 11, 32.

³⁹ BN I, j. 5, 6, 16, 17, 35.

⁴⁰ BN I, j. 29, 30.

Natomiast podręcznik BN II w jednostce 9 "Dziecko Boże modli się do swego Ojca" podaje: "W modlitwie wielbimy Boga i dziękujemy Mu za Jego dary. Prosimy Go o pomoc dla siebie i dla naszych bliźnich. Przepraszamy naszego Ojca za nasze grzechy". W "Zapamiętam", tej samej jednostki, powyższe treści w nieco krótszym ujęciu podsuwa podręcznik dzieciom do zapamiętania. Również we wprowadzeniach do podanych przez BN II gotowych formuł modlitewnych występują wyżej wymienione aspekty treściowe. Tak więc, w BN II występuje modlitwa uwielbienia⁴¹, dziękczynienia⁴², prośby⁴³ oraz przeproszenia⁴⁴. Oprócz wspomnianych rodzajów, zasygnalizowane wprowadzenia akcentują wiarę⁴⁵, miłość⁴⁶, zaufanie⁴⁷ i radość⁴⁸ oraz współofiarowanie z Chrystusem siebie w modlitwie⁴⁹.

1.2.1.2. Podręczniki drugiego programu

"Materiały pomocnicze" I zasadniczo poświęcają modlitwie jednostkę 1 "Mówimy do Boga Ojca". Teoretyczne założenia dotyczące treści modlitwy MP I podają w sformułowaniu "Bóg chce, ... abyśmy Mu mówili, że Go kochamy, że cieszymy się z tego, że zawsze jest z nami, abyśmy dziękowali Mu za wszystko, co mamy. Bóg chce, abyśmy Mu o wszystkim mówili"⁵⁰. W następnych jednostkach zagadnienie to zostaje poszerzone i ubogaczone. Podobnie, jak w podręcznikach "Bóg z nami", MP I mówi o modlitwie uwielbienia-czci⁵¹, dziękczynienia⁵² i prośby⁵³,

⁴¹ BN II, j. 4, 7, 8, 19.

⁴² BN II, j. 3-6, 17, 22, 39, 43.

⁴³ BN II, j. 12.

⁴⁴ BN II, j. 12, 24-28, 30-32.

⁴⁵ BN II, j. 2, 14, 18.

⁴⁶ BN II, j. 2, 7, 35.

⁴⁷ BN II, j. 12, 21, 23, 34, 35, 40.

⁴⁸ BN II, j. 1, 7, 8, 17, 19, 22, 29.

⁴⁹ BN II, j. 40.

⁵⁰ MP I, j. 1, z. 1, 3.

⁵¹ MP I, j. 2, z. 1, 6; 8, z. 1, 22; 14, z. 2, 5; 17, z. 2, 15; 19, z. 2, 19; 20, z. 2, 21; 23, z. 3, 4; 24, z. 3, 7; 34, z. 4, 10; 35, z. 4, 12.

⁵² MP I, j. 1, z. 1, 3; 2, z. 1, 6; 3, z. 1, 9; 4, z. 1, 11; 7, z. 1, 20; 15, z. 2, 9; 16, z. 2, 13; 24, z. 3, 6; 25, z. 3, 9; 28, 3, 16.

⁵³ MP I, j. 10, z. 1, 25; 12, z. 1, 29; 13, z. 2, 2; 15, z. 2, 9; 18, z. 2, 17; 22, z. 3, 2; 29, z. 3, 17; 32, z. 4, 7; 33, z. 4, 9; 35, z. 4, 13.

o wyznaniu wiary⁵⁴, a ponadto o gotowości pełnienia woli Bożej⁵⁵ oraz oddania Bogu swego codziennego życia⁵⁶. MP I zwracają również uwagę na element radości⁵⁷ i miłości w modlitwie⁵⁸.

Podręcznik MK w jednostce 26 "Jezus uczy nas modlitwy", krótko i zwięźle, w zdaniu: "Modląc się wielbimy Boga, przepraszamy Go, prosimy i dziękujemy", określa treści modlitwy. Również we wprowadzeniach do formuł modlitewnych podręcznik ten opowiada się za modlitwą uwielbienia-czci⁵⁹, dziękczynienia⁶⁰, prośby⁶¹, przeproszenia-żału⁶², podkreśla także wyznanie wiary⁶³, natomiast prawie zupełnie pomija miłość⁶⁴ i radość⁶⁵ w modlitwie.

Dokonana wyżej prezentacja materiału prowadzi do stwierdzenia, że zarówno podręczniki pierwszego, jak i drugiego programu szczegółowego przyjmują podawane w traktatach o modlitwie podstawowe rodzaje modlitw. Podręczniki przeznaczone dla dzieci klas pierwszych w materiale teoretycznym nie uwzględniają modlitwy przebłagania. Poza tym, w omawianych podręcznikach daje się zauważyć istnienie treściowych grup modlitewnych pozostających poza ogólnie przyjętym schematem rodzajów modlitwy. Należy do nich wyznanie wiary, modlitwa radości, zaufania i miłości.

Na podstawie przedłożonego wyżej materiału należy jeszcze zwrócić uwagę na specyfikę akcentów rozłożonych w nim przez poszczególne podręczniki.

-
- ⁵⁴ MP I, j. 6, z. 1, 17; 27, z. 3, 13; 28, z. 3, 16; 32, z. 4, 7; 33, z. 4, 9; 34, z. 4, 10.
⁵⁵ MP I, j. 11, z. 1, 28; 21, z. 2, 24.
⁵⁶ MP I, j. 27, z. 3, 13.
⁵⁷ MP I, j. 1, z. 1, 3; 8, z. 1, 22; 11, z. 1, 27; 26, z. 3, 12.
⁵⁸ MP I, j. 1, z. 1, 3.
⁵⁹ MK, j. 8, 16, 17, 20, 23, 26, 48.
⁶⁰ MK, j. 6, 10, 19, 26, 35.
⁶¹ MK, j. 5, 11, 19, 26, 37.
⁶² MK, j. 26, 39-43.
⁶³ MK, j. 1, 3, 7, 18, 33, 50, 56-58.
⁶⁴ MK, j. 51.
⁶⁵ 1 MK, j. 48.

Podręczniki "Bóg z nami" przybliżając dziecku treści o modlitwie mocno akcentują w niej dziękczynienie i radość. Moment dziękczynienia występuje w BN I w 9, a w BN II w 10 jednostkach. Radość w modlitwie została podkreślona w 7 jednostkach podręcznika BN I oraz w 6 jednostkach podręcznika BN II. Ponadto "Bóg z nami" dla klasy drugiej w 9 jednostkach sugeruje modlitwę przebłagalną, a w 6 zwraca uwagę dziecka na postawę ufności w modlitwie. O modlitwie uwielbienia BN I mówi w 3, a BN II w 4 jednostkach, zaś o modlitwie prośby obydwie podręczniki wspominają tylko 1 raz. Wiara i miłość, jako treść modlitwy, w podręcznikach dla klasy drugiej występuje 3 razy. Natomiast "Bóg z nami" dla klasy pierwszej sugeruje wiarę, jako element modlitwy w 2 jednostkach, pomijając zupełnie miłość.

Podręczniki drugiego programu szczegółowego w treściach dotyczących modlitwy nieco inaczej rozkładają akcenty w porównaniu z podręcznikami "Bóg z nami". Poza tym, istnieje w nich dosyć duża nieproporcjonalność dotycząca ilości materiału. MP I w porównaniu z MK szerzej i w większej liczbie jednostek interesują się zagadnieniem dotyczącym treści modlitwy. Modlitwa uwielbienia w MP I występuje w 10, a w MK w 7 jednostkach lekcyjnych. Modlitwę dziękczynienia i prośby MP I również sugerują w 10 jednostkach, natomiast MK czyni to tylko 5 razy. Wyznaniu wiary MP I poświęcają miejsce w 6, a MK w 10 jednostkach. Problem miłości w modlitwie został sprowadzony przez obydwie podręczniki do 1 jednostki. Element radości w MP I występuje w 4, a w MK również w 1 katechezie. Modlitwę przebłagalną podsuwa MK w 6 jednostkach.

W podręcznikach drugiego programu szczegółowego na pierwszy plan, jak to można było zauważyć, wysuwa się wyznanie wiary oraz modlitwa uwielbienia rozumiana zamiennie z oddaniem czci. Dosyć dużo teoretycznej uwagi podręczniki te poświęcają modlitwie dziękczynienia i prośby prawie całkowicie pomijając element radości i miłości.

Natomiast w podręcznikach "Bóg z nami" na uwagę zasługują jeszcze pewne określenia, które, jak się wydaje, zamierzają modlitwie dziecka nadać specyficzne ukierunkowanie. Są to takie zwroty, jak "z radością dziękujemy"⁶⁶, "cieszymy się i

---

⁶⁶ BN I, j. 5; BN II, j. 17.

dziękujemy"⁶⁷, "radośnie wielbimy Ojca"⁶⁸, "miłujemy Boga i z radością wielbimy Go naszym życiem"⁶⁹ oraz "z ufnością prosimy"⁷⁰, "z miłością i zaufaniem zwracamy się do Jezusa Chrystusa"⁷¹, "z miłością i zaufaniem ofiarujemy się Bogu"⁷². Miłość i zaufanie podkreślone przez podręczniki nadają modlitwie osobowy, ludzki wymiar, a element radości wydaje się być symptodem wolności i wewnętrznego zadowolenia. Sformułowanie "z wdzięcznością podziwiamy piękny świat"⁷³ stanowi, być może, próbę wprowadzenia do modlitwy elementu antropologicznego oraz rzeczywistości ziemskich.

Uogólniając wyżej poczynione spostrzeżenia można powiedzieć, że zasadniczo podręczniki pierwszego i drugiego programu szczegółowego przyjmują tradycyjny podział rodzajów modlitwy. Nie wprowadzając jednak określenia "rodzaje modlitwy" starają się ukazać, jak można sądzić, wewnętrzną jedność aktu modlitewnego. Spośród licznie wprowadzonych modlitewnych grup treściowych podręczniki "Bóg z nami" na pierwszy plan wysuwają modlitwę dziękczynienia, natomiast w podręcznikach drugiego programu szczegółowego akcenty zostały rozłożone raczej równomiernie. Omawiane podręczniki, a szczególnie MK, sugerując treści modlitw zwróciły wyjątkową uwagę na modlitewne wyznanie wiary. Poza tym, podręczniki pierwszego programu dowartościowały w modlitwie element radości i zaufania oraz podjęły próbę wprowadzenia w nią wartości ziemskich prawie zupełnie nie dostrzeżonych przez MK.

1.2.2. Praktyczne zastosowanie

Po omówieniu stosunku podręczników do treści modlitwy, czyli do zagadnienia tak zwanych rodzajów modlitwy, należy zwrócić uwagę na formuły modlitewne zawarte w omawianych pod-

---

67 BN I, j. 16.

68 BN II, j. 19.

69 BN II, j. 7.

70 BN I, j. 9; BN II, j. 12.

71 BN II, j. 35.

72 BN II, j. 40.

73 BN II, j. 3.

ręcznikach. Chodzi o pytanie, jakie rodzaje modlitw podsuwają dziecku podręczniki, jakie sugerują treści w danej grupie modlitw oraz na ile uwzględniają w praktyce teoretyczne założenia odnośnie treści modlitw.

1.2.2.1. Klasyfikacja formuł modlitewnych

Modlitwa uwielbienia, jako urzeczywistnienie teoretycznych założeń podręczników, w BN I występuje w 12⁷⁴, a w BN II w 14 jednostkach⁷⁵. "Materiały pomocnicze" modlitwę uwielbienia wprowadzają do jednostek 14 razy⁷⁶. Należy zaznaczyć, że MP I podają formułę modlitewną nie w każdej jednostce. Często ograniczają się jedynie do zasugerowania jej charakteru, natomiast wybór modlitwy pozostawiają dzieciom lub katechecie. Podręcznik MK modlitwę uwielbienia wprowadza również w dosyć szerokim zakresie, bo w 10 jednostkach lekcyjnych⁷⁷.

Z dokonanego zestawienia wynika, że w obydwu typach podręczników różnica w uwzględnianiu przez nie w jednostkach modlitwy uwielbienia jest niewielka.

Modlitwę dziękczynną podręczniki "Bóg z nami" proponują w 9 jednostkach zarówno klasy pierwszej jak i drugiej⁷⁸. MP I ten rodzaj modlitwy wprowadzają do 10 jednostek⁷⁹, natomiast w MK modlitwa dziękczynna w pełnym tego słowa znaczeniu nie występuje w żadnej jednostce. Jedynie wyznaniu wiary w 19 jednostce oraz modlitwie uwielbienia w 6 i 35 jednostce podręcznik ten próbuje nadać charakter dziękczynny.

Można więc powiedzieć, że tylko podręcznik programu drugiego, przeznaczony dla dzieci klasy drugiej, niedowartościo-

---

⁷⁴ BN I, j. 1, 2, 5, 7, 13, 14, 26-28, 34-36.

⁷⁵ BN II, j. 1, 3-7, 9, 16, 17, 19, 38, 40, 41, 45.

⁷⁶ MP I, j. 2, z. 1, 6; 7, z. 1, 19; 13, z. 2, 3; 14, z. 2, 7; 17, z. 2, 15; 19, z. 2, 19; 20, z. 2, 21; 23, z. 3, 4; 24, z. 3, 6; 34, z. 4, 11; 35, z. 4, 12; 36, z. 4, 16; 37, z. 4, 19.

⁷⁷ MK, j. 5, 6, 8, 16, 17, 20, 23, 25, 48, 53.

⁷⁸ BN I, j. 2, 3, 5, 14, 16, 19, 22, 27, 28; BN II, j. 3-6, 9, 22, 36, 39, 43.

⁷⁹ MP I, j. 2, z. 1, 6; 3, z. 1, 9; 4, z. 1, 12; 7, z. 1, 20; 15, z. 2, 9; 16, z. 2, 13; 24, z. 3, 6; 28, z. 3, 16; 34, z. 4, 11.

wuje w pełni elementu dziękczynienia w wychowaniu dziecka do modlitwy.

Modlitwa prośby została umieszczona przez podręcznik BN I w 11 jednostkach⁸⁰. BN II ten rodzaj modlitwy sugeruje w 21 jednostkach⁸¹. MP I wprowadzają modlitwę prośby do 19 katechez⁸², natomiast MK, podobnie jak BN II, do 21 jednostek⁸³.

Podręczniki, zarówno pierwszego jak i drugiego programu szczegółowego, na pierwsze miejsce w jednostkach wysuwają więc modlitwę prośby.

Aspekt przebiegalny uwzględnili w modlitwie tylko podręczniki przeznaczone dla dzieci klasy drugiej. W BN II modlitwa przepraszania znajduje miejsce w 12 jednostkach⁸⁴. MK zaś wprowadza ją do 6 jednostek⁸⁵. W omawianych podręcznikach ten rodzaj modlitwy jest ściśle związany z przygotowaniem dziecka do sakramentu pokuty i występuje w jednostkach poświęconych temu zagadnieniu.

Podręcznik BN II w porównaniu z MK w dużo większym wymiarze wprowadza do jednostek modlitwę przebiegalną.

Analizowane podręczniki umieszczają w jednostkach szereg modlitw nie dających się w pełni zaklasyfikować w tradycyjne schematy rodzajów modlitwy. Jedną z takich form modlitwy, mało uwzględnianych w opracowaniach dotyczących rodzajów modlitwy, jest wyznanie wiary. Każdy z podręczników pierwszego programu szczegółowego modlitewne wyznanie wiary wprowadza do 3 jednostek⁸⁶. Znacznie więcej miejsca temu aspektowi modlitwy poświęcają podręczniki drugiego programu. W MP I formuły wyznania

---

⁸⁰ BN I, j. 4, 6, 8, 10, 12, 15, 20, 21, 23, 33.

⁸¹ BN II, j. 8, 9, 12-15, 21, 23-32, 34, 35, 40, 41.

⁸² MP I, j. 1, z. 1, 3; 4, z. 1, 12; 5, z. 1, 13; 8, z. 1, 22; 9, z. 1, 24; 10, z. 1, 25; 12, z. 1, 31; 15, z. 2, 9; 18, z. 2, 17; 21, z. 2, 24; 22, z. 3, 2; 25, z. 3, 9; 29, z. 3, 17; 30, z. 4, 3; 31, z. 4, 5; 32, z. 4, 7; 33, z. 4, 9; 35, z. 4, 13; 37, z. 4, 18.

⁸³ MK, j. 9, 11, 13, 14, 22, 27-29, 31, 32, 34, 36-38, 41, 44, 49, 51, 54, 55, 58.

⁸⁴ BN II, j. 12, 24-32, 34, 37.

⁸⁵ MK, j. 39-44.

⁸⁶ BN I, j. 11, 16, 32; BN II, j. 2, 18, 38.

wiary występują w 6 jednostkach katechetycznych⁸⁷, natomiast MK ten rodzaj modlitwy eksponuje aż 16 razy⁸⁸.

Z liczby omawianych podręczników MK jest jedynym wprowadzającym do jednostek w tak licznym wymiarze formuły wyznania wiary.

Omawiane podręczniki zwróciły również uwagę na modlitwę, której treścią jest radość i zaufanie. W BN I element radości występuje w 2 jednostkach⁸⁹. Ten sam podręcznik ufnosć do Boga czyni treścią modlitwy w jednej jednostce⁹⁰, natomiast postawę ufności zamierza kształtować w 2 innych formułach modlitewnych⁹¹. BN II radość wprowadza do treści modlitw 5 jednostek⁹², zaufanie zaś jest treścią 2 modlitw⁹³, postawa zaufania występuje również w modlitwach 2 jednostek⁹⁴. Podręczniki drugiego programu uwzględniają w modlitwach z wyżej wymienionych treści jedynie element radości. MP I czynią to w 5⁹⁵, a MK tylko w 1 jednostce lekcyjnej⁹⁶. MP I jednorazowo wprowadza również element zaufania⁹⁷.

Poza wymienionymi grupami treściowymi formuł modlitewnych, podręczniki "Bóg z nami" do pewnej ilości jednostek wprowadzają modlitwę, której treścią jest miłość⁹⁸. Podręczniki drugiego programu, poza jednym wyjątkiem⁹⁹, nie posiadają formuł modlitewnych o wyżej wspomnianej treści.

---

87 MP I, j. 2, z. 1, 6; 6, z. 1, 17; 28, z. 3, 16; 31, z. 4, 4; 33, z. 4, 9; 34, z. 4, 10.

88 MK, j. 1, 3, 7, 12, 18, 19, 24, 33, 35, 45, 49, 50, 52, 56-58.

89 BN I, j. 29, 30.

90 BN I, j. 21.

91 BN I, j. 8, 19.

92 BN II, j. 1, 7, 17, 20, 22.

93 BN II, j. 31, 34.

94 BN II, j. 29, 40.

95 MP I, j. 2, z. 1, 7; 4, z. 1, 10; 11, z. 1, 27; 22, z. 3, 2; 26, z. 3, 12.

96 MK, j. 21.

97 MP I, j. 3, z. 1, 9.

98 BN I, j. 3, 31; BN II, j. 3, 11, 20, 26-28, 33, 42.

99 MK, j. 31.

Również w ustalonych tradycją granicach rodzajów modlitwy nie mieszczą się pewne grupy modlitw, występujących w obydwu typach podręczników, których treścią jest tęsknota za Bogiem¹⁰⁰, bliskość Boga¹⁰¹, współofiarowanie z Chrystusem¹⁰² oraz pełnienie woli Bożej¹⁰³.

Konkludując, można powiedzieć, że wszystkie z omawianych podręczników podając dziecku gotowe sformułowania modlitewne nie ograniczają ich treści tylko do tradycyjnych schematów rodzajów modlitwy. Poza modlitwą uwielbienia, dziękczynienia, prośby i przebłagania wprowadzają do jednostek modlitwy, których treścią jest wiara, miłość, radość, zaufanie, bliskość Boga i tęsknota za Nim oraz inne wyżej wymienione aspekty. Na pierwszy plan jednak podręczniki wysuwają modlitwę prośby. W "Bóg z nami" została w większym stopniu, niż w pozostałych podręcznikach, dowartościowana modlitwa dziękczynienia i przebłagania, a także szerzej uwzględniono element radości. Ponadto "Bóg z nami", szczególnie w drugiej części, zwraca uwagę na modlitwę, którą można by nazwać "modlitwą miłości". W kilku jednostkach lekcyjnych wprowadza również modlitwę ufności. Natomiast podręczniki drugiego programu stosunkowo dużo miejsca poświęcają modlitewnemu wyznaniu wiary, szczególnie daje się to zauważyć w podręczniku MK. Tak więc w MK prośba i wiara stanowią linię wiodącą w przybliżaniu dziecku treści modlitewnych.

1.2.2.2. Analiza treści formuł modlitewnych

Następny problem, który należy omówić, wnoszą treści wyżej poklasyfikowanych formuł modlitewnych. Ten etap pracy będzie stopniowym rozwiązywaniem pytania dotyczącego aspektów treściowych poszczególnych grup rodzajowych modlitw, sugerowanych przez omawiane podręczniki. Otrzymany wynik będzie jednym ze składowych elementów modeli modlitwy, rysujących się w podręcznikach pierwszego i drugiego programu szczegółowego.

---

¹⁰⁰ BN II, j. 10.

¹⁰¹ BN I, j. 19, 22, 25; BN II, j. 20; MP I, j. 3, z. 1, 9; 36, z. 4, 17.

¹⁰² BN II, j. 29, 40; MK, j. 27.

¹⁰³ MP I, j. 11, z. 1, 28; 13, z. 2, 3; 21, z. 2, 24.

Modlitwa uwielbienia, dosyć bogato uwzględniona w jednostkach lekcyjnych przez wszystkie podręczniki, nie jest treściowo jednolita. W dużej mierze, jak się wydaje, występuje w modlitwach obydwu typów podręczników uwielbienie Boga, które można określić "uwielbieniem dla Niego samego", czyli bez wyraźnych motywów ubocznych¹⁰⁴. Do tej samej płaszczyzny można zaliczyć uwielbienie Imienia Bożego¹⁰⁵, uwielbienie Chrystusa¹⁰⁶ oraz Jego tajemnicy paschalnej¹⁰⁷, a także kilkakrotnie do jednostek wprowadzone, szczególnie w podręcznikach drugiego programu, uwielbienie Trójcy Świętej¹⁰⁸.

Drugim wątkiem treściowym modlitwy uwielbienia, mocno wypukłym przez podręczniki "Bóg z nami", jest stwórcze dzieło Boga. Człowiek wielbi Boga, bo On jest Stwórcą wszystkiego¹⁰⁹, do Niego należy cały świat¹¹⁰, On stworzył i obdarował człowieka darami¹¹¹. Człowiek wielbi Boga swym życiem¹¹², oddaje Mu cześć w imieniu światła¹¹³ oraz z całym światem widzialnym¹¹⁴ i niewidzialnym¹¹⁵. Miłość Boża¹¹⁶, Jego wierność¹¹⁷ i troskliwa opieka¹¹⁸ skłaniają człowieka do oddania Bogu czci i uwielbienia.

Uwielbienie Najświętszego Sakramentu, jako następny wątek treściowy modlitwy uwielbienia, szczególnie został podkreślono-

---

104 BN I, j. 7, 14, 26; BN II, j. 9; MP I, j. 14, z. 2, 6; 17, z. 2, 15; 23, z. 3, 4; MK, j. 8, 20, 48.

105 BN I, j. 1, 5.

106 MP I, j. 20, z. 2, 21; MK, j. 25.

107 BN I, j. 27.

108 BN I, j. 34; BN II, j. 19; MP I, j. 19, z. 2, 19; 34, z. 4, 11; MK, j. 23, 53.

109 BN II, j. 7; MP I, j. 37, z. 4, 19.

110 BN II, j. 1.

111 BN II, j. 5; MK, j. 6.

112 BN II, j. 40.

113 BN II, j. 4.

114 BN I, j. 36.

115 MK, j. 5.

116 BN I, j. 2; BN II, j. 3; MP I, j. 1, z. 1, 3.

117 BN II, j. 45.

118 BN II, j. 6.

ny przez podręczniki programu pierwszego¹¹⁹ oraz MP I¹²⁰, brak go natomiast w MK.

Do omawianej grupy modlitw należy również zaliczyć, jak się wydaje, cześć oddawaną Maryi jako Matce Bożej. Podręczniki drugiego programu temu zagadnieniu poświęciły więcej uwagi¹²¹ niż podręczniki "Bóg z nami"¹²².

Można więc powiedzieć, że obydwie typy podręczników dowartościowują modlitwę uwielbienia oraz wprowadzają w nią pewną dozę bezinteresowności. Poza tym, podręczniki "Bóg z nami" mocniej akcentują, na co wskazuje analiza treściowa modlitwy uwielbienia, akt stwórczy i z nim związane zadania człowieka oraz kult Eucharystii. "Materiały pomocnicze", a także "Mój katechizm" większą zwracają uwagę na zagadnienie czci Maryi.

Analizując z kolei formuły modlitewne wyraźnie ukierunkowane w swych treściach na aspekt dziękczynienia, należy zwrócić uwagę na to, co w nich omawiane podręczniki czynią motywem wdzięczności. Jednym z motywów pobudzających człowieka do wdzięczności, według omawianych podręczników, jest stworzenie i piękno świata¹²³ oraz ubogacenie człowieka różnorodnymi darami¹²⁴. Obecność Boga w świecie¹²⁵, Jego królowanie¹²⁶ również pobudza człowieka do wdzięczności. Przyjście Chrystusa na świat¹²⁷ oraz Jego zbawcze dzieło¹²⁸, stały się także w analizowanych modlitwach przedmiotem dziękczynienia.

"Bóg z nami" główny motyw dziękczynienia widzi w Eucharystii. Obecność Chrystusa w Eucharystii¹²⁹, a także Ucztę Eu-

---

119 BN I, j. 28, 35; BN II, 38, 41.

120 MP I, j. 7, z. 1, 19; 36, z. 4, 16-17.

121 MP I, j. 13, z. 2, 3; 14, z. 2, 4; 35, z. 4, 13-14; MK, j. 16, 17.

122 BN I, j. 13; BN II, j. 16.

123 BN I, j. 2; BN II, j. 3, 4; MP I, j. 2, z. 1, 6.

124 BN II, j. 4, 5; MP I, j. 4, z. 1, 11.

125 MP I, j. 3, z. 1, 9.

126 BN II, j. 22.

127 MP I, j. 15, z. 2, 9; 16, z. 2, 13.

128 BN I, j. 27; MP I, j. 25, z. 3, 9.

129 BN I, j. 16; BN II, j. 39.

oharystyczna¹³⁰ zostały w treściach modlitw jedynie przez te podręczniki zaakcentowane. MP I zwracają uwagę na liturgię Słowa¹³¹, a podsuwając pieśń eucharystyczną jako dziękczynienie, bliżej nie precyzują jej treści¹³².

Do motywów wdzięczności podręczniki również zaliczają chrzest¹³³, sakrament pojednania¹³⁴ oraz zamieszkanie od chwili chrztu Trójcy Świętej w człowieku¹³⁵. BN II zwraca także uwagę dziecka na wdzięczność za codzienny posiłek¹³⁶.

Tak więc głównym motywem wdzięczności w omawianych wyżej modlitwach jest stwórcze i zbawcze dzieło Boga uobecniające się nieustannie w sakramentach. Przy czym podręczniki "Bóg z nami" mocniej niż podręczniki drugiego programu akcentują sakramenty, jako czynniki wyzwalające w człowieku wdzięczność w stosunku do Boga.

Biorąc pod uwagę liczbę wprowadzonych przez podręczniki formuł modlitewnych z danego zakresu rodzaju modlitwy należy powiedzieć, że na pierwsze miejsce wśród nich wysuwa się modlitwa prośby o bardzo szerokiej problematyce treściowej.

Modlitwą, w której w szerokim tego słowa znaczeniu zawarte są wszystkie ludzkie prośby jest Modlitwa Pańska. Całość formuły "Ojczy nasz" do jednostek lekcyjnych wprowadzają podręczniki "Bóg z nami"¹³⁷ oraz aż 6 razy, "Materiały pomocnicze"¹³⁸ W podręcznikach spotyka się również fragmentaryczne, to znaczy w postaci poszczególnych prośb, wprowadzanie do jednostek modlitwy "Ojczy nasz"¹³⁹.

Najwięcej uwagi w omawianej grupie modlitw poświęciły podręczniki, a szczególnie BN II, prośbie o Boże miłosierdzie i

---

¹³⁰ BN I, j. 22; BN II, j. 43.

¹³¹ MP I, j. 28, z. 3, 16.

¹³² MP I, j. 24, z. 3, 7.

¹³³ BN I, j. 5; BN II, j. 6; MP I, j. 7, z. 1, 20.

¹³⁴ BN II, j. 36.

¹³⁵ MP I, j. 34, z. 4, 11.

¹³⁶ BN II, j. 9.

¹³⁷ BN I, j. 4; BN II, j. 8.

¹³⁸ MP I, j. 1, z. 1, 3; 5, z. 1, 13; 21, z. 2, 22; 25, z. 3, 7; 30, z. 4, 3; 31, z. 4, 5.

¹³⁹ BN I, j. 20; MK, j. 2, 9, 29, 32, 38.

przebaczenie grzechów¹⁴⁰. Wewnętrzną przemianę człowieka uzależniają między innymi od działania łaski, dlatego też podsuwają dziecku prośbę o pełnienie woli Bożej¹⁴¹ i umiłowanie przykazań¹⁴², prośbę o pomoc do wytrwania w dobrym postępowaniu¹⁴³ oraz umocnienie do walki z grzechem¹⁴⁴. BN II podsuwa również prośbę o ratunek ze stanu grzechu¹⁴⁵ i powrót na właściwą drogę¹⁴⁶. Treściowo związane z wyżej podaną ideą pozostają prośby o łaskę wypełnienia przyrzeczeń chrzcielnych¹⁴⁷ i zachowanie stanu odrodzenia uzyskanego przez ten sakrament¹⁴⁸ oraz prośba o dobre natchnienia i pomoc w ich realizacji¹⁴⁹.

Prośby związane z Eucharystią dotyczą jej wymiaru eschatologicznego¹⁵⁰ oraz aspektu kultycznego¹⁵¹.

Podręczniki obydwu programów podsuwają dziecku w modlitwach szereg prośb związanych z przyjściem i misją Jezusa Chrystusa. Należy do nich prośba o przyjście Jezusa¹⁵², o Jego przebywanie ze swoim ludem¹⁵³ w roli przewodnika¹⁵⁴ i przyjaciel¹⁵⁵, którego człowiek może ukochać i z nim się zjednoczyć¹⁵⁶. Materiały pomocnicze uwzględniają również prośbę o to, by

---

¹⁴⁰ BN II, j. 12, 14, 21, 24-32, 34, 35; MP I, j. 25, z. 3, 9; MK, j. 14, 38, 43, 44.

¹⁴¹ BN I, j. 20; MK, j. 9.

¹⁴² BN II, j. 31.

¹⁴³ BN I, j. 8.

¹⁴⁴ BN I, j. 23.

¹⁴⁵ BN II, j. 13.

¹⁴⁶ BN II, j. 12.

¹⁴⁷ BN II, j. 23.

¹⁴⁸ MK, j. 26.

¹⁴⁹ BN II, j. 25.

¹⁵⁰ MK, j. 37.

¹⁵¹ BN II, j. 40, 44; MK, j. 13.

¹⁵² BN I, j. 10, 15; MP I, j. 12, z. 1, 30; 32, z. 4, 7; MK, j. 11, 58.

¹⁵³ BN I, j. 6.

¹⁵⁴ BN I, j. 21.

¹⁵⁵ MP I, j. 9, z. 1, 24.

¹⁵⁶ BN II, j. 29.

wszyscy ludzie poznali Jezusa¹⁵⁷ oraz, by bliźnich miłowali zgodnie z Jego nauką¹⁵⁸.

BN I nie pomija próśby o przyjście Ducha Świętego i o Jego dary¹⁵⁹, podobną prośbę sugeruje MP I¹⁶⁰.

Prośbę w intencjach Kościoła¹⁶¹, o jego rozwój i radość z przynależności do niego¹⁶² oraz prośbę za papieża¹⁶³ wprowadzają do jednostek tylko podręczniki drugiego programu szczegółowego, natomiast modlitewną pomoc zmarłym uwzględniają podręczniki obydwu programów¹⁶⁴. Podręczniki również podają formuły modlitw błagalnych skierowanych do Najświętszej Maryi Panny¹⁶⁵, Świętych¹⁶⁶ oraz Anioła Stróża¹⁶⁷.

Odrębny nieco problem, uwzględniony przez podręczniki w modlitwie próśby, stanowią problemy ludzkie. Prośby, a mianowicie, o pokój¹⁶⁸, za Ojczyznę¹⁶⁹ i rodziny¹⁷⁰ oraz o chleb¹⁷¹ i umiejętność dzielenia się nim¹⁷², a także za tych, którzy go przygotowali (jak wyżej), świadczą o dowartościowaniu przez podręczniki elementu antropologicznego. Ponadto MK uwzględnia również problem czystości serca¹⁷³ oraz wzajemnej miłości¹⁷⁴.

---

157 MP I, j. 15, z. 2, 9.

158 MP I, j. 29, z. 3, 17.

159 BN I, j. 33.

160 MP I, j. 33, z. 4, 9.

161 MK, j. 34, 55.

162 MP I, j. 5, z. 1, 13.

163 MP I, j. 30, z. 4, 3; MK, j. 34.

164 BN I, j. 10; MP I, j. 10, z. 1, 25.

165 BN I, j. 13; MK, j. 51.

166 BN I, j. 9.

167 MP I, j. 4, z. 1, 12.

168 BN II, j. 21; MK, j. 27.

169 MP I, j. 35, z. 4, 14; MK, j. 22.

170 BN II, j. 24; MP I, j. 18, z. 2, 17.

171 MK, j. 29.

172 BN II, j. 9.

173 MK, j. 28.

174 MK, j. 31.

Podsumowując wyżej zaprezentowany odcinek analizy dotyczący treściowej strony formuł modlitwy prośby, można powiedzieć, że większość z nich, a szczególnie BN II, jest skoncentrowana na problemie nawrócenia, czyli wewnętrznej przemiany. Stąd na pierwszy plan wysuwa się zagadnienie sakramentu pokuty, dalej chrztu i Eucharystii. Drugim zagadnieniem, będącym przedmiotem modlitwy prośby w omawianych podręcznikach, jest osoba i zbawcze dzieło Chrystusa. Problem Kościoła w tej grupie treściowej modlitw, został uwzględniony jedynie przez podręczniki drugiego programu szczegółowego.

Modlitwę przebłagalną respektują jedynie podręczniki dla dzieci klas drugich. Treść formuł tego rodzaju modlitwy, można sprowadzić w tych podręcznikach do uznania przez człowieka swego stanu grzeszności¹⁷⁵ oraz do żalu za popełnione grzechy wraz z postanowieniem poprawy¹⁷⁶. Podręcznik MK, odnośnie treści modlitwy przebłagalnej, pozostaje w ramach zakreślonego wyżej schematu. Natomiast BN II w szeregu jednostek poszerza i konkretyzuje ogólnie podane sformułowania. Uznanie winy, żal i chęć poprawy są ściśle związane w tym podręczniku z życiem rodzinnym¹⁷⁷ i szkolnym dziecka¹⁷⁸ oraz z takimi problemami, jak zabawa¹⁷⁹, prawdomówność¹⁸⁰, własność¹⁸¹, a także stosunek do swego ciała¹⁸² i obowiązku rozwijania uzdolnień¹⁸³.

Analiza treści modlitwy przebłagalnej w omawianych podręcznikach prowadzi do stwierdzenia wewnętrznego związku tego rodzaju modlitwy z przygotowaniem dziecka do sakramentu pokuty. BN II dzięki konkretyzacji sformułowań szerzej wprowadza do tego rodzaju modlitwy problemy ludzkie.

---

¹⁷⁵ BN II, j. 12, 32, 34, 37; MK, j. 39, 40, 54.

¹⁷⁶ BN II, j. 24-31; MK, j. 41-43.

¹⁷⁷ BN II, j. 24.

¹⁷⁸ BN II, j. 25.

¹⁷⁹ BN II, j. 26.

¹⁸⁰ BN II, j. 27.

¹⁸¹ BN II, j. 27.

¹⁸² BN II, j. 28.

¹⁸³ BN II, j. 30.

Następną grupę formuł modlitewnych w podręcznikach stanowi wyznanie wiary. Jako przedmiot wyznania wiary, BN I podsuwa dziecku prawdę o aktualnej obecności Chrystusa wśród ludzi¹⁸⁴ i powtórny Jego przyjściu w chwale¹⁸⁵. BN II z kolei skupia całą uwagę dziecka na Eucharystii. Wiara Bogu przemawiającemu w słowie Bożym¹⁸⁶, wiara w tajemnicę wcielenia i Eucharystii¹⁸⁷ oraz w bóstwo Jezusa eucharystycznego stanowią treść modlitewnego wyznania wiary w tym podręczniku. Również MK do tego rodzaju modlitwy wprowadza wyznanie wiary. Czyni to w sformułowaniach, których treścią jest zbawcze uobecnienie w tajemnicy Eucharystii śmierci i zmartwychwstania¹⁸⁸. Poza tym, licznie wprowadzone przez podręczniki drugiego programu formuły wyznania wiary identyfikują się nie tylko w treściach, ale często również w sformułowaniach z prawdami podanymi przez Kościół w Składzie Apostolskim.

Można więc powiedzieć, że w analizowanej formie modlitwy podręczniki "Bóg z nami" zwróciły większą uwagę na prawdy podkreślające aktualizację zbawczego działania Chrystusa, natomiast podręczniki drugiego programu wyeksponowały ogólne prawdy wiary.

Radość, jako element treściowy modlitwy, podręczniki ujmują wieloaspektowo. BN I główny motyw radości widzi w fakcie zmartwychwstania Pańskiego¹⁸⁹, ten sam motyw występuje również w MP I¹⁹⁰. BN II poszerza zakres elementów wyzwających w człowieku modlitewną radość. Zalicza do nich niewidzialną, lecz rzeczywistą, zbawczą obecność Chrystusa¹⁹¹, włączenie do ludu Bożego przez chrzest¹⁹², umiłowanie Boga¹⁹³ i bliźniego¹⁹⁴ oraz

---

184 BN I, j. 16.

185 BN I, j. 11, 32.

186 BN II, j. 2.

187 BN II, j. 18.

188 MK, j. 24, 49.

189 BN I, j. 29, 30.

190 MP I, j. 26, z. 3, 12.

191 BN II, j. 17.

192 BN II, j. 1.

193 BN II, j. 7.

194 BN II, j. 20.

głoszenie Dobrej Nowiny o Królestwie Bożym¹⁹⁵. "Materiały pomocnicze" głównie akcentują radość wypływającą z przeświadczenia o miłości i opiece Bożej nad człowiekiem¹⁹⁶, dostrzegają również źródło radości w możliwości pozytywnej zmiany swego życia¹⁹⁷. Natomiast MK podkreśla jedynie radość, jaką niesie z sobą dzień Pański¹⁹⁸.

Wydaje się, że podręczniki dla klas pierwszych, to znaczy BN I i MP I główne źródło modlitewnej radości widzą w działaniu Bożym ukierunkowanym na człowieka, zaś BN II takie same źródło dostrzega w ludzkiej odpowiedzi na inicjatywę zbawczą Boga.

Miłość i ufność należą do elementów wprowadzonych do treści modlitw przez podręczniki "Bóg z nami". Miłość Bogado człowieka, przejawiająca się w dziele stwórczym i zbawczym, występuje zarówno w podręczniku BN I¹⁹⁹, jak i w BN II²⁰⁰. "Kocham", jako odpowiedź człowieka za słońce, niebo, gwiazdy i ziemię z kwiatami, występuje jedynie w BN II²⁰¹.

Więcej miejsca w treściach modlitw poświęcają podręczniki różnym aspektom miłości bliźniego. I tak, miłość bliźniego wzorowana na miłości Chrystusa, a ukazana jako warunek przyjaźni z Nim²⁰², której szczytem jest oddanie życia za przyjaciół²⁰³, która jednocześnie jest znakiem Boga w świecie²⁰⁴ i warunkiem uczestnictwa w "Eucharystycznej Uczcie jedności i miłości"²⁰⁵, szczególnie mocno została zaakcentowana przez podręcznik dla klasy drugiej. BN I z tej szerokiej, treściowej problematyki

---

195 BN II, j. 22.

196 MP I, j. 2, z. 1, 7; 4, z. 1, 12; 11, z. 1, 27.

197 MP I, j. 22, z. 3, 2.

198 MK, j. 21.

199 BN I, j. 3.

200 BN II, j. 33.

201 BN II, j. 3.

202 BN II, j. 11, 26, 28.

203 BN II, j. 27.

204 BN II, j. 20.

205 BN II, j. 42.

wybiera tylko jeden aspekt, a mianowicie, miłość bliźniego na wzór Chrystusa²⁰⁶.

Podręczniki "Bóg z nami", przede wszystkim druga ich część, w omawianej grupie modlitw przekazują głęboką teologię miłości, ze szczególnym zwróceniem uwagi na miłość bliźniego.

W modlitwę ufności BN I wprowadza takie aspekty, jak ufność w pomoc Bożą²⁰⁷, zaufanie słowu Chrystusa²⁰⁸ oraz wyzwolenie z lęku pod wpływem świadomości, że Bóg jest blisko²⁰⁹. BN II podkreśla ufność w Boże miłosierdzie i przebaczenie grzechów²¹⁰, zwraca uwagę na oddanie siebie Bogu, jako na wyraz ufności w stosunku do Niego²¹¹. Zaofiarowanie siebie Bogu łączy się tu z kontekstem ofiary Mszy świętej²¹².

Wydaje się, że podjęta przez podręczniki pierwszego programu próba kształtowania w dziecku, na bazie treściowej wyżej podanych modlitw, wyzwalającej z lęku postawy ufności, stanowi niezbędny etap procesu przygotowania do osobowego spotkania z Chrystusem w sakramencie pojednania i Eucharystii.

Na podstawie treściowej analizy formuł modlitewnych można wyprowadzić następujący wniosek. W treściach modlitw, omawianych podręczników, na pierwszy plan wysuwają się problemy religijne. Przede wszystkim w ich skład wchodzi stwórcze i zbawcze dzieło Boże, nieustannie uobecniające się w Kościele poprzez sakramenty. Podręczniki "Bóg z nami" mocno podkreślają aktualizację zbawczych wydarzeń. Ukazując zaś w treściach modlitw możliwość ludzkiej odpowiedzi, nie pomijają w niej czynnika nadprzyrodzonego, przy równoczesnym jednak, i to w większym stopniu niż w podręcznikach drugiego programu, zwróceniu uwagi na naturalne skłonności dziecka, takie, jak spontaniczne okazywanie radości, potrzebę zaufania i miłości. Problemy ludzkie, wprowadzone do formuł modlitewnych przez podręczniki

---

206 BN I, j. 31.

207 BN I, j. 8.

208 BN I, j. 21.

209 BN I, j. 19.

210 BN II, j. 31, 34.

211 BN II, j. 29, 40.

212 BN II, j. 40.

w ograniczonym zakresie, również mocniej zostały zaakcentowane w "Bóg z nami". Natomiast podręczniki drugiego programu zwróciły większą uwagę na problematykę Kościoła, rozumianego jednak jednoaspektowo, jak gdyby zewnętrznie, następnie na cześć Maryi oraz w szerszym wymiarze uwzględniły formuły wiary.

1.2.2.3. Stosunek informacji o rodzaju modlitwy do formuł modlitewnych

Należy jeszcze skonfrontować teoretyczne ujęcie rodzajów modlitwy z ich praktycznym urzeczywistnieniem w postaci wprowadzonych przez podręczniki formuł modlitewnych.

W podręcznikach "Bóg z nami" teoria takich rodzajów modlitwy, jak modlitwa uwielbienia i prośby, została poszerzona i treściowo ubogacona przez wprowadzone, odpowiadające tym rodzajom formuły modlitewne. Mimo tego pozytywnego stwierdzenia, w podręczniku BN II obserwuje się dużą dysproporcję między jednorazową wzmianką teoretyczną a sugerowanymi w 21 jednostkach formułami modlitwy prośby. Takie rozłożenie akcentów odnośnie modlitwy prośby, jak się wydaje, wynika stąd, że dla dziecka prośba stanowi rzeczywistość codzienną, której nie potrzeba mu tłumaczyć. W modlitwie dziękczynienia oraz w pozostałych grupach treściowych modlitwy daje się zauważyć raczej harmonijne rozłożenie wyżej wspomnianych akcentów.

Taką samą harmonię obserwuje się w "Materiałach pomocniczych". Natomiast w MK przy wprowadzeniu modlitwy dziękczynienia zaistniała odwrotna sytuacja niż w BN II przy modlitwie prośby. Podręcznik ten kilkakrotnie zachęca dziecko do wdzięczności nie podając ani jednej modlitwy o treści dziękczynnej.

Ogólnie ujmując postawiony problem, można stwierdzić dosyć dużą równowagę między elementem teoretycznym a praktycznymi rozwiązaniami zagadnienia rodzajów modlitwy we wszystkich omawianych podręcznikach.

Zagadnienie rodzajów modlitwy można podsumować następującym ogólnym stwierdzeniem. Do podstawowych grup treściowych, występujących zarówno we wskazaniach teoretycznych, jak i w ich praktycznym zastosowaniu obydwu typów podręczników, należy modlitwa uwielbienia, dziękczynienia, prośby, przebłagania. Poza tym, omawiane podręczniki wprowadzają jeszcze inne formuły modlitewne, których, ze względu na treść w nich zawartą, nie

można zaklasyfikować do żadnej z wyżej podanych grup. Stąd w trakcie analizy powstały dalsze grupy treściowe, umownie nazwane wyznaniem wiary, zaakcentowanym szczególnie przez "Mój katechizm" oraz modlitwą radości, miłości i zaufania. Przy czym dwie ostatnie grupy modlitewne występują wyłącznie w podręcznikach pierwszego programu szczegółowego.

Treści analizowanych formuł modlitewnych dotyczą przede wszystkim problemów religijnych, a tylko w małym zakresie, i to w większości jednostek w podręcznikach "Bóg z nami", problemów ludzkich.

Między częścią teoretyczną o rodzajach modlitwy a praktyczną jej realizacją zachodzi, z wyjątkiem modlitwy prośby w BN II oraz dziękczynienia w MK, ścisła korelacja.

1.3. Formy modlitwy

W najogólniejszym znaczeniu, formą określa się "zewnątrzny kształt", "postać", a także "układ skoordynowanych elementów".

Modlitwa będąc pewnego rodzaju działaniem, czy też współdziałaniem człowieka z Bogiem, jak każdy ludzki czyn, posiada również określone formy. W zależności od tego, co uzna się za kryterium wyodrębniania form modlitwy, będzie można mówić o różnych ich rodzajach.

Wydaje się, że najbardziej ogólnym, a zarazem podstawowym kryterium w określaniu form modlitwy jest sam człowiek, jego struktura oraz życie religijne. Nie można jednak zapomnieć, że modlitwa jest dialogiem, którego inicjatorem jest Bóg. Właśnie Bóg poprzez objawienie swojej zbawczej woli w słowach i czynach w pewien sposób określa i wskazuje człowiekowi formy modlitewnej odpowiedzi. Biorąc za źródło różnorodności form modlitwy specyfikę wezwania Bożego oraz uwarunkowania ludzkiej odpowiedzi można, jak się wydaje, mówić o modlitwie biblijnej, liturgicznej, a także o modlitwie indywidualnej i wspólnej. Z powyższym podziałem wiąże się również zagadnienie modlitwy spontanicznej i gestu oraz gotowych formuł modlitewnych, pieśni, czy wreszcie piosenki religijnej.

Dlatego też dalszym etapem analizy podręczników, skierowanej na wychwycenie specyficznych aspektów wychowania w nich do

modlitwy, będzie szukanie odpowiedzi na pytanie, co podręczniki mówią o formach modlitwy oraz, które z nich i w jaki sposób wprowadzają do jednostek lekcyjnych.

Ponieważ jednak tak sformułowane zagadnienie, szczególnie w trzeciej części, trudno byłoby rozwiązać jedynie na podstawie omawianych podręczników dla dziecka, dlatego też w tym punkcie pracy będzie się również korzystać z BNK I, BNK II oraz MP II przeznaczonych dla nauczyciela.

1.3.1. Informacje o formach modlitwy

Tok rozwiązywania postawionego wyżej problemu będzie podobny jak w podpunkcie dotyczącym teoretycznego ujęcia rodzajów modlitwy. Na pierwszym planie zostanie przedstawiony materiał dotyczący form modlitwy, zawarty w kolejno omówionych podręcznikach dla dziecka, a uzupełniony informacjami na ten sam temat według korelujących z nimi podręczników dla nauczyciela. W analizowanym zagadnieniu zostanie równocześnie zwrócona uwaga na podobieństwa, względnie różnice, w rozłożeniu akcentów przez podręczniki pierwszego i drugiego programu szczegółowego.

1.3.1.1. "Bóg z nami" cz. I - podręcznik dla dziecka

Nie mówiąc wprost o modlitwie liturgicznej, podręcznik BN I zwraca uwagę dziecka na modlitwę "Ojcze nasz"²¹³ podając ją w kontekście niedzielnego spotkania z Bogiem, czyli w kontekście Mszy św. W podobny sposób, to zmaczy w opowieści liturgicznej, ukazuje dziecku adorację Najświętszego Sakramentu²¹⁴, adorację krzyża²¹⁵ oraz procesję Bożego Ciała²¹⁶. Zachęcając natomiast dziecko do odwiedzania Jezusa ukrytego w tabernakulum²¹⁷ podręcznik podkreśla raczej indywidualny aspekt modlitwy. BN I sugeruje również śpiew pieśni²¹⁸ i kolęd²¹⁹.

---

²¹³ BN I, j. 4.

²¹⁴ BN I, j. 35.

²¹⁵ BN I, j. 27.

²¹⁶ BN I, j. 35.

²¹⁷ BN I, j. 16.

²¹⁸ BN I, j. 12.

²¹⁹ BN I, j. 16, 17.

Na podstawie tak małej stosunkowo ilości materiału, można jednak, jak się wydaje, w BN I mówić o modlitwie liturgicznej oraz w organiczny sposób z nią związanej modlitwie wspólnej, a także o śpiewie i modlitwie indywidualnej.

1.3.1.2. "Bóg z nami" cz. I - podręcznik dla katechety

Analizowane zagadnienie w BNK I zostało szerzej i wnikliwiej opracowane. Podręcznik ten stara się przybliżyć dziecku modlitwę biblijną przez licznie proponowane psalmy²²⁰, a także inscenizacje opowiadań biblijnych, w których w dużym wymiarze występuje modlitwa²²¹. Tekst inscenizowanych opowiadań jest wierną parafrazą przeplatana cytatami z Pisma świętego.

W nieco mniejszym zakresie podręcznik uwzględnia modlitwę liturgiczną²²². Występuje ona najczęściej w kontekście większych świąt liturgicznych. Przy omawianiu tej formy modlitwy na uwagę zasługuje wprowadzone przez BNK I nabożeństwo parali-turgiczne²²³, którego głównym celem jest ułatwienie dziecku zrozumienia czynności liturgicznych oraz pełniejszego w nich zaangażowania.

Powszechnie przyjętą przez omawiany podręcznik formą modlitwy jest modlitwa dialogowana, ułożona na wzór Modlitwy Powszechnej²²⁴. Według wskazań podręcznika, katecheta pełni rolę przewodniczącego, natomiast dzieci wspólnie powtarzają wcześniej przyswojony werset.

Za najbardziej odpowiednią formę modlitwy dla dzieci klas pierwszych, jak można przypuszczać, BNK I uważa modlitwę gestu. "Gest modlitewny jest swoistym rodzajem działania, przez które dziecko łatwiej dochodzi do zrozumienia wypowiedanej treści i przez działanie bardziej autentycznie się wypowia-

---

²²⁰ BNK I, j. 4, 61; 15, 138; 16, 147; 19, 170; 21, 182; 24, 206; 29, 238; 30, 249; 33, 275; 36, 297.

²²¹ BNK I, j. 14, 129-131; 19, 168-169.

²²² BNK I, j. 10, 100; 14, 130; 26, 217; 28, 232; 29, 238.

²²³ BNK I, j. 6, 70-72.

²²⁴ BNK I, j. 2, 49; 5, 65; 7, 78; 8, 84; 9, 93; 10, 100; 13, 124; 15, 137; 22, 188; 25, 213; 31, 259; 33, 276; 36, 297.

da²²⁵. Tej właśnie formie modlitwy BNK I poświęca najwięcej uwagi. Główny akcent w modlitwie gestu podręcznik kładzie na wzniesienie rąk. Gest ten, jak można wnioskować z treści towarzyszących mu modlitw, ma pomóc dziecku w wyrażaniu zachwytu²²⁶, ufności²²⁷, wdzięczności²²⁸, a także radości²²⁹ i prośby²³⁰.

Gest złożenia rąk na pierwszym miejscu BNK I łączy z wyznaniem wiary²³¹, łączy go również z wyrazem uwielbienia²³² oraz pozdrowienia²³³, prośby²³⁴ i zdecydowanej postawy poprawy swego życia²³⁵. Skrzyżowanie rąk na piersiach ma wyrażać szacunek²³⁶, skruczę i żal²³⁷ oraz przybliżyć dziecku prawdę o bliskości Boga²³⁸. Ręce szeroko rozłożone mają być znakiem radości²³⁹, jak również mają dziecku pomóc zrozumieć prawdę o uniwersaliźmie posłannictwa Jezusa Chrystusa²⁴⁰. Pochylenie głowy BNK I wprowadza przede wszystkim dla wyrażenia czci Jezusowi w Eucharystii²⁴¹ i uwielbienia Jego krzyża²⁴² oraz na zgłoszenie gotowości przyjęcia kapłańskiego błogosławieństwa²⁴³.

---

225 BNK I, 27.

226 BNK I, j. 1, 42; 2, 48.

227 BNK I, j. 5, 65; 19, 170; 27, 224.

228 BNK I, j. 7, 77; 8, 82; 23, 199.

229 BNK I, j. 29, 238.

230 BNK I, j. 12, 119; 17, 155; 32, 267.

231 BNK I, j. 18, 162; 22, 188; 32, 265.

232 BNK I, j. 27, 226.

233 BNK I, j. 13, 124.

234 BNK I, j. 15, 137.

235 BNK I, j. 23, 199.

236 BNK I, j. 1, 42.

237 BNK I, j. 24, 206.

238 BNK I, j. 19, 170.

239 BNK I, j. 17, 156.

240 BNK I, j. 18, 162.

241 BNK I, j. 16, 144.

242 BNK I, j. 27, 226.

243 BNK I, j. 5, 66.

Poza małymi wyjątkami, jak prośba²⁴⁴, pozdrowienie Maryi²⁴⁵ i błogosławieństwo kapłańskie²⁴⁶, podręcznik rezerwuje gest klękania dla przybliżenia dziecku sposobu oddawania czci Jezusowi Chrystusowi w Jego tajemnicach, a szczególnie w Eucharystii²⁴⁷. Na ogół jednak niemal przy każdej modlitwie BNK I poleca postawę stojącą. Bardzo często używaną formę modlitwy, jakim jest znak krzyża, podręcznik podaje z wyrazem szczególnej troski o dokładne jej przyswojenie przez dzieci²⁴⁸.

Szczególnie w dużym zakresie modlitwa gestu została wprowadzona do wspomnianych już na innym miejscu inscenizacji. W nich właśnie podręcznik, w pełnym słowa tego znaczeniu, umożliwia dziecku lepsze zrozumienie treści modlitwy oraz daje mu szansę autentycznego w niej zaangażowania.

Z modlitwą gestu związane są jeszcze inne formy "ruchowe" modlitwy podsuwane przez BNK I. Należy do nich zgromadzenie dzieci przy figurze Jezusa Chrystusa²⁴⁹, wokół katechety²⁵⁰, utworzenie kręgu²⁵¹, a także procesja w salce katechetycznej²⁵². Do tej samej grupy form modlitwy wydaje się, że można w pewnym stopniu zaszeregować rysunek dziecka, wykonywany ze świadomością modlitewnego zaangażowania²⁵³ oraz gest wzniesienia do góry zeszytów, w których dzieci zapisały swoje postanowienia²⁵⁴.

Na podstawie zebranego materiału dotyczącego modlitwy gestu można powiedzieć, że omawiany podręcznik w reprezentowany przez siebie model wychowania do modlitwy zdecydowanie wprowadza właśnie tę formę modlitwy. Łącząc przy tym gest ze słowem,

---

244 BNK I, j. 27, 224.

245 BNK I, j. 13, 124.

246 BNK I, j. 32, 267.

247 BNK I, j. 7, 78; 16, 146; 27, 225; 35, 289, 291.

248 BNK I, j. 4, 60.

249 BNK I, j. 11, 109.

250 BNK I, j. 15, 138.

251 BNK I, j. 36, 295.

252 BNK I, j. 26, 218.

253 BNK I, j. 1, 43.

254 BNK I, j. 25, 211.

być może, skuteczniej niż w oparciu o same formuły modlitewne, praktycznie ukaże dziecku czym jest autentyczna modlitwa chrześcijańska.

Analizowany podręcznik dosyć dużo uwagi poświęca również problemowi śpiewu religijnego. Niemal wszystkie podane w jednostkach psalmy poleca śpiewać z dziećmi. Ponadto wprowadza szereg pieśni, z którymi dziecko może się spotkać w czasie nabożeństw, a szczególnie w czasie Mszy św.²⁵⁵ w różnych okresach roku liturgicznego. Nieco odrębną grupę podanych przez BNK I pieśni stanowią koledy ściśle związane z tematyką bożonarodzeniowych katechez²⁵⁶. BNK I dowartościowuje więc śpiew wprowadzając go do katechez jako jedną z form modlitewnej odpowiedzi dziecka.

W BNK I następnym zagadnieniem dotyczącym formalnej strony modlitwy jest problem wspólnotowego jej charakteru. Wspólnotowość ta została wyrażona szczególnie w wezwaniach do modlitwy, podanych prawie wyłącznie w liczbie mnogiej. Ponadto BNK I domaga się wprost wspomnianej formy modlitwy mówiąc o modlitwie wspólnej w czasie katechez²⁵⁷, o modlitwie dzieci razem z katechetą²⁵⁸ oraz o modlitwie wspólnej w rodzinach²⁵⁹.

Akcentując wspólnotowość modlitwy, jak można sądzić, podręcznik nie chce tym samym przekreślić w niej pewnego stopnia indywidualności. Ten ostatni element został przez podręcznik zachowany w modlitwie refleksji²⁶⁰, a jeszcze w większym stopniu w modlitewnej ciszy²⁶¹.

Podsumowując powyższą analizę można powiedzieć, że podręczniki "Bóg z nami" dla klasy pierwszej podają dosyć bogatą informację o formach modlitwy. Stwierdzenie to szczególnie dotyczy podręcznika dla katechety. Do sugerowanych przez obydw

---

²⁵⁵ BNK I, j. 2, 52; 3, 54, 55; 4, 58; 5, 65; 7, 77; 13, 124; 16, 147; 22, 189; 27, 225; 28, 232; 31, 257; 36, 296.

²⁵⁶ BNK I, j. 14, 131; 16, 148; 17, 154; 18, 163.

²⁵⁷ BNK I, j. 5, 66; 9, 93.

²⁵⁸ BNK I, j. 1, 42; 35, 289.

²⁵⁹ BNK I, j. 5, 67; 36, 295.

²⁶⁰ BNK I, j. 36, 296.

²⁶¹ BNK I, j. 1, 42; 5, 65; 14, 129; 15, 137; 24, 206; 27, 225.

podręczniki form modlitwy należy modlitwa liturgiczna, wspólna, indywidualna oraz śpiew. Ponadto BNK I mówi o modlitwie biblijnej, dialogowanej, o modlitwie gestu oraz o modlitewnym skupieniu. Przy czym na pierwsze miejsce we wspomnianym podręczniku wysuwa się w kolejności modlitwa gestu, śpiew, modlitwa dialogowana oraz biblijna. Świadczy to o tym, jak można przypuszczać, że omawiany podręcznik liczy się z możliwościami i potrzebami swego adresata.

1.3.1.3. "Bóg z nami" cz. II - podręcznik dla dziecka

Odnosnie omawianego problemu na uwagę w BN II zasługuje podane przez podręcznik określenie modlitwy liturgicznej. W jednostce 8 "Lud Boży modli się do swego Ojca" podręcznik mówi: "wspólną i uroczystą modlitwą ludu Bożego nazywamy modlitwą liturgiczną", i dalej: "Msza święta jest najbardziej uroczystą modlitwą Kościoła". Oprócz określenia, czym jest modlitwa liturgiczna, i wskazania jej najistotniejszego przykładu, BN II podsuwa dziecku jeszcze inne przykłady tej formy modlitwy. Należy do nich uroczysta procesja i "wystawienie Najświętszego Sakramentu w monstrancji"²⁶². Kolejne formy modlitwy podkreślane przez podręcznik, to śpiew²⁶³, modlitwa wspólna²⁶⁴, modlitwa indywidualna²⁶⁵, przy czym, w tej ostatniej zwrócono szczególną uwagę na skupienie. BN II mówi również o modlitwie "swoimi słowami"²⁶⁶. Należy także zaznaczyć, że omawiany podręcznik podaje treściowo elementy modlitwy, które można by nazwać modlitwą życia, nie podając jednak wprost jej określenia²⁶⁷. Podręcznik BN II w porównaniu z BN I poszerza więc i precyzuje wiadomości odnośnie modlitwy liturgicznej oraz indywidualnej.

---

²⁶² BN II, j. 44.

²⁶³ BN II, j. 8, 12; 16, 17.

²⁶⁴ BN II, j. 8.

²⁶⁵ BN II, j. 20.

²⁶⁶ BN II, j. 9.

²⁶⁷ BN II, j. 4.

1.3.1.4. "Bóg z nami" cz. II - podręcznik dla katechety

Omawiając z kolei podręcznik BNK II warto zwrócić uwagę, na ile kontynuuje on wytyczne odnośnie formy modlitwy, przyjęte przez BNK I, z których form stopniowo rezygnuje, a jeżeli ta hipoteza okazałaby się prawdziwą, czy na ich miejsce wprowadza nowe formy modlitwy.

Wychowanie dziecka do modlitwy biblijnej podręcznik stara się urzeczywistnić przez wprowadzenie do aktu modlitewnego krótkich wersetów z Pisma św.²⁶⁸ oraz psalmów²⁶⁹. Sugerując formuły modlitewne z zakresu omawianej formy modlitwy podręcznik używa w stosunku do nich zamiennych określeń: "psalm" lub "modlitwa". Tylko jeden raz wyraźnie mówi o modlitwie słowami Pisma św.²⁷⁰.

W informacjach o modlitwie liturgicznej BNK I na pierwszy plan wysuwa liturgię Mszy św. Zgromadzeni na Eucharystii, ich zaangażowanie w czynnościach liturgicznych, ze względu na obecność w nich Chrystusa, podręcznik określa jako miłą Bogu modlitwę²⁷¹. Formułę "Ojczy nasz" również podręcznik omawia w kontekście Mszy św.²⁷². Także następne wprowadzenia do formuł liturgicznych w podręczniku posiadają podobny kontekst. Przy modlitwie mszalnej "Baranku Boży" podręcznik zwraca uwagę na fakt, że Chrystus jest Zbawicielem wszystkich ludzi, również żyjących obecnie²⁷³, podkreśla także wydarzenie Jego Ofiary krzyżowej²⁷⁴. Wprowadzając dziecko w modlitwę "Per Ipsum"²⁷⁵ uwypukla prawdę o uobecnieniu się zbawczej ofiary w Eucharystii.

---

²⁶⁸ BNK II, j. 2, 18; 17, 144, 25, 204; 26, 213; 27, 220; 28, 225, 229.

²⁶⁹ BNK II, j. 1, 12; 3, 30; 5, 44; 12, 105; 13, 113; 15, 128; 19, 159; 22, 185; 29, 234; 31, 250; 34, 283; 44, 352, 354.

²⁷⁰ BNK II, j. 2, 18.

²⁷¹ BNK II, j. 8, 67.

²⁷² BNK II, j. 1, 11; 6, 55; 8, 67.

²⁷³ BNK II, j. 21, 180.

²⁷⁴ BNK II, j. 38, 315.

²⁷⁵ W celu uniknięcia pewnych niejasności, wynikających z podobieństwa tytułów modlitw mszalnych, dla modlitw mniej znanych zostaną zachowane tytuły w j. łac.

stii²⁷⁶ oraz tłumaczy dzieciom treść słowa "Amen" występującego w kontekście powyższej modlitwy²⁷⁷. W modlitwie odmawianej przed błogosławieństwem Najświętszym Sakramentem, akcentuje dwa aspekty Eucharystii, a mianowicie, obecność i ucztę²⁷⁸. Natomiast nabożeństwo paraliturgiczne w BNK II jest skierowane na przybliżenie dziecku rzeczywistości dokonującej się w sakramencie pojednania²⁷⁹.

Wprowadzenie dziecka w modlitwę liturgiczną pozostaje w ścisłej korelacji z ogólnymi założeniami dydaktycznymi omawianego podręcznika²⁸⁰.

Modlitwę dialogowaną BNK II wprowadza w bardzo szerokim zakresie²⁸¹. Katecheta, podobnie jak w BNK I, pełni w tej formie modlitwy rolę przewodniczącego.

Modlitwa gestu występuje w pierwszej grupie tematycznej podręcznika BNK II, natomiast w dalszych jego częściach prawie zupełnie zanika. Wprowadzonym tam do modlitwy gestom, dzięki skorelowaniu ich z odpowiednimi słowami, podręcznik nadaje swoistą treść. I tak, wzniesienie rąk w górę ma pomóc dziecku wyrazić miłość w stosunku do Pana Boga²⁸², a także w mentalności dziecka powiązać formułę "Ojczy nasz" ze Mszą św.²⁸³. Gest złożonych rąk podręcznik łączy z postawą pozdrowienia²⁸⁴, skłonienie zaś głowy, ma być wyrazem szacunku²⁸⁵. Postawę klęczącą BNK II uważa za odpowiednią dla uczczenia Najświętszego Sakramentu²⁸⁶, poza tym, na ogół sugeruje w czasie modlitwy postawę

---

276 BNK II, j. 38, 316.

277 BNK II, j. 40, 330.

278 BNK II, j. 44, 355.

279 BNK II, j. 273-278.

280 BNK II, 5.

281 BNK II, j. 2, 19; 4, 38; 10, 81; 16, 134; 18, 153; 19, 161; 23, 190-191; 22, 186; 25, 203; 26, 213; 28, 229; 29, 235-236; 30, 243; 31, 248-249; 36, 295; 297; 37, 305; 38, 314; 316; 39, 323.

282 BNK II, j. 3, 32.

283 BNK II, j. 8, 67.

284 BNK II, j. 10, 81.

285 BNK II, j. 10, 80.

286 BNK II, j. 10, 80.

stojącą. Do nabożeństwa paraliturgicznego omawiany podręcznik wprowadza jeszcze jeden gest, a mianowicie, "dzieci ... trzymając się za ręce wykonują ... śpiew"²⁸⁷. Wspomniany gest ma wyrażać wzajemne przebaczenie i pojednanie.

Wydaje się, że i tym razem, podobnie jak w informacjach o modlitwie liturgicznej, podręcznik ukazuje dziecku bogactwo modlitwy gestu w aspekcie Eucharystii i pokuty.

Stosunkowo dużo uwagi poświęca podręcznik wprowadzeniu do katechezy śpiewu religijnego. Oprócz psalmów, które na ogół poleca śpiewać, w katechezach podsuwa dziecku dużą ilość różnych tematycznie pieśni²⁸⁸. W okresie Bożego Narodzenia podręcznik mówi o śpiewie kolęd²⁸⁹.

Jak widać, BNK II nie zapomina, że "śpiew jest dobrym środkiem do stworzenia właściwej atmosfery religijnej"²⁹⁰.

BNK II, idąc za wskazaniem BNK I podkreśla wspólnotowość modlitwy, używając w wezwaniach do modlitwy liczby mnogiej oraz wprost zachęcając dziecko do wspólnej modlitwy. Ten ostatni sposób szczególnie można zauważyć w pierwszej grupie tematycznej podręcznika²⁹¹.

Omawiany podręcznik, oprócz wspólnotowego charakteru modlitwy akcentuje mocniej niż BNK I, wychowanie dziecka do modlitwy indywidualnej. Zamierzony cel stara się osiągnąć przez wprowadzenie, szczególnie do grupy tematycznej IV, licznych modlitw refleksyjnych²⁹², przez podkreślenie modlitwy "ciszy"²⁹³, a przede wszystkim, poprzez próbę formułowania przez dzieci krótkich, samodzielnych modlitw²⁹⁴. Na uwagę zasługuje

---

²⁸⁷ BNK II, j. 277.

²⁸⁸ BNK II, j. 5, 44, 46; 7, 62; 11, 90; 11b, 93; 13, 111; 14, 120; 16, 133; 18, 154; 20, 170; 21, 180; 23, 192; 14, 197; 26, 212; 27, 220; 28, 225; 33, 272; 34, 282; 35, 288; 39, 324; 42, 343; 44, 353-355.

²⁸⁹ BNK II, j. 18, 151-152.

²⁹⁰ Wł. Kubik, T. Chromik, Poszukiwanie metod w katechezie, Katecheta 12 (1968).

²⁹¹ BNK II, j. 1, 11; 3, 30, 32; 5, 44; 6, 55; 7, 62; 19, 161; 37, 305.

²⁹² BNK II, j. 9, 72; 25, 206; 26, 213; 27, 220; 28, 228; 29, 236; 30, 243.

²⁹³ BNK II, j. 9, 71-72; 11b, 93.

²⁹⁴ BNK II, j. 3, 32; 5, 44; 9, 71.

również polecana przez podręcznik "modlitwa bez słów", którą może być na przykład kontemplacja piękna przyrody²⁹⁵.

Z analizy podręczników pierwszego programu szczegółowego, dotyczącej form modlitwy, można wyciągnąć następujący wniosek. Podręczniki "Bóg z nami" I-II dla dziecka, sugerują zasadniczo jednakowe formy modlitwy z tym, że BN II te same zagadnienia traktuje nieco szerzej, niż BN I. Omawiane podręczniki "Bóg z nami" dla katechety uwzględniają materiał podany przez podręczniki dla dziecka, a jednocześnie znacznie go pogłębiają i ubogacają. Ponadto zamierzają zaznajomić dziecko z takimi formami modlitwy, jak modlitwa biblijna, dialogowana oraz modlitwa gestu, które w wyjaśnieniach, dotyczących form modlitwy, w podręcznikach dla dziecka zostały pominięte. Przy czym, podręcznik dla klasy pierwszej bardziej akcentuje modlitwę gestu, natomiast w klasie drugiej forma ta zostaje stopniowo zastąpiona przez różnego rodzaju słowne formy modlitwy z równoczesnym większym dowartościowaniem modlitwy indywidualnej.

Wydaje się także, że w analizowanej grupie podręczników istnieje duża korelacja między ich założeniami dydaktycznymi i wychowawczymi, z uwzględnieniem możliwości rozwojowych dziecka, a sugerowanym przez nie materiałem odnośnie form modlitwy.

1.3.1.5. "Materiały pomocnicze" - kl. I

"Materiały pomocnicze", przeznaczone dla dzieci klasy pierwszej, wprowadzają określenie "modlitwa liturgiczna" w sposób uboczny, to znaczy w uwagach dla katechety, zalecając zilustrowanie dzieciom na rysunku tej formy modlitwy²⁹⁶. Samą istotę modlitwy liturgicznej starają się przybliżyć dziecku, jak się wydaje, w sposób dosyć trafny przez ukazanie związku takich formuł modlitewnych, jak "Ojcze nasz"²⁹⁷, "Wierzę w Boga"²⁹⁸, "Święty"²⁹⁹, początek "Gloria"³⁰⁰ z liturgią Mszy św.

---

²⁹⁵ BNK II, j. 9, 71.

²⁹⁶ MP I, j. 21, z. 2, 24.

²⁹⁷ MP I, j. 1, z. 1, 3.

²⁹⁸ MP I, j. 28, z. 3, 16.

²⁹⁹ MP I, j. 17, z. 2, 15.

³⁰⁰ MP I, j. 14, z. 2, 6.

W MP I również nie można mówić o zamierzonym wprost wychowaniu dziecka do modlitwy biblijnej. Jedynie dwukrotnie dostrzega się pewną próbę powiązania treści modlitwy z Pismem św.³⁰¹. Jak z powyższego widać, modlitwa biblijna w MP I nie wysuwa się na pierwszy plan w informacjach dotyczących form modlitwy.

Także modlitwa dialogowana została jedynie w wąskim zakresie uwzględniona przez MP I³⁰².

W modlitwie gestu na pierwszy plan wysuwa się znak krzyża³⁰³. Podanie rąk i utworzenie kręgu przede wszystkim, w myśl MP I, ma przybliżyć dziecku prawdę o jedności rodziny ludzkiej³⁰⁴. Postawę klęczącą, podobnie jak "Bóg z nami", wprowadza dla wyrażenia czci Jezusowi obecnemu w Eucharystii³⁰⁵. Uwzględniono także, chociaż w mniejszym zakresie, niż w BNK I, postawę stojącą w czasie modlitwy³⁰⁶.

Można więc powiedzieć, że MP I zapoznają dzieci z modlitwą gestu, ale nie widzą w niej, jak się wydaje, tego samego stopnia wartości, który dostrzegł BNK I.

Wspólnotowość, jako formę modlitwy, MP I podkreślają kilkakrotnie³⁰⁷.

Mocniej, niż "Bóg z nami", akcentują modlitwę indywidualną. Szczególnie się to uwidacznia w sformułowaniu takim, jak "modlitwa w ciszy"³⁰⁸ oraz "modlitwa własnymi słowami"³⁰⁹.

Wprowadzając do katechezy śpiew religijny jako odrębną formę modlitwy, MP I nie precyzują bliżej jego treści. Mówią ogólnie

---

301 MP I, j. 12, z. 1, 29; 16, z. 2, 13.

302 MP I, j. 5, z. 1, 13; 18, z. 2, 17; 21, z. 2, 24.

303 MP I, j. 6, z. 1, 17; 19, z. 2, 19; 34, z. 4, 10.

304 MP I, j. 1, z. 11, 3; 5, z. 1, 13; 12, z. 1, 28.

305 MP I, j. 7, z. 1, 19; 15, z. 2, 9.

306 MP I, j. 1, z. 1, 3; 4, z. 1, 11; 10, z. 1, 25; 13, z. 2, 3; 17, z. 2, 15; 33, z. 4, 9; 34, z. 4, 11.

307 MP I, j. 1, z. 1, 3; 2, z. 1, 6; 5, z. 1, 13; 8, z. 1, 22; 11, z. 1, 28; 17, z. 2, 15; 31, z. 4, 5.

308 MP I, j. 1, z. 1, 3; 2, z. 1, 6; 3, z. 1, 9; 4, z. 1, 10; 7, z. 1, 20; 15, z. 2, 9; 30, z. 4, 3.

309 MP I, j. 2, z. 1, 6; 4, z. 1, 11; 15, z. 2, 9; 28, z. 3, 15.

nie o "śpiewie"³¹⁰, "pieśniach"³¹¹, a także "kolędach"³¹², prawie całą inicjatywę wyboru pozostawiając katechecie.

Można więc powiedzieć, że MP I informując o formach modlitwy, zasadniczo uwzględniają, chociaż w mniejszym liczbowo zakresie, te same formy, co BNK I. Na pierwszy plan wysuwają jednak modlitwę indywidualną.

1.3.1.6. "Mój Katechizm"

Teoretyczne wprowadzenie dotyczące form modlitwy "Mój Katechizm" ogranicza prawie wyłącznie do modlitwy liturgicznej, a szczególnie mszalnej. Podręcznik, jak się wydaje, usiłuje ukazać istotne związki łączące formuły modlitewne, sugerowane w jednostkach lekcyjnych, z urzeczywistnianiem się zbawczego działania Bożego w liturgii Mszy św.³¹³. Wspólnotowość modlitwy MK omawia w ścisłym powiązaniu z modlitwą liturgiczną³¹⁴.

Z modlitwy gestu wprowadza tylko znak krzyża³¹⁵, a śpiew religijny ogranicza do kolędy³¹⁶, natomiast modlitwę indywidualną poleca dziecku w dwóch jednostkach³¹⁷. O pozostałych formach modlitwy MK nie podaje żadnych informacji.

1.3.1.7. "Materiały pomocnicze" - kl. II

MP II w centrum zainteresowania formami modlitwy, podobnie, jak MK, stawiają modlitwę liturgiczną. Sposób wprowadzenia dziecka w wymienioną formę modlitwy jest taki sam, jak w MP I i MK. MP II przedstawiają więc dziecku treści modlitw łącząc je ściśle z liturgią Mszy św.³¹⁸. Należy zaznaczyć, że

---

³¹⁰ MP I, j. 2, z. 1, 7; 22, z. 3, 2; 27, z. 3, 13; 29, z. 3, 17.

³¹¹ MP I, j. 1, z. 1, 4; 14, z. 2, 5; 24, z. 3, 6; 26, z. 3, 11.

³¹² MP I, j. 14, z. 2, 6; 15, z. 2, 7.

³¹³ MK, j. 8, 13, 14, 24, 26, 27, 43, 48, 53.

³¹⁴ MK, j. 8, 26, 53.

³¹⁵ MK, j. 1.

³¹⁶ MK, j. 18.

³¹⁷ MK, j. 8, 26.

³¹⁸ MP II, j. 6, z. 1, 17; 7, z. 1, 19; 12, z. 1, 31; 12a, z. 1, 32; 19, z. 2, 9-10; 22, z. 2, 19; 23, z. 2, 19; 29a, z. 3, 4; 38, z. 3, 20; 39, z. 3, 21; 43, z. 4, 6; 45, z. 4, 9; 47, z. 4, 16-17; 50, z. 4, 20.

wskazania odnośnie modlitwy liturgicznej w MP II i w MK prawie całkowicie się pokrywają.

Modlitwą biblijną, poza dwukrotnym zwróceniem uwagi na psalm³¹⁹, MP II się nie interesują. Również modlitwa dialogowana, istniejąca w niewielkim zakresie w MP I, w MP II prawie całkowicie została zagubiona³²⁰.

Gest modlitewny MP II ograniczają do znaku krzyża³²¹, poza nim tylko w jednej katechezie proponują "uderzenie się w piersi" w celu uzewnętrznienia żalu³²². Postawę stojącą polecają w mniejszym jeszcze zakresie niż MP I³²³.

W zainteresowaniach wspólnotowych wymiarem modlitwy MP II nie różnią się prawie w ogóle od MP I³²⁴.

Na pierwszy plan, nawet przed modlitwą liturgiczną, w MP II wysuwa się w różnych odcieniach modlitwa indywidualna. Dominuje w niej "modlitwa w ciszy i skupieniu"³²⁵ oraz refleksja związana z życiem moralnym³²⁶. W omawianej formie modlitwy na drugim planie pozostaje tak zwana "modlitwa własnymi słowami"³²⁷.

Można więc powiedzieć, że modlitwa indywidualna stanowi formę wiodącą w "Materiałach pomocniczych" zarówno dla dzieci klasy pierwszej, jak i drugiej.

Dużo uwagi MP II poświęcają również problemowi śpiewu religijnego. Wprowadzają do katechez pieśni³²⁸, w okresie Boże-

319 MP II, j. 27, z. 2, 30; 47, z. 4, 16.

320 MP II, j. 20, z. 2, 15.

321 MP II, j. 1, z. 1, 3; 32, z. 3, 8; 55, z. 4, 29.

322 MP II, j. 40, z. 3, 23.

323 MP II, j. 1, z. 1, 3; 7, z. 1, 18; 10, z. 1, 25; 15, z. 1, 44; 16, z. 2, 3; 54, z. 4, 28.

324 MP II, j. 1, z. 1, 3; 8, z. 1, 21; 10, z. 1, 25; 12, z. 1, 31; 16, z. 2, 3; 18, z. 2, 6; 22, z. 2, 18; 32, z. 3, 8; 52, z. 4, 23.

325 MP II, j. 7, z. 1, 18; 8, z. 1, 21; 9, z. 1, 21; 10, z. 1, 25; 11, z. 1, 28; 15, z. 1, 44; 20, z. 2, 12; 22, z. 2, 19; 24, z. 2, 23; 25, z. 2, 25.

326 MP II, j. 18, z. 2, 8; 23, z. 2, 21; 25, z. 2, 25; 26, z. 2, 28; 42, z. 3, 26.

327 MP II, j. 9, z. 1, 23; 21, z. 2, 17; 29a, z. 3, 4.

328 MP II, j. 10, z. 1, 25; 11, z. 1, 28; 12, z. 1, 31; 14, z. 1, 38; 14a, z. 1, 40; 19, z. 2, 10; 19a, z. 2, 12; 28, z. 2, 32; 35, z. 3, 15; 42, z. 3, 26; 43, z. 4, 3; 44, z. 4, 4; 45a, z. 4, 9-10; 47, z. 4, 17; 50, z. 4, 21; 51, z. 4, 23; 52, z. 4, 25.

go Narodzenia koledy³²⁹, w bardzo małym zakresie psalmy³³⁰.
MP II polecają również śpiew piosenek religijnych³³¹.

Na pierwszy plan, jak to wyżej stwierdzono, w materiale teoretycznym MP II dotyczącym form modlitwy, wysuwa się modlitwa indywidualna i śpiew oraz modlitwa liturgiczna, z całkowitym prawie pominięciem modlitwy dialogowanej, biblijnej i gestu.

Wyprowadzając z analizy form modlitwy, dokonanej w aspekcie teoretycznym, ogólny wniosek można powiedzieć, że coraz wyraźniej rysuje się różnica w kształtowaniu pojęcia modlitwy przez obydwa typy podręczników. Odnośnie informacji o formach modlitwy podręczniki "Bóg z nami", szczególnie BNK I i BNK II, mocno akcentują modlitwę gestu, modlitwę biblijną oraz dialogowaną, a pozostałe formy modlitwy wprowadzają w równomiernych proporcjach.

Natomiast w podręcznikach drugiego programu szczegółowego akcent został położony na modlitwę liturgiczną oraz indywidualną, a pozostałe formy modlitwy zostały uwzględnione jedynie w małym zakresie. Śpiew religijny dowartościowały obydwa typy podręczników.

1.3.2. Formy modlitw wprowadzone przez podręczniki

W rozwiązywaniu problemu dotyczącego form modlitwy, nie można poprzestać na zdobyciu cennego wprawdzie, ale tylko informacyjnego materiału. Należy jeszcze sprawdzić, na ile podręczniki dla dziecka praktycznie wprowadzają do jednostek lekcyjnych sugerowane formy modlitw oraz które z tych form występują najczęściej w omawianych podręcznikach. Kolejność omawiania poszczególnych form modlitwy będzie taka sama, jak w poprzednim podpunkcie. Na pierwszym więc planie zostanie przeanalizowana modlitwa liturgiczna.

---

³²⁹ MP II, j. 15, z. 1, 43-44.

³³⁰ MP II, j. 47, z. 4, 16.

³³¹ MP II, j. 6, z. 1, 17; 13, z. 1, 36; 34, z. 3, 13; 56, z. 4, 34.

1.3.2.1. Modlitwa liturgiczna

Podręcznik BN I z liturgii Mszy św. uwzględnia pierwszą część "Gloria"³³², formułę "Sanctus"³³³ oraz modlitwę "Ojciec nasz"³³⁴. Wiążąc zdecydowanie katechezę z rokiem liturgicznym³³⁵, wprowadza do jednostek modlitwy zaczerpnięte z liturgii Środy Popielcowej³³⁶, z liturgii Wielkiego Czwartku³³⁷ i Wielkiego Piątku³³⁸ oraz Zesłania Ducha Świętego³³⁹.

BN II z modlitw mszalnych podaje tę samą część formuły "Gloria"³⁴⁰, którą sugerował BN I, modlitwę "Per Ipsum"³⁴¹, "Ojciec nasz"³⁴² oraz "Baranku Boży"³⁴³. Przy Modlitwie Pańskiej podręcznik zatrzymuje związane z nią tematycznie mszalne wprowadzenie. W mniejszym zakresie niż BN I, korzysta z modlitw świąt roku liturgicznego. Bierze z niego jedynie modlitwę Bożego Ciała³⁴⁴.

MP I czerpie formuły modlitw liturgicznych wyłącznie z Mszy św. Do katechez wprowadzają początek "Gloria"³⁴⁵, wyjątek z formuły "Credo"³⁴⁶, modlitwę "Sanctus"³⁴⁷ oraz modlitwę "Ojciec nasz"³⁴⁸.

---

332 BN I, j. 14.

333 BN I, j. 26.

334 BN I, j. 4.

335 Por. BNK I, 11.

336 BN I, j. 23. Podręczniki "Bóg z nami" przy modlitwach zaczerpniętych z liturgii roku kościelnego podają odpowiednie odnośniki.

337 BN I, j. 28.

338 BN I, j. 27.

339 BN I, j. 33.

340 BN II, j. 9.

341 BN II, j. 19.

342 BN II, j. 8.

343 BN II, j. 21.

344 BN II, j. 43.

345 MP I, j. 14, z. 2, 6.

346 MP I, j. 28, z. 3, 16.

347 MP I, j. 17, z. 2, 15; 23, z. 3, 4.

348 MP I, j. 1, z. 1, 3.

Najwięcej uwagi modlitwie liturgicznej poświęca podręcznik MK. Podręcznik ten do 25 na 56 jednostek lekcyjnych wprowadza modlitwę liturgiczną, w tym 24 formuły modlitw zostały zaczerpnięte z liturgii Mszy św. Z obrzędów wstępnych Mszy św. MK wprowadził wybrane zdania z aktu pokuty³⁴⁹ oraz z modlitwy "Kyrie elejson"³⁵⁰, a także z "Gloria"³⁵¹. Z liturgii Słowa bierze wezwanie kapłana wraz z odpowiedzią ludu po Ewangelii³⁵² jak również krótki werset z "Credo"³⁵³. Mk najwięcej miejsca rezerwuje dla modlitw z liturgii Eucharystycznej. Należy do nich modlitwa nad darami³⁵⁴, początek prefacji drugiej³⁵⁵ i czwartej Modlitwy eucharystycznej³⁵⁶, "Sanctus"³⁵⁷, wyrwany werset z czwartej Modlitwy eucharystycznej³⁵⁸ oraz początek modlitwy "Te igitur" z pierwszej Modlitwy eucharystycznej³⁵⁹. Z modlitw po Przeistoczeniu MK podaje pierwszą³⁶⁰ i drugą akklamację³⁶¹, wyjątki modlitwy "Supra que"³⁶² oraz "Memores igitur" drugiej Modlitwy eucharystycznej³⁶³, a także wyjątek modlitwy wstawienniczej z trzeciej Modlitwy eucharystycznej³⁶⁴. Modlitwę "Per Ipsum" omawiany podręcznik podaje w całości³⁶⁵. Poszczególne prośby Modlitwy Pańskiej wprowadza kilkakrotnie do jednostek, jednak czyni to poza kontekstem Mszy św. Z ob-

-
- 349 MK, j. 39, 40, 44.
350 MK, j. 43.
351 MK, j. 8.
352 MK, j. 25.
353 MK, j. 19.
354 MK, j. 41.
355 MK, j. 5.
356 MK, j. 20.
357 MK, j. 48.
358 MK, j. 6.
359 MK, j. 55.
360 MK, j. 49.
361 MK, j. 24.
362 MK, j. 13.
363 MK, j. 34.
364 MK, j. 4.
365 MK, j. 53.

rzędów Komunii św. MK sugeruje modlitwę "Baranku Boży"³⁶⁶, wyjątki z modlitw kapłana³⁶⁷ oraz "Panie nie jestem godzien"³⁶⁸. Część spośród wymienionych wyżej modlitw podręcznik podaje bez związku z Mszą św. Z formuł modlitewnych nie związanych z Mszą św., MK wprowadza fragment modlitwy z liturgii Wielkiej Soboty³⁶⁹, dokładniej mówiąc, z odnowienia przyrzeczeń chrzcielnych.

Można powiedzieć, że podręczniki drugiego programu szczegółowego całe zainteresowanie modlitwą liturgiczną skupiają na formułach mszalnych. Mimo dużej ilości formuł zaczerpniętych bezpośrednio z obrzędów liturgicznych, budzi się jednak w stosunku do niejednej z nich wątpliwość, a mianowicie, na ile fragmentaryczne ich ujęcie potrafi faktycznie wprowadzić dziecko w ducha liturgii.

Natomiast podręczniki "Bóg z nami" uwzględniły w jednostkach lekcyjnych tylko modlitwy mszalne bardziej znane i przeznaczone dla całej wspólnoty eucharystycznej. Oprócz nich, szczególnie w części pierwszej, podręczniki te przekazały dziecku formuły modlitw zaczerpniętych z liturgii świąt roku kościelnego.

1.3.2.2. Modlitwa biblijna

Z kolei, pierwszorzędne miejsce wśród form modlitwy podręczniki pierwszego programu przyznają modlitwie biblijnej. W dużym wymiarze, zarówno BN I jak i BN II, wprowadzają do jednostek psalmy oraz modlitwy, będące wierną parafrazą wybranych wersetów z Pisma św. Podręczniki "Bóg z nami" zapoznają dziecko z treścią modlitw wybranych spośród niemal wszystkich zasadniczych gatunków psalmów³⁷⁰.

---

³⁶⁶ MK, j. 14, 27.

³⁶⁷ MK, j. 35, 37.

³⁶⁸ MK, j. 54.

³⁶⁹ MK, j. 36.

³⁷⁰ 1 Por. S.Łach, Księga Psalmów, w: Wstęp do Starego Testamentu, red. S.Łach, Poznań-Warszawa 1973, 576-578.

Podręcznik BN I wprowadza psalmy z gatunku hymnów takie, jak psalm 8³⁷¹, psalm 112³⁷², 135³⁷³ i psalm 150³⁷⁴ oraz z gatunku lamentacji psalm 24³⁷⁵, 26³⁷⁶ i psalm 120³⁷⁷. Uwzględnia także modlitwę w formie cytatu z Pisma św.³⁷⁸, jak również w formie dosyć wiernej parafrazy³⁷⁹.

Podręcznik BN II z hymnów podaje wyjątki z psalmu 8³⁸⁰, 95³⁸¹, z psalmu 99³⁸² i 102³⁸³ oraz z psalmu 135³⁸⁴. Z gatunku lamentacji wybiera wyjątki psalmu 41³⁸⁵, psalmu 50³⁸⁶ i 129³⁸⁷. Wprowadza również, chociaż w mniejszym zakresie, psalmy dydaktyczne 94³⁸⁸ i 118³⁸⁹ oraz psalm dziękczynny 114³⁹⁰. W omawianym podręczniku brak jedynie psalmów królewskich. BN II także kilkakrotnie podsuwa dziecku modlitwy, których treść i forma jest bardzo zbliżona do autentycznego tekstu Pisma świętego³⁹¹.

Podręczniki drugiego programu szczegółowego jedynie w małym zakresie uwzględniły w jednostkach tematycznych modlitwę

-
- 371 BN I, j. 1.
372 BN I, j. 5.
373 BN I, j. 2.
374 BN I, j. 36.
375 BN I, j. 21.
376 BN I, j. 19.
377 BN I, j. 8.
378 BN I, j. 6; por. Łk 24, 29.
379 BN I, j. 31; por. J 15, 12-14; j. 25, por. Mt 17, 4.
380 BN II, j. 5.
381 BN II, j. 22.
382 BN II, j. 1, 45.
383 BN II, j. 36.
384 BN II, j. 3.
385 BN II, j. 10.
386 BN II, j. 12, 32.
387 BN II, j. 34.
388 BN II, j. 7.
389 BN II, j. 2.
390 BN II, j. 13.
391 BN II, j. 11, 26-28; por. J 15, 12-15; j. 17, por. Łk 1, 46-55.

biblijną. Wprowadzone przez nie wersety psalmów, zarówno w MP I z psalmu 22³⁹², jak i w podręczniku "Mój katechizm" z psalmu 38³⁹³ i 50³⁹⁴, należą do gatunku lamentacji. Z psalmów dziękczynnych MK podaje wyjątki psalmu 117³⁹⁵. Innych gatunków psalmów omawiane podręczniki nie uwzględniają. Ponadto w kilku jednostkach³⁹⁶ podsuwają dziecku wersety z Pisma św. jako formę modlitewnej odpowiedzi. Należy zaznaczyć, że jest to w zasadzie ten sam werset wprowadzony do różnych jednostek lekcyjnych. W MP I wyjątek stanowi jednostka 16³⁹⁷ do której wprowadzono inny werset Pisma świętego.

Jak widać z wyżej przedstawionej analizy, podręczniki "Bóg z nami", w porównaniu z podręcznikami drugiego programu, wprowadzają modlitwę biblijną w dużo szerszym wymiarze.

1.3.2.3. Śpiew religijny

Śpiew religijny stanowi następną z form modlitewnych w dosyć szerokim zakresie przyjętych przez podręczniki pierwszego programu oraz przez MP I. Podręcznik MK w ogóle nie respektuje tej formy modlitwy. BN I wprowadza pieśni mszalne³⁹⁸, pieśni adwentowe³⁹⁹, koledy⁴⁰⁰, a także pieśni z okresu wielkanocnego⁴⁰¹.

Najwięcej liczbowo pieśni podał BN II. Większość z nich to pieśni śpiewane w kościołach w czasie Mszy św.⁴⁰². Również do tej samej grupy należą pieśni o tematyce ściśle eucharystycznej⁴⁰³ oraz dziękczynnej⁴⁰⁴. Pozostałe pieśni pozostają w

392 MP I, j. 3, z. 1, 9.

393 Mk, j. 30.

394 MK, j. 28.

395 MK, j. 21.

396 MP I, j. 12, z. 1, 29; 32, z. 4, 7; Mk, j. 11, por. Ap 22, 20

397 MP I, j. 16, z. 2, 13, por. Łk 2, 32.

398 BN I, j. 3, 22.

399 BN I, j. 12.

400 BN I, j. 16-18.

401 BN I, j. 29, 30.

402 BN II, j. 11, 20, 28, 33, 40, 42.

403 BN II, j. 38, 39, 41.

404 BN II, j. 4, 6, 17.

treściowej korelacji z takimi okresami roku liturgicznego, jak Adwent⁴⁰⁵, Boże Narodzenie⁴⁰⁶, Wielki Post⁴⁰⁷.

Jak widać z zebranego materiału, struktura śpiewu religijnego w podręcznikach "Bóg z nami" jest prawie jednolita, za wyjątkiem większej ilości pieśni eucharystycznych w BN II.

MP I modlitwę w formie śpiewu dowartościowują na równi z podręcznikami "Bóg z nami", jednak nieco inaczej rozkładają w niej akcenty. Wprowadzają pieśni z okresów liturgicznych takich, jak Adwent⁴⁰⁸, Boże Narodzenie⁴⁰⁹, Wielki Post⁴¹⁰, Wielkanoc⁴¹¹ oraz z tak zwanego okresu "w ciągu roku"⁴¹². MP I nie pomijają również pieśni mszalnych⁴¹³. Na szczególną uwagę w MP I zasługują wprowadzone do jednostek i możliwie, jak się wydaje, dostosowane do mentalności dziecka piosenki o tematyce religijnej⁴¹⁴. BN I piosenki religijne wprowadził poza jednostkami lekcyjnymi⁴¹⁵.

W omawianych wyżej podręcznikach na ogół więc obserwuje się zgodne podejście do analizowanej formy modlitwy. Pod pewnym jednak względem pierwszeństwo w rozwiązaniu omawianego problemu można przyznać, jak się wydaje, "Materiałom pomocniczym".

1.3.2.4. Inne formy modlitwy

Ponieważ podręczniki w większości formuł modlitewnych sugerują wspólnotową modlitwę zarówno poprzez treści, jak i wstępne "módlmy się", dlatego też na tym etapie analizy zostanie zwrócona uwaga raczej na indywidualny aspekt modlitwy.

---

405 BN II, j. 14-16.

406 BN II, j. 18.

407 BN II, j. 35.

408 MP I, j. 32, z. 4, 7.

409 MP I, j. 14, z. 2, 6.

410 MP I, j. 23, z. 3, 4; 25, z. 3, 9.

411 MP I, j. 26, z. 3, 12; 31, z. 4, 3.

412 MP I, j. 7, z. 1, 20; 35, z. 4, 12, 14.

413 MP I, j. 24, z. 3, 6; 36, z. 4, 17.

414 MP I, j. 1, z. 1, 4; 2, z. 1, 7; 22, z. 3, 2; 37, z. 4, 19.

415 Por. BN I, 94-95.

Praktyczne wprowadzenie modlitwy indywidualnej dostrzega się przede wszystkim w MP I, które sugerują dziecku modlitwę własnymi słowami oraz modlitwę w ciszy. Częściowo również BN II przyjmuje tę formę modlitwy, uwzględniając w jednostkach modlitewną refleksję moralną. Ponieważ jednak zagadnienie to pokrywa się prawie całkowicie z podaną w poprzednim podpunkcie informacją podręczników, dotyczącą modlitwy indywidualnej, dlatego wydaje się, że nie ma potrzeby drugi raz omawiać treściowo tego samego materiału.

Należy jednak zwrócić uwagę na pewne formuły modlitewne podane przez podręczniki "Bóg z nami". Należą do nich bardzo krótkie, jednozdaniowe modlitwy z BN I⁴¹⁶ oraz nieco dłuższe, jak w BN II wyznanie miłości⁴¹⁷, modlitwa za rodziców⁴¹⁸ i modlitwa przed pracą⁴¹⁹. Cechą dodatnią wymienionych formuł jest ich prosta budowa oraz jasno, słowami zaczerpniętymi z codziennego życia, wyrażona myśl. Formuły powyższe stanowią dla dziecka, jak się wydaje, pewien wzorzec swobodnej, indywidualnej modlitwy.

Modlitwa dialogowana została wprowadzona przez podręczniki w bardzo nikłym zakresie. W formie kilku wersetów sugeruje ją BN I⁴²⁰, MP I⁴²¹ i MK⁴²².

Modlitwę gestu w praktycznym ujęciu podręczniki sprowadziły do znaku krzyża⁴²³ oraz gestu przyklęknięcia przed Najświętszym Sakramentem⁴²⁴. Przy omawianiu ilustracji, problem modlitwy gestu zostanie, jak można sądzić, w dużej mierze ubogaczony.

---

⁴¹⁶ BN I, j. 15, 25.

⁴¹⁷ BN II, j. 3.

⁴¹⁸ BN II, j. 24.

⁴¹⁹ BN II, j. 25.

⁴²⁰ BN I, j. 9.

⁴²¹ MP I, j. 35, z. 4, 13; 37, z. 4, 18.

⁴²² MK, j. 22.

⁴²³ BN I, j. 4; MP I, j. 6, z. 1, 17; 19, z. 2, 19; 34, z. 4, 10; MK, j. 1.

⁴²⁴ BN I, j. 4; BN II, j. 10, 44.

Do podstawowych form modlitwy, wprowadzonych przez analizowane podręczniki, należy modlitwa liturgiczna, biblijna, śpiew, a także w pewnym zakresie modlitwa indywidualna. Przy czym pomiędzy podręcznikami dla dzieci klas drugich dostrzega się większą różnicę w sugerowanych przez nie formach modlitwy. BN II docenia wszystkie wyżej wymienione formy. Natomiast MK na pierwszy plan wysuwa modlitwę liturgiczną, szczególnie zaczerpniętą z Mszy św., modlitwę biblijną wprowadza w małym zakresie, a śpiewem religijnym w ogóle się nie interesuje. Przy pobieżnej analizie mogło by się wydawać, że podręcznik BN II w mniejszym stopniu niż MK akcentuje modlitwę liturgiczną. Jednak, gdy się uwzględni wzajemną zależność modlitwy liturgicznej i biblijnej⁴²⁵, powyższe przypuszczenie traci swoją aktualność.

1.3.3. Praktyczne wprowadzenie dziecka w umiejętność modlitwy

Zapoznanie dziecka z problematyką rodzajów i form modlitwy, co było treścią poprzednich punktów analizy, stanowi jeden z podstawowych etapów inicjacji modlitewnej. Pozostaje jednak nadal nie rozstrzygnięte pytanie dotyczące podjętych przez podręczniki praktycznych sposobów przygotowania dziecka do modlitwy.

W zakres powyższego pytania wchodzi przede wszystkim zagadnienie samej metody wprowadzania dziecka w umiejętność modlitewnego kontaktu z Bogiem. Wiąże się z nim również ściśle problem zadania, jakie ma do spełnienia w tym procesie najbliższe otoczenie dziecka oraz katecheta. Dotyczy ono także omówienia zewnętrznej struktury, podanych przez podręczniki formuł modlitewnych. Podstawą do rozwiązania dwóch pierwszych członów postawionego problemu będą podręczniki dla katechety, natomiast trzeciego również podręczniki dla dziecka.

Zagadnienie metodycznej inicjacji dziecka do modlitwy podręczniki dla katechety sprowadziły do dwóch etapów, wzajemnie się przenikających, a mianowicie, do przyswojenia sobie przez dziecko gotowych formuł modlitewnych oraz do kształtowania umiejętności spontanicznego wyrażania, przede wszystkim w słowie, wewnętrznego stosunku do Boga. Szczególny nacisk na za-

---

⁴²⁵ Por. KL 24.

poznanie dziecka z gotowymi modlitwami kładą podręczniki dla klas pierwszych. W licznych katechezach, zarówno BNK I⁴²⁶, jak i MP I⁴²⁷ polecają katechecie pamięciowe uczenie dzieci słów modlitwy. BNK II oraz MP II powyższy sposób wprowadzenia dziecka do modlitwy polecają w bardzo małym zakresie⁴²⁸.

Temu samemu celowi służy rozdanie dzieciom kartek z tekstem modlitw i pieśni⁴²⁹ oraz zadanie domowe, typu "naucz się na pamięć", szczególnie polecane w podręcznikach "Bóg z nami"⁴³⁰, czy też "przepisz tekst"⁴³¹, "przepisz i naucz się"⁴³² stosowane w MP II.

Podręczniki wprowadzają jeszcze inne metody zapoznawania dziecka z formułami modlitw. BNK I poleca powtórzyć tekst modlitwy z ostatniej katechezy⁴³³, BNK II proponuje nowy refren, nieznaną jeszcze dziecku, wypisać na tablicy⁴³⁴ zaś MP II sugerują stopniowe zapoznawanie dziecka z treścią modlitw przez cichość, następnie głośno, a dalej wspólne ich "czytanie"⁴³⁵.

Z zagadnieniem pamięciowego opanowania formuł modlitewnych ściśle się wiąże zrozumienie ich treści. Omawiane podręczniki, oprócz MP II, dostrzegają ten problem wprowadzając krótkie komentarze do trudniejszych sformułowań i gestów⁴³⁶. Na ogół jednak w omawianych podręcznikach treść modlitwy łączy się z treścią katechezy, stąd nie było potrzeby wprowadzać dodatkowych wyjaśnień.

- ⁴²⁶ BNK I, j. 4, 61; 6, 72; 8, 82; 11, 108; 12, 117; 15, 137; 26, 218; 29, 238; 34, 284; 35, 289; 36, 297.
- ⁴²⁷ MP I, j. 4, z. 1, 12; 7, z. 1, 18; 10, z. 1, 25; 22, z. 3, 2; 23, z. 3, 4; 24, z. 3, 7; 26, z. 3, 11; 31, z. 4, 4; 34, z. 4, 11; 36, z. 4, 17.
- ⁴²⁸ BN II, j. 2, 18; MP II, j. 7, z. 1, 19; 14, z. 1, 38.
- ⁴²⁹ BNK I, j. 10, 102; 26, 220; 34, 284; MP I, j. 3, z. 1, 9; 4, z. 1, 12.
- ⁴³⁰ BNK I, j. 1, 45; 3, 54; 4, 62; 10, 102; 11, 110; 13, 125; 23, 201; 26, 220; 34, 285; 35, 292; BNK II, j. 3, 33; 4, 40; 9, 75; 12, 107; 18, 154; 24, 188; 32, 265.
- ⁴³¹ MP II, j. 12, z. 1, 31; 50, z. 4, 21; 15, z. 1, 44.
- ⁴³² MP II, j. 24, z. 2, 24.
- ⁴³³ BNK I, j. 4, 58.
- ⁴³⁴ BNK II, j. 4, 38.
- ⁴³⁵ MP II, j. 12, z. 1, 31.
- ⁴³⁶ BNK I, j. 1, 42; 2, 49; BNK II, j. 6, 55; 11b, 94; MP I, j. 23, z. 3, 3; 26, z. 3, 11; 31, z. 4, 4.

Drugim sposobem, przyjętym przez podręczniki, wprowadzenia dziecka w sztukę modlitwy jest umożliwienie mu osobistej, indywidualnej modlitwy. BNK I przy tym zagadnieniu zwraca uwagę na modlitwę gestu. BNK II oraz MP I zachęcają dziecko do modlitwy "własnymi słowami", do "układania" formuł modlitewnych⁴³⁷. Samodzielne formułowanie modlitw przez dziecko, podkreśla szczególnie MP II⁴³⁸.

BNK II w trosce o autentyczne, osobowe, a nie formalne zaangażowanie dziecka w modlitwie, poleca wprowadzać w codziennym pacierzu na zmianę różne formy modlitw⁴³⁹.

Najbliższe otoczenie dziecka, a szczególnie rodzice, wywiera duży wpływ na kształtowanie w nim życia religijnego, a tym samym również modlitwy⁴⁴⁰. Problem ten dostrzega i akcentuje podręcznik BN I⁴⁴¹ polecając wspólną modlitwę całej rodzinie dziecka. Natomiast MP I ogranicza w tym względzie rolę rodziców do pomocy dziecku w pamięciowym przyswojeniu tekstu modlitwy⁴⁴². Podręczniki "Bóg z nami" podkreślają również pozytywny wkład katechety w wychowanie dziecka do modlitwy. Mocno przy tym akcentują jego osobiste modlitewne zaangażowanie, a tym samym, dawanie przykładu autentycznej, chrześcijańskiej modlitwy⁴⁴³.

Należy jeszcze omówić strukturę wprowadzonych do jednostek formuł modlitewnych. Na ogół są to modlitwy krótkie i zwięzłe treściowo. Wyjątek stanowią pieśni i niektóre psalmy⁴⁴⁴ oraz wyjątkowo i z uzasadnieniem w całości wprowadzone formuły pacierzowe⁴⁴⁵.

⁴³⁷ BNK II, j. 3, 32; 5, 48; MP I, j. 33, z. 4, 9; 35, z. 4, 13; 36, z. 4, 16.

⁴³⁸ MP II, j. 2a, z. 1, 9; 9, z. 1, 23; 21, z. 2, 17; 29a, z. 3, 4; 45, z. 4, 9; 51, z. 4, 23.

⁴³⁹ BNK II, j. 9, 74; 24, 196; 25, 207; 26, 214; 27, 222; 33, 273; 34, 284; 35, 291.

⁴⁴⁰ Por. P. Poręba, Wychowanie religijne w rodzinie, w: Wychowanie w rodzinie chrześcijańskiej, Warszawa 1973, 192.

⁴⁴¹ BN I, j. 2, 52; 5, 67; 9, 96; 32, 268.

⁴⁴² MP I, j. 3, z. 1, 9; 4, z. 1, 12; 16, z. 2, 13.

⁴⁴³ BNK I, j. 1, 42; 4, 60; 5, 65; BNK II, j. 2, 18.

⁴⁴⁴ BN I, j. 36; BN II, j. 1, 2, 5, 7, 10, 12, 13, 22, 31, 32, 34, 36, 45.

⁴⁴⁵ BN I, j. 4; BN II, j. 8; MP I, j. 22, z. 2, 22; 25, z. 3, 7; 29, z. 3, 16; 30, z. 4, 3; 31, z. 4, 5.

Na uwagę zasługuje wprowadzone przez BN II powtarzanie pewnych wersetów z podanych wcześniej całościowo modlitw, w następnych jednostkach⁴⁴⁶. Podobny sposób, chociaż bez całościowego wprowadzenia formuły, przyjmuje MK przy modlitwie "Ojcze nasz"⁴⁴⁷ i "Wierzę w Boga"⁴⁴⁸.

Natomiast pewne zastrzeżenia, jak się wydaje, może budzić zbyt mechaniczne wyrwanie pewnych wersetów z kontekstu formuły modlitewnej, często stosowane przez MK w modlitwie liturgicznej. Można by się również zastanawiać, czy pewne przeakcentowanie w podręcznikach dla dziecka gotowych sformułowań modlitwy, wpływa pozytywnie na proces wychowania dziecka do modlitwy. Także dydaktycznie i wychowawczo błędne wydaje się określenie "przeczytajcie" w miejsce "módlmy się", często wprowadzane przez MP II w formie bezpośredniego wstępu do modlitwy⁴⁴⁹. Rozwiązanie jednak tych problemów nie należy wprost do zakresu tematu podjętej pracy.

Podsumowując zebrany materiał można powiedzieć, że ogólnie przyjętą przez omawiane podręczniki metodą inicjacji dziecka do modlitwy jest pamięciowe, ale równocześnie ze zrozumieniem, a nie tylko mechaniczne przyswajanie sugerowanych modlitw. W nieco mniejszym zakresie podręczniki próbują także wprowadzić dziecko w bardziej indywidualną, swobodną formę modlitwy. Podręczniki pierwszego programu zwróciły uwagę w problemie wychowania dziecka do modlitwy na pozytywny wpływ modlitewnego świadectwa rodziców i katechety. Na ogół podręczniki wprowadzają do jednostek krótkie formuły modlitw, które, jak się wydaje, bardziej odpowiadają psychice dziecka i mogą je skuteczniej religijnie zaangażować⁴⁵⁰. Pewne jednak metodyczne rozwiązania, szczególnie w podręcznikach drugiego programu, należałoby, jak się wydaje, zakwestionować.

---

⁴⁴⁶ Por. BN II, j. 11 pow. w j. 26-28; 12 pow. w j. 24-34.

⁴⁴⁷ MK, j. 2, 9, 29, 32, 38.

⁴⁴⁸ MK, j. 3, 7, 18, 33, 45, 50, 52, 56-58.

⁴⁴⁹ MP II, j. 12, z. 1, 31; 24, z. 2, 23; 26, z. 2, 28; 39, z. 3, 21.

⁴⁵⁰ Por. W. Kubik, T. Chromik, Poszukiwanie metody w katechezie, art. cyt.

Po zakończeniu analizy form modlitwy można dokonać pewnego uogólnienia odnośnie zebranego materiału. Zarówno więc informacje o formach modlitwy, jak również praktyczne ich urzeczywistnienie w szerszym i bogatszym ujęciu zaobserwowano w podręcznikach dla nauczyciela. Podręczniki dla dziecka wprowadzają do jednostek lekcyjnych tylko ograniczony ich zakres.

Również zarysowała się dalsza różnica między podręcznikami pierwszego a drugiego programu szczegółowego. Podręczniki "Bóg z nami" przy wprowadzaniu form modlitwy zachowują pewną nośność proporcję, a także w konkretnych przypadkach, liczą się z możliwościami dziecka oraz postulatami wychowawczymi Kościoła. Natomiast podręczniki drugiego programu sugerują w dużym wymiarze zasadniczo dwie formy modlitwy, to jest modlitwę indywidualną i liturgiczną. Na uwagę w tych ostatnich podręcznikach, a szczególnie w MP I, zasługuje wprowadzenie do jednostek piosenki religijnej.

1.4. Czas i miejsce modlitwy

Całe życie chrześcijanina, w myśl zasady Chrystusa "zawsze powinni się modlić i nie ustawać"⁴⁵¹, ma być ciągłą, nieustanną modlitwą. Stąd wydawać by się mogło, że bliżej określony czas i wyznaczone miejsce, zasadniczo nie odgrywają większej roli w modlitewnym akcie człowieka. Istnieją jednak pewne okoliczności, które w specjalny sposób zniewalają człowieka do autentycznej, w pełni świadomej modlitwy⁴⁵².

Kontynuując analizę pojęcia modlitwy, należy również zwrócić uwagę na problem czasowo-przestrzenny w modlitwie dziecka. Czyli należy odpowiedzieć na pytanie, w jakim czasie i w jakich okoliczności życia podręczniki proponują dziecku wprowadzenie modlitwy. Osobowe przykłady modlitwy oraz teoretyczne wskazania dotyczące omawianego problemu, będą stanowić podstawę do szukania odpowiedzi na wyżej postawione pytania.

1.4.1. Osobowe przykłady modlitwy

Omawiane podręczniki ukazują Jezusa Chrystusa jako podstawowy wzór modlitwy. Na pytanie, kiedy się modlić, podręcz-

⁴⁵¹ Łk 18, 1.

⁴⁵² Por. B.Jabłońska, Droga do Ojca, Poznań 1967, 382.

nik BN II odpowiada: "Jezus często się modlił i zachęcał swych uczniów: Trzeba się zawsze modlić i nigdy nie ustawać"⁴⁵³. Ten sam podręcznik mówi również o częstej modlitwie Jezusa razem z Apostołami⁴⁵⁴. Na ogół analizowane podręczniki, oprócz MK, łączą modlitwę Jezusa z Jego zbawczym dziełem. Tak więc, Jezus modli się na pustyni przed swoim publicznym wystąpieniem⁴⁵⁵, modli się przed rozmnożeniem chleba⁴⁵⁶ oraz w wieczerniku, w czasie Ostatniej Wieczerzy⁴⁵⁷, modli się również w Ogrójcu, a także umierając na krzyżu⁴⁵⁸. Ponadto BN II mocno akcentuje aktualny udział Jezusa w modlitwie ludu Bożego⁴⁵⁹. Podręczniki w oparciu o Pismo św. podają jeszcze inne przykłady związane z pytaniem, kiedy się modlić? Zwracają więc uwagę na modlitwę ludzi Starego Testamentu⁴⁶⁰ oraz Maryi⁴⁶¹ i Apostołów⁴⁶² oczekujących na spełnienie Bożych obietnic.

Na podstawie wyżej przedstawionego materiału wydaje się, że można mówić w omawianych podręcznikach o sugerowaniu dziecku częstej modlitwy, szczególnie w ważnych momentach życia religijnego. Przy czym podręczniki "Bóg z nami", więcej od pozostałych, podkreślają przykład Jezusa modlącego się nie tylko w przeszłości historycznej, ale również aktualnie we współczesnym Kościele.

Więcej przykładowego materiału wprowadziły podręczniki odnośnie drugiego członu pytania, to znaczy, gdzie się należy modlić. Również i w tym przypadku na pierwsze miejsce wysuwa się przykład Jezusa Chrystusa. Jezus modli się wspólnie w świątyni jerozolimskiej⁴⁶³, samotnie na pustyni⁴⁶⁴, a także modli

---

453 BN II, j. 9.

454 BN II, j. 8.

455 BN I, j. 23; MP I, j. 22, z. 3, 1.

456 BN II, j. 43.

457 BN II, j. 8, 42.

458 BN I, 27; MP I, 25, z. 3, 8.

459 BN II, j. 8, 9, 19.

460 BN I, j. 12; MP I, j. 12, z. 1, 29; 13, z. 2, 2.

461 BN I, j. 13.

462 BN I, j. 33; MP I, j. 33, z. 4, 8; MK, j. 57.

463 BN II, j. 19; Mk, j. 20, 26.

464 BN I, j. 23; 22, z. 3, 1; Mk, j. 26.

się na górze przemienienia⁴⁶⁵, w wieczerniku⁴⁶⁶ oraz w Ogrójcu i na Krzyżu⁴⁶⁷.

W świątyni, jako miejscu szczególnego spotkania z Bogiem, modli się prorok Izajasz⁴⁶⁸, Symeon⁴⁶⁹ oraz lud Boży Starego Testamentu⁴⁷⁰. Miejscem modlitwy Maryi i Apostołów, podobnie jak Jezusa, jest wieczernik⁴⁷¹. Maryja modli się również w domu Elżbiety⁴⁷². "Materiały pomocnicze" mówią także o matce modlącej się w kościele w intencji swego dziecka⁴⁷³.

Na podstawie podanych przykładów można sądzić, że dla obydwu typów podręczników uprzywilejowanym miejscem modlitwy jest świątynia. Podręczniki ukazują także realną możliwość modlitwy w domu prywatnym, na łonie przyrody nawet na miejscu kaźni. Podane jednak przykłady, za małymi wyjątkami, są zaczerpnięte z Pisma św. i odnoszą się do przeszłości.

1.4.2. Praktyczne wskazania

Przykłady omówione w poprzednim podpunkcie nie dotyczyły wprost modlitewnego zaangażowania współczesnego człowieka. Należy więc jeszcze zwrócić uwagę, jakie rozwiązania podsuwają podręczniki odnośnie czasu i miejsca modlitwy w adaptacji do życia jednostki i Kościoła, czy też jednostki w Kościele, w dzisiejszej rzeczywistości.

Najczęściej na pytanie, kiedy się trzeba modlić, podręczniki w odpowiedzi wskazują na Mszę św.⁴⁷⁴. Szczególnie mocno związek modlitwy z Mszą św. został zaakcentowany w podręczni-

---

465 BN I, j. 25.

466 BN II, j. 8, 42.

467 BN I, j. 27; MP I, j. 25, z. 3, 8.

468 BN II, j. 14.

469 BN I, j. 19; MP I, j. 16, z. 2, 11.

470 BN II, j. 19.

471 BN I, j. 33; MP I, j. 33, z. 4, 8; Mk, j. 57.

472 BN II, j. 17.

473 MP I, j. 16, z. 2, 11.

474 BN I, j. 14, 26; BN II, j. 8, 40; MP I, j. 1, z. 1, 3; 8, z. 1, 21; 10, z. 1, 26; 14, z. 2, 5; 18, z. 2, 17; 21, z. 2, 22; 23, z. 3, 4; 28, z. 3, 15; 32, z. 4, 7; MK, j. 1, 8, 13, 14, 24, 26, 27, 40, 53-55.

kach drugiego układu. Te same podręczniki oraz BN I nazywają niedzielę specjalnym dniem modlitwy⁴⁷⁵.

BN II, w porównaniu z pozostałymi podręcznikami, wyraźniej podkreśla zasadę częstej⁴⁷⁶, natomiast MP I wieczornej modlitwy⁴⁷⁷. W dużo mniejszym wymiarze jednostek podręczniki wspominają modlitwę poranną⁴⁷⁸. Również w małym zakresie mówią o codziennej⁴⁷⁹, a jeszcze w mniejszym o nieustannej modlitwie⁴⁸⁰. O modlitwie w różnych okolicznościach dnia, takich, jak posiłek, podróż, ważniejsze wydarzenie, niebezpieczeństwo, wolny czas, mówi jedynie BN II⁴⁸¹. W roku liturgicznym podręczniki wskazują na Adwent, jako na okres intensywniejszej modlitwy⁴⁸². BN I podkreśla również Wielki Post, jako czas, w którym trzeba "dużo się modlić"⁴⁸³.

Szukając odpowiedzi na drugą część pytania należy ogólnie stwierdzić, że najczęściej sugerowanym przez omawiane podręczniki miejscem modlitwy jest świątynia, czyli kościół⁴⁸⁴. Ponadto podręczniki "Bóg z nami" polecają modlitwę na łonie natury⁴⁸⁵. BN I mówi także o modlitwie w domu przy choince⁴⁸⁶, MP I o modlitwie na ulicy⁴⁸⁷, a MK o modlitwie "wszędzie"⁴⁸⁸. Szczególnie dużo uwagi poświęcają "Materiały pomocnicze" mod-

-
- 475 BN I, j. 4; MP I, j. 1, z. 1, 3; 8, z. 1, 21-22; 18, z. 2, 16; MK, j. 21.
- 476 BN II, j. 9, 24, 34, 44; por. BN I, j. 23, 35; MP I, j. 21, z. 2, 22; 35, z. 4, 14; Mk, j. 40.
- 477 MP I, j. 13, z. 2, 3; 17, z. 2, 15; 30, z. 4, 3; 34, z. 4, 10; por. BN II, j. 9, 12; Mk, j. 26, 43.
- 478 BN II, j. 9; MP I, j. 13, z. 2, 3; 17, z. 2, 15; 34, z. 4, 10; Mk, j. 26.
- 479 BN I, j. 36; MP I, j. 21, z. 2, 22; 35, z. 4, 14.
- 480 BN II, j. 9.
- 481 Jak wyżej.
- 482 BN II, j. 12; MP I, j. 12, z. 1, 30; Mk, j. 11.
- 483 BN I, j. 23.
- 484 BN I, j. 16, 29, 35; BN II, j. 8, 10, 19, 44; MP I, j. 7, z. 1, 19; 24, z. 3, 7; 26, z. 3, 10.
- 485 BN I, j. 36; BN II, j. 3.
- 486 BN I, j. 17.
- 487 MP I, j. 3, z. 1, 8.
- 488 MK, j. 32.

litwie na katechezie, określając ją najoczęściej modlitwą "teraz"⁴⁸⁹.

Uogólniając wyniki analizy dotyczącej czasu i miejsca modlitwy można powiedzieć, że omawiane podręczniki tylko w pewnym zakresie starają się wprowadzić Chrystusową zasadę nieustannej modlitwy. Łączą przy tym dosyć mocno modlitwę ze świątynią oraz sprawami religijnymi. Podręczniki "Bóg z nami" próbują, wyraźniej niż pozostałe, do zagadnienia "czas i miejsce modlitwy" wprowadzić codzienną rzeczywistość. Natomiast podręczniki drugiego programu szczegółowego zwracają większą uwagę na modlitwę w czasie Mszy św., a "Materiały pomocnicze" również na modlitwę w czasie katechezy.

W oparciu o zebrany materiał dotyczący określenia rodzajów i form oraz miejsca i czasu modlitwy, można podać ogólny wniosek odnośnie wychowania dziecka do modlitwy przez omawiane podręczniki.

Wydaje się, że podręczniki "Bóg z nami" zamierzają w większym stopniu niż podręczniki drugiego programu szczegółowego, kształtować w dziecku pojęcie modlitwy zgodne z duchem Kościoła posoborowego. Uwzględniają przy tym również w pewnej mierze wyniki badań psychologii rozwojowej oraz pedagogiki.

2. Miejsce modlitwy w katechezach

Wychowanie chrześcijańskie, realizowane w dużym stopniu przez katechizację, w świetle nauki Soboru Watykańskiego II jest przede wszystkim wprowadzeniem chrześcijańca w życie wiary⁴⁹⁰. Natomiast wiara pozostaje w ścisłej korelacji z modlitwą⁴⁹¹.

---

⁴⁸⁹ MP I, j. 1, z. 1, 3; 3, z. 1, 8; 7, z. 1, 20; 9, z. 1, 24; 10, z. 1, 25; 12, z. 1, 31; 14, z. 2, 4; 15, z. 2, 7; 17, z. 2, 15; 25, z. 2, 24; 23, z. 3, 5; 28, z. 3, 16; 29, z. 3, 17; 30, z. 4, 3; 32, z. 4, 9; 35, z. 4, 14; 37, z. 4, 19.

⁴⁹⁰ Por. DWCH 2, 4; KO 21, 25.

⁴⁹¹ Por. DCG 30, 75; KL 33; KO 25.

Być może doniosłość powyższego problemu sprawia, że w literaturze katechetycznej okresu posoborowego poświęca się do-
syć dużo uwagi zagadnieniu miejsca modlitwy w katechezie⁴⁹².

Pytanie o modele wychowania do modlitwy implikuje problem modlitwy jako elementu katechezy. Dlatego też w dalszej anali-
zie zwrócona zostanie uwaga na jednostki lekcyjne poświęcone
modlitwie oraz na związek modlitwy z celami, treścią i tokiem
poszczególnych katechez. Omówiony również zostanie związek mod-
litwy z wprowadzonymi do jednostek odpowiednimi ilustracjami.

Ze względu na ograniczone w podręcznikach dla dziecka in-
formacje dotyczące związku modlitwy z celami i tokiem kateche-
zy, w celu dokładniejszego ich omówienia, będzie brany pod uwa-
gę również odpowiedni materiał z podręczników dla katechety.
Także w pierwszym punkcie rozdziału, szczególnie przy zagad-
nieniu kontekstu jednostki o modlitwie, konieczną się wydaje
konfrontacja między tymi podręcznikami.

2.1. Katechezy o modlitwie

Jednostki o modlitwie, w pełnym tego słowa znaczeniu, po-
dają tylko podręczniki dla dzieci klas drugich. BN II zagad-
nieniu modlitwy poświęca 8 i 9, a MK 26 jednostkę tematyczną.
Również MP I w 1 katechezie omawia kilka problemów dotyczących
modlitwy⁴⁹³.

Omawiając wyżej wymienione jednostki należy zwrócić uwagę
na ich kontekst tematyczny oraz zawarty w nich zasób treści,
czyli odpowiedzieć na pytanie, do której grupy tematycznej da-
ny podręcznik włącza jednostkę o modlitwie oraz jakie wskaza-
nia teoretyczne i praktyczne dotyczące modlitwy wchodzą w za-
kres jej treści.

---

⁴⁹² Por. J. Charytański, Inspiracje soborowe w katechetyce,
w: Myśl posoborowa w Polsce, Warszawa 1971, 176; W. Ku-
bik, T. Chromik, Poszukiwanie metody w katechezie, art. cyt.,
4; E. Materski, O modlitwie w katechezie, Katecheta 12
(1968) 209-213; J. Nowaczyk, Wychowanie do modlitwy, Ka-
techeta 19 (1975) 20-24.

⁴⁹³ MP I, j. 1, z. 1, 1-4.

2.1.1. Kontekst katechez o modlitwie

Jednostkę 8 "Lud Boży modli się do swego Ojca" oraz 9 "Dziecko Boże modli się do swego Ojca" podręcznik BN II podaje w pierwszej grupie tematycznej "Bóg zaprasza swój Lud - Lud Boży odpowiada na zaproszenie Boga". "Wprowadzenie dziecka w tajemnicę wspólnoty z Bogiem"⁴⁹⁴ jest w myśl BNK II główną ideą przewodnią tej grupy. Jednostki pierwszej części wspomnianej grupy tematycznej ukazują Boga nawiązującego z człowiekiem dialog. Dialog ten w początkowej fazie dokonuje się w naturalnej płaszczyźnie stworzenia⁴⁹⁵. Następnie, poprzez sakrament chrztu, zostaje przeniesiony na nadprzyrodzoną płaszczyznę uczestnictwa w życiu Bożym⁴⁹⁶. Druga część grupy tematycznej, do której właśnie między innymi należą jednostki o modlitwie, sugeruje wielopłaszczyznową odpowiedź człowieka. Człowiek włącza się w rozpoczęty przez Boga dialog przez poszanowanie rzeczy stworzonych⁴⁹⁷, okazywanie Bogu miłości⁴⁹⁸, modlitwę liturgiczną⁴⁹⁹ oraz indywidualną⁵⁰⁰, przez szacunek dla rzeczy świętych⁵⁰¹, a także przez miłość bliźniego⁵⁰².

Podręcznik BN II wprowadza więc zagadnienie modlitwy bez powiązania, przynajmniej treściowego, z przykazaniami. Zamierza, jak można przypuszczać, ukazać modlitwę nie w charakterze nakazu, lecz głęboko w istocie człowieka zakorzenionej potrzeby kontaktu z Bogiem w miłości.

Powiązanie jednostek o modlitwie z aktualnym okresem liturgicznym "w ciągu roku" jest raczej uboczne. Urzeczywistnia się w pewnej mierze poprzez główne zadanie, jakim jest wspólnota z Bogiem, wprowadzone do grupy tematycznej i odpowiadające myśli teologicznej tego okresu⁵⁰³.

---

494 BNK II, 23.

495 BN II, j. 3, 5.

496 BN II, j. 6.

497 BN II, j. 4.

498 BN II, j. 7.

499 BN II, j. 8.

500 BN II, j. 9.

501 BN II, j. 10.

502 BN II, j. 11.

503 Por. BNK II, 24.

MP I w pierwszej grupie tematycznej "Poznajemy Boga: naszego Ojca" na pierwszy plan wysuwa jednostkę zatytułowaną "Mówimy do Boga Ojciec"⁵⁰⁴. Zarówno tytuł jednostki jak również jej podtytuł: "Chwalimy Boga. Modlimy się" wskazują na modlitwę, jako na jej zasadniczą treść. W jakiej mierze to przypuszczenie jest słuszne, okaże się dopiero po rozpracowaniu następujących podpunktów omawianego zagadnienia.

Na podstawie tytułu pierwszej grupy tematycznej można w pewnym stopniu wnioskować o ogólnym w niej ukierunkowaniu na wiedzę. W omawianej grupie tematycznej zestawiając natomiast poszczególne tytuły jednostek, można w nich zauważyć pewną logiczną niekonsekwencję. Tytuł pierwszej jednostki sugeruje odpowiedź człowieka na miłość Bożą, ukazaną dopiero w dwóch następnych jednostkach. Do tej grupy tematycznej MP I zaliczają również zagadnienie dotyczące stworzenia aniołów. MP I nie wiąże modlitwy z przykazaniami, nie można w nich również mówić o powiązaniu modlitwy z rokiem liturgicznym.

Pozostał jeszcze do omówienia kontekst jednostki o modlitwie w podręczniku MK. "Mój katechizm" nie uwzględnia podziału materiału na grupy tematyczne. Natomiast korelujące z nim "Materiały pomocnicze" układają całoroczny materiał w cztery grupy tematyczne. Jednostce 26 "Jezus uczy nas modlitwy" z podręcznika MK odpowiada 22 katecheza⁵⁰⁵ o tym samym tytule, podana w drugiej grupie tematycznej; "Jezus uczy nas pełnić wolę Boga" "Materiałów pomocniczych".

Należy zaznaczyć, że w MP II zasadniczo podział na grupy tematyczne odpowiada podziałowi tradycyjnych katechizmów. Uwzględniając powyższą uwagę można mówić, jak się wydaje, o zaszerogowaniu modlitwy przez MK do jednostek dotyczących życia moralnego. Natomiast w tej grupie tematycznej nie można mówić o dialogicznym układzie materiału, w sensie BN II, nie można również mówić o jego jednolitości, gdyż MK do układu jednostek dotyczących wprost życia moralnego wprowadza kilka innych, związanych z aktualnym okresem roku liturgicznego⁵⁰⁶.

---

⁵⁰⁴ MP I, j. 1, z. 1, 1-4.

⁵⁰⁵ MP II, j. 22, z. 2, 17-20.

⁵⁰⁶ MK, j. 16, 19, 23, 25, 32.

W omawianej grupie tematycznej, niemal w każdej jednostce związanej z moralnością, MK ukazuje Chrystusa jako nauczyciela i wzór do naśladowania. Chrystocentryzm, mocno zaakcentowany w tytułach jednostek, w rozpracowaniu materiału na ogół zostaje zastąpiony tematyką przykazań. Poprzez tytuł i treść jednostka 26 nie jest wprost związana z przykazaniem. Jednak o faktycznym powiązaniu modlitwy z dekalogiem świadczy samo włączenie jednostki w jego kontekst, jak również nieco wcześniej⁵⁰⁷ podany przez podręcznik komentarz do drugiego przykazania.

W oparciu o zebrany materiał można w BN II oraz w MP I mówić o pewnym, aczkolwiek niewielkim stopniu podobieństwa w kontekście jednostek o modlitwie. Wspomniane podręczniki nie wiążą modlitwy z przykazaniem, jednostkę o modlitwie wprowadzają w tym samym okresie liturgicznym, poza tym BN II poprzez odpowiedni układ materiału mocno akcentuje dialogiczny charakter modlitwy.

Podręcznik MK prezentuje krańcowo inne podejście do zagadnienia modlitwy. Łączy ją z dekalogiem, omawia w okresie Bożego Narodzenia, wprowadza w nią Chrystusa jako nauczyciela. Słuszniejszym jednak i bardziej wychowawczym wydaje się pierwsze ujęcie kontekstu modlitwy, którym nie jest prawo czy też przykład lecz odpowiedź wypływająca z miłości.

2.1.2. Wskazania teoretyczne

Z kolei należy zwrócić uwagę na teorię modlitwy zawartą w omawianych jednostkach analizowanych podręczników. BN II jednostkę 8 "Lud Boży modli się do swego Ojca" poświęca zagadnieniu modlitwy liturgicznej. W jednostce tej podaje określenie modlitwy liturgicznej ze szczególnym zaakcentowaniem wspólnotowego oraz uroczystego jej charakteru. Doniosłość modlitwy liturgicznej BN II widzi w przykładzie oraz zapewnieniu Jezusa Chrystusa o Jego rzeczywistym, osobowym w niej zaangażowaniu. Podręcznik wskazuje na Mszę św., jako w pełnym tego słowa znaczeniu modlitwę liturgiczną Kościoła.

---

⁵⁰⁷ Mk, j. 20.

Dosyć dokładne informacje odnośnie modlitwy indywidualnej omawiany podręcznik podaje w jednostce 9 "Dziecko Boże modli się do swego Ojca". Dotyczą one określenia i treści modlitwy oraz jej czasu i miejsca w życiu dziecka. Podobnie, jak w poprzedniej, również i w tej jednostce, Chrystus został ukazany jako wzór częstej, niemal nieustannej modlitwy. Podręcznik mówi także o obecności Chrystusa w każdej modlitwie chrześcijanina. Wezwanie do nieustannej modlitwy wyraża cytatem Pisma św.: "Trzeba się zawsze modlić i nigdy nie ustawać"⁵⁰⁸.

"Zapamiętam" obydwóch jednostek kieruje uwagę dziecka na treść różnego rodzaju modlitw. Podkreśla także czynną obecność Jezusa Chrystusa zarówno w liturgicznej jak i indywidualnej modlitwie chrześcijanina. Ponadto w "Zapamiętam" jednostki 9, podręcznik jeszcze raz podsuwa dziecku ogólne określenie modlitwy.

MP I w katechezie 1 "Mówimy do Boga Ojczy" gros uwagi poświęcają problemowi modlitwy. Przede wszystkim poprzez wprowadzenie w treść konkretnej modlitwy, zamierzają kształtować w dziecku pojęcie Boga jako Ojca oraz związanych z tym pojęciem osobowych relacji. W omawianej jednostce Chrystus został ukazany jako wzór i nauczyciel modlitwy. Pominięto natomiast prawdę o aktualnej, czynnej Jego obecności w modlitwie chrześcijańskiej. Najwięcej miejsca MP I rezerwują zagadnieniu dotyczącemu treściowej strony modlitwy.

MK w jednostce 26 "Jezus uczy nas modliwy" nie ogranicza roli Chrystusa w modlitewnym akcie do wzoru i nauczyciela, jak to uczyniły MP I, lecz zarówno w rozwinięciu tematu, jak również w zdaniu do zapamiętania, mocno akcentuje Jego obecność pośród ludzi zgromadzonych na wspólnej modlitwie. Nie precyzuje jednak bliżej zakresu pojęcia obecności. W informacjach, dotyczących treści modlitw, podręcznik nie wychodzi poza tradycyjne ujęcie tego problemu.

Wspólną cechą podanych przez omawiane podręczniki informacji dotyczącej modlitwy jest jej chrystocentryczne ujęcie. Przy czym podręczniki drugiego programu szczegółowego rolę Chrystusa w modlitewnym akcie ograniczyły do zewnętrznych wymiarów, natomiast BN II to samo zagadnienie podaje w szerszym i treści-

---

⁵⁰⁸ Łk 18, 1.

wo bogatszym ujęciu. W tym ostatnim podręczniku także informacje dotyczące treści modlitwy są bardziej wyczerpujące niż w MK. BN II w stosunku do pozostałych podręczników podaje również pełniejsze określenie modlitwy.

2.1.3. Wskazania praktyczne

Na ogół w jednostkach lekcyjnych omawianych podręczników wiadomości teoretyczne występują łącznie ze wskazaniami praktycznymi. W ukierunkowaniu praktycznym podręcznik BN II próbuje doprowadzić do zaistnienia w dziecku procesu skojarzenia modlitwy liturgicznej z niedzielą Mszą św.⁵⁰⁹. Temu samemu celowi służy, jak się wydaje, podany w całości tekst Modlitwy Pańskiej wraz z wprowadzeniem do niej, używanym w czasie Mszy św. Również ilustracja przedstawiająca zgromadzony wokół ołtarza na czele z celebransem lud Boży zdaje się potwierdzać powyższą hipotezę. "Zastanowię się", w dużej mierze praktycznie odzwierciedlające teoretyczne postulaty jednostki, stara się przypomnieć dziecku prawdę o rzeczywistej, czynnej obecności Jezusa w czasie modlitwy wspólnej. Poprzez pytanie "Czy chętnie w kościele modłę się i śpiewam wspólnie z innymi" podręcznik zamierza pobudzić ucznia do refleksyjnej samokontroli jego stosunku do czynnego udziału w modlitwie liturgicznej Kościoła.

Jeszcze mocniej praktyczne wprowadzenie dziecka w umiejętność i pewnego rodzaju nawyk modlitwy BN II akcentuje w następnej jednostce⁵¹⁰. Szczególny akcent kładzie na modlitwę poranną i wieczorną równocześnie zwracając uwagę dziecka na inne okoliczności, które pobudzają człowieka do modlitewnego kontaktu z Bogiem. Wydaje się, że nie będzie zbyt ryzykownym twierdzenie, iż podręcznik ten pragnie praktycznie przybliżyć dziecku wezwanie Chrystusa "Trzeba się zawsze modlić i nigdy nie ustawać"⁵¹¹. BN II w jednostce 9 podaje również aż trzy gotowe formuły modlitewne, to jest modlitwę uwielbienia oraz modlitwę przed i po posiłku. Ilustracja ukazuje modlącą się przed posiłkiem rodzinę. Natomiast "Zastanowię się" chce dziec-

---

⁵⁰⁹ BN II, j. 8.

⁵¹⁰ BN II, j. 9.

⁵¹¹ Łk 18, 1.

ku pomóc w konfrontacji dotyczącej jego życia modlitwy z wytycznymi na ten temat jednostki lekcyjnej, a także próbuje zwrócić jemu uwagę na modlitwę "swoimi słowami".

Można więc powiedzieć, że BN II w jednostce 8 i 9 podaje w różnorodny sposób wiele cennych uwag odnośnie praktycznego wprowadzenia dziecka w życie modlitwy.

MP I wprowadzając do katechezy 1 wstęp modlitwy "Ojcze nasz" zwracają uwagę dziecka na fakt, że wspomniana modlitwa jest modlitwą dzieci Bożych zgromadzonych w każdą niedzielę na Mszy św. MP I wprowadza również chwilę cichej, indywidualnej modlitwy oraz proponuje katechecie, by pokazał dzieciom obrazek przedstawiający modlące się dziecko.

MK w jednostce 26 ogranicza praktyczne wskazówki do pytania o ranną i wieczorną modlitwę. Brak w nim formuły modlitwowej oraz ilustracyjnego ujęcia modlitwy.

Zarówno więc kontekst jednostek o modlitwie, jak i zawarte w nich teoretyczne i praktyczne wskazania pozwalają dostrzec różnice w ujęciu zagadnienia modlitwy między podręcznikami pierwszego a drugiego programu szczegółowego.

Modlitwa według BN II jest odpowiedzią człowieka na Boże wezwanie. Odpowiedź tę zawsze człowiek daje w łączności z Chrystusem, niezależnie od tego, czy robi to we wspólnocie, czy też indywidualnie. W zakres modlitwy podręcznik pragnie włączyć codzienne życie dziecka, a przez to uczynić ją aktem niemal nieustannym. MK w modlitwie mocniej podkreśla aspekt kultyczny, wypływający z obowiązku. Obecność Chrystusa w modlitwie wspólnoty chrześcijańskiej ukazuje raczej w wymiarach zewnętrznych. Brak w nim wskazówek praktycznych odnośnie modlitwy. MP I w rozwiązywaniu problemu modlitwy zajmują miejsce pośrednie między podręcznikiem BN II a MK.

2.2. Związek modlitwy z celami katechezy

Wzrost wiary, rozwój życia chrześcijańskiego, przygotowanie do świadomego i czynnego udziału w liturgii oraz kształtowanie postawy apostoelskiej, to zasadnicze cele katechizacji według Soboru Watykańskiego II⁵¹². Oczywiście, realizacja tak

---

512 Por. DWCH 4.

wytyczonych celów będzie długofalowa, a także musi się liczyć z wiekiem i możliwościami rozwojowymi katechizowanych⁵¹³. Na ogół w działalności pedagogicznej przyjmuje się ścisłą korelację między celami wychowawczymi i dydaktycznymi⁵¹⁴, a nawet cele kształcenia wlicza się w cele wychowania⁵¹⁵.

Spośród analizowanych podręczników jedynie BNK w uwagach dla katechety w podpunkcie "Cel wychowawczy"⁵¹⁶, w sposób wyrażny określa cele poszczególnych katechez. Mimo, że cele, wychowawczy i dydaktyczny, zostały podane łącznie, to jednak jasne ich sprecyzowanie pozwala łatwo wyodrębnić ich zakres. Natomiast podręczniki drugiego programu szczegółowego nie sprecyzowały w wyraźny sposób celów poszczególnych katechez. Wiodące linie dydaktyczne i wychowawcze w katechezach tych podręczników gwarantują jedynie pewne prawdopodobieństwo adekwatnego ich odczytania.

Szukanie w podjętej analizie związków modlitwy wprowadzonej do katechezy z celami tejże katechezy ma jedynie charakter pomocniczy i służy ustaleniu pełniejszego obrazu modeli wychowania do modlitwy w omawianych podręcznikach.

2.2.1. Związek modlitwy z celem dydaktycznym

Przy omawianiu związku modlitw wprowadzonych do jednostek z celami tych jednostek nie tyle chodzi o ukazanie wewnętrznych, treściowych powiązań między nimi, ile raczej o ich wychwycenie i to przede wszystkim na płaszczyźnie zewnętrznej. Stąd powstaje pytanie, a mianowicie, w których jednostkach modlitwa została w celach wprost założona, a także, czy w pozostałych jednostkach istnieje korelacja między formułą modlitewną a celami. Ostatnie pytanie można jaśniej wyrazić w zdaniu: w których jednostkach dostrzega się pomiędzy modlitwą a postawionym celem związek wprost, a w których trzeba go szukać w kontekście całej jednostki.

---

⁵¹³ Por. DCG 79.

⁵¹⁴ Por. Cz. Kupisiewicz, Podstawy dydaktyki ogólnej, Warszawa 1973, 80-81.

⁵¹⁵ Por. Pedagogika, Podręcznik dla nauczycieli pod red. B. Suchodolskiego, Warszawa 1973, 64-111.

⁵¹⁶ Por. BNK I, 19.

Podręcznik BN I w jednej tylko jednostce czyni modlitwę przedmiotem celu dydaktycznego⁵¹⁷. Nie chodzi przy tym o teoretyczne ujęcie modlitwy, lecz o praktyczne nauczanie dziecka słów modlitwy do Ducha Świętego.

W BN II modlitwa w aspekcie teoretycznym występuje w 3 jednostkach lekcyjnych⁵¹⁸. Modlitwa wspólna ma być pomocą do uświadomienia dziecku jego przynależności do Kościoła⁵¹⁹, dziecko ma poznać wartość modlitwy liturgicznej⁵²⁰ oraz zapoznać się z faktem, że poza modlitwą liturgiczną chrześcijanin modli się także indywidualnie⁵²¹.

Wydaje się, że MP I w katechezie 10 wprowadzając w cel dydaktyczny modlitwę w ujęciu praktycznym, podobnie jak to uczynił podręcznik BN I⁵²². Katecheza ukazuje dziecku Dzień Zaduszny jako dzień modlitwy za zmarłych.

Natomiast MK w jednostce 26 zamierza, jak można wnioskować z treści jednostki, przedstawić istotę modlitwy w oparciu o naukę i przykład Jezusa Chrystusa.

Sformułowania treściowe celów dydaktycznych, w których modlitwa została przez podręczniki wprost założona wskazują, że jedynie BN II pragnie ukazać dziecku szerszej ujętą problematykę modlitwy.

Poza nielicznymi jednostkami, w których modlitwa w takiej czy innej formie została wprost wprowadzona w cele dydaktyczne, istnieje w podręcznikach znaczna większość formuł modlitewnych wprost związanych z realizacją zaplanowanego celu dydaktycznego.

BN I na 36 jednostek lekcyjnych do 23 wprowadza modlitwę, która w niedwuznaczny sposób odpowiada założeniom celów dydaktycznych⁵²³. Również w BN II 33 jednostki, z ogólnej liczby 45, posiadają formuły modlitewne wprost związane z omawianym ce-

---

⁵¹⁷ BN I, j. 33; por. BNK I, j. 33, 273.

⁵¹⁸ BN II, j. 1, 8, 9.

⁵¹⁹ BN II, j. 1; por. BNK II, j. 1, 8.

⁵²⁰ BN II, j. 8; por. BNK II, j. 8, 65.

⁵²¹ BN II, j. 9; por. BNK II, j. 9, 69.

⁵²² MP I, j. 10, z. 1, 25-26.

⁵²³ BN I, j. 1, 3, 7, 10, 13, 15, 18, 20-23, 25-29, 31-36.

lem⁵²⁴. Także MP I na ogół wprowadzają do katechez modlitwę wprost związaną z celem dydaktycznym. I tak, w MP I na 37 katechez 21 dysponuje modlitwą treściowo pokrywającą się z celem nauwania⁵²⁵. Natomiast w MK z 58 jednostek tematycznych 35 posiada modlitwę ukierunkowaną na cel dydaktyczny⁵²⁶. Jak to widać z wyżej przedstawionego materiału, analizowane podręczniki dostrzegają w modlitwie potencjalne oraz aktualne wartości pomagające w realizacji zamierzonych celów.

W omawianych podręcznikach znajduje się niewielka grupa modlitw, które poprzez krótkie wstępy pozostające z tymi modlitwami w ścisłym związku, otrzymują ukierunkowanie na cel dydaktyczny. BN I posiada 4⁵²⁷, a BN II 3 modlitwy tego rodzaju⁵²⁸. Natomiast w MP I wspomnianą, pośredniczącą rolę wstępu dostrzega się w 7⁵²⁹, a w MK w 5 katechezach⁵³⁰.

Podręczniki posiadają również pewną ilość jednostek, w których wzajemną korelację między modlitwą a celem dydaktycznym można dostrzec jedynie w kontekście treściowym całej jednostki. Należy do nich w BN I 6⁵³¹, a w BN II 9 jednostek tematycznych⁵³². W podręcznikach drugiego programu ilość jednostek o wyżej wspomnianym profilu nieco wzrasta. MP I podają 8⁵³³, natomiast MK aż 15 tego typu jednostek⁵³⁴.

524 BN II, j. 1-3, 5, 8, 9, 11-13, 16-25, 31-36, 38-45.

525 MP I, j. 1, z. 1, 1-4; 2, z. 1, 4-7; 3, z. 1, 7-9; 5, z. 1, 12-15; 9, z. 1, 23-25; 11, z. 1, 26-28; 13, z. 2, 1-4; 14, z. 2, 4-7; 18, z. 2, 15-17; 21, z. 2, 22-24; 22, z. 3, 1-3; 23, z. 3, 3-5; 24, z. 3, 5-7; 25, z. 3, 7-10; 26, z. 3, 10-12; 28, z. 3, 14-16; 29, z. 3, 16-17; 32, z. 4, 5-7; 33, z. 4, 7-9; 34, z. 4, 9-11; 37, z. 4, 17-19.

526 MK, j. 2, 3, 5, 6, 8, 10, 13, 16-18; 20-23, 25, 27, 28, 30, 31, 33, 36-39, 42, 43, 46, 48-50, 52-54.

527 BN I, j. 2, 8, 12, 14.

528 BN II, j. 6, 28, 37.

529 MP I, j. 8, z. 1, 21-22; 12, z. 1, 29-31; 16, z. 2, 11-13; 20, z. 2, 20-21; 27, z. 3, 12-14; 35, z. 4, 12-14; 36, z. 4, 14-17.

530 MK, j. 1, 9, 34, 44, 55.

531 BN I, j. 5, 6, 9, 16, 17, 30.

532 BN II, j. 4, 7, 10, 14, 15, 25, 26, 27, 30.

533 MP I, j. 4, z. 1, 10-12; 6, z. 1, 15-17; 7, z. 1, 18-21; 15, z. 2, 7-10; 17, z. 2, 13-15; 19, z. 1, 18-19; 30, z. 4, 1-3; 31, z. 4, 3-5.

534 MK, j. 4, 7, 11, 12, 14, 19, 24, 29, 32, 35, 40, 41, 45, 51, 57.

Jak widać z zebranego materiału, wszystkie wyżej wymienione podręczniki wprowadzając do jednostek modlitwę, starają się ją skorelować z celami dydaktycznymi. W większości jednostek modlitwy zostały wprost ukierunkowane na zamierzony cel. W stosunkowo niewielkiej ich liczbie wspomniany kierunek modlitwa otrzymała przez krótki wstęp lub kontekst treściowy jednostki. W podręcznikach stwierdza się także brak formuł modlitewnych pozostających całkowicie poza celami nauczania. Oprócz tego należy jeszcze podkreślić, że podręczniki "Bóg z nami", a szczególnie BN II, w porównaniu z podręcznikami drugiego programu, bardziej wyczerpująco określają w celu dydaktycznym zakres wiedzy o modlitwie, z którą dzieci w młodszym wieku szkolnym powinny się zapoznać.

2.2.2. Związek modlitwy z celem wychowawczym

Pytania postawione w poprzednim podpunkcie można dosłownie powtórzyć w odniesieniu do problemu dotyczącego związku z celami wychowawczymi poszczególnych podręczników.

Każdy z omawianych podręczników, wprowadzając w nielicznych jednostkach, czyni modlitwę przedmiotem celu wychowawczego. BN I w 4 jednostkach ujmując modlitwę w różnych aspektach wychowawczych. Zachęca dziecko do modlitwy za zmarłych⁵³⁵, pragnie w nim wzbudzić chęć naśladowania Jezusa, Który zwalczał zło, między innymi przez modlitwę⁵³⁶, zachęca również dziecko do modlitwy o wytrwanie w dobrym⁵³⁷ oraz do częstej modlitwy w okresie wakacyjnym⁵³⁸. BN II zamierza wychować dziecko do "chętnego i świadomego uczestnictwa we Mszy św."⁵³⁹, czyli do modlitwy liturgicznej oraz do "praktykowania modlitwy indywidualnej"⁵⁴⁰.

Podręczniki drugiego układu nieco inaczej ujmują wychowawcze aspekty dotyczące modlitwy. MP I chce wychować dziecko do

---

⁵³⁵ BN I, j. 10; por. BNK I, j. 10, 98.

⁵³⁶ BN I, j. 23; por. BNK I, j. 23, 196.

⁵³⁷ BN I, j. 25; por. BNK I, j. 25, 210.

⁵³⁸ BN I, j. 36; por. BNK I, j. 36, 294.

⁵³⁹ BN II, j. 8; por. BNK II, j. 8, 65.

⁵⁴⁰ BN II, j. 9; por. BNK II, j. 9, 69.

modlitwy rozumianej jako rozmowy z Ojcem⁵⁴¹. Widzi również w modlitwie czynnik umożliwiający włączenie dziecka we wspólnotę Kościoła⁵⁴². Natomiast MK dąży do tego, jak się wydaje, by modlitwa w życiu dziecka była w stosunku do Boga wyrazem wdzięczności, miłości i zaufania⁵⁴³, zachęca do ożęstej modlitwy wspólnej i indywidualnej⁵⁴⁴ oraz do modlitwy w intencjach biskupów⁵⁴⁵ i papieża⁵⁴⁶.

Modlitwę wprost założoną w celach wychowawczych cechuje w poszczególnych podręcznikach duża różnorodność akcentów.

Wydaje się, że podręczniki podjęły również próbę wychowania poprzez modlitwę postaw chrześcijańskich. Znaczna większość formuł modlitewnych sugerowanych przez omawiane podręczniki wydaje się kształtować postawy zgodnie z zamierzonym celem wychowawczym. BN I posiada 20⁵⁴⁷, a BN II 29 modlitw o wyżej wskazanym akcencie wychowawczym⁵⁴⁸. Podręczniki drugiego układu wprowadzają jeszcze większą ilość formuł modlitewnych tego typu. W MP I znajduje się 29 modlitw⁵⁴⁹ posiadających, zgodnie z zamierzonym celem, tendencje wychowawcze. MK posiada 38 tego rodzaju modlitw⁵⁵⁰.

---

541 MP I, j. 1, z. 1, 1-4.

542 MP I, j. 5, z. 1, 12-15.

543 MK, j. 2.

544 MK, j. 26.

545 MK, j. 34.

546 MK, j. 55.

547 BN I, j. 1, 2, 6, 8, 12, 14-17, 20-23, 29-35.

548 BN II, j. 1-4, 6, 8, 9, 11-15, 18, 19, 22, 24, 25, 31-39, 42, 44, 45.

549 MP I, j. 1, z. 1, 1-4; 2, z. 1, 4-7; 4, z. 1, 10-12; 6, z. 1, 15-17; 7, z. 1, 18-21; 8, z. 1, 21-22; 9, z. 1, 23-25; 11, z. 1, 26-28; 12, z. 1, 29-31; 13, z. 2, 1-4; 15, z. 2, 7-10; 17, z. 2, 13-15; 19, z. 2, 18-19; 20, z. 2, 20-21; 21, z. 2, 22-24; 22, z. 3, 1-3; 23, z. 3, 3, 5; 24, z. 3, 5-7; 26, z. 3, 10-12; 27, z. 3, 12-14; 28, z. 3, 14-16; 29, z. 3, 16-17; 30, z. 4, 1-3; 32, z. 4, 5-7; 33, z. 4, 7-9; 34, z. 4, 9-11; 35, z. 4, 12-14; 36, z. 4, 14-17; 37, z. 4, 17-19.

550 MK, j. 1, 3, 4, 7-14, 17, 18, 20, 23-25, 27, 28, 30, 31, 35-40, 42, 43, 46, 48, 49, 52-54, 56-58.

Niewielką liczbę modlitw na cel wychowawczy ukierunkowują zdania wprowadzające, ściśle związane z daną formułą modlitwy. Podręczniki "Bóg z nami" stosują wspomnianą metodę w 5 jednostkach każdej ich części⁵⁵¹. Również MP I opowiadają się za takim sposobem ukierunkowania modlitwy na cel w 3⁵⁵², natomiast MK w 5 jednostkach lekcyjnych⁵⁵³.

W pozostałych jednostkach związek modlitwy z celem wychowawczym jest możliwy do wychwycenia jedynie w kontekście treściowym jednostki. Do tej grupy należy zaliczyć z BN I 7⁵⁵⁴, a z BN II 11 modlitw⁵⁵⁵. I nieco mniej, bo 4 modlitwy w MP I⁵⁵⁶, gdy tymczasem w MK liczba wzrasta do 9 formuł modlitewnych tego samego profilu⁵⁵⁷.

W omawianych jednostkach nie dostrzega się modlitw, w mniejszym, czy większym stopniu, nie związanych z celami wychowawczymi. Wszystkie więc modlitwy wprowadzone do jednostek w pewnym zakresie zostały włączone w proces chrześcijańskiego wychowania dziecka.

Niezależnie od różnorodności celów dydaktycznych i wychowawczych oraz dużego bogactwa treściowego formuł modlitewnych, analizowane podręczniki podjęły próbę, jak się wydaje w wielu przypadkach udaną, skorelowania tych dwóch elementów składowych katechezy. Z jednej strony, określony cel, dzięki modlitwie, otrzymał większą szansę realizacji, a znów z drugiej, modlitwa stała się poniekąd punktem docelowym katechezy, otrzymując należne jej dowartościowanie. Parafrazując tekst KL odnoszący się do istoty liturgii⁵⁵⁸ i przenosząc go na teren katechezy, można by powiedzieć, że w pewnym sensie modlitwa jest źródłem i zarazem szczytem katechezy.

---

551 BN I, j. 3, 5, 9, 19, 27; BN II, j. 5, 7, 28, 30, 40.

552 MP I, j. 16, z. 2, 10-13; 25, z. 3, 7-10; 31, z. 4, 3.

553 MK, j. 5, 16, 19, 21, 44.

554 BN I, j. 4, 7, 11, 13, 18, 26, 28.

555 BN II, j. 10, 16, 17, 20, 21, 23, 25-27, 41, 43.

556 MP I, j. 3, z. 1, 7-9; 10, z. 1, 25-26; 14, z. 2, 4-7; 18, z. 2, 15-17.

557 MK, j. 6, 12, 29, 32, 33, 41, 45, 50, 51.

558 Por. KL 10.

2.3. Związek modlitwy z treścią i tokiem katechezy

Punktem docelowym każdej katechezy jest wiara, która ma nadać sens życiu i działalności ludzkiej. Słowo Boże posiada moc angażującą, a tym samym domaga się od słuchacza odpowiedzi⁵⁵⁹. Jedną z form odpowiedzi na Słowo Boże, często stosowaną w katechizacji, jest modlitwa.

Jednak najbardziej "istotną staje się modlitwa wypływająca z treści konkretnej jednostki, formująca właściwą odpowiedź człowieka i umiejscowiona w momencie najgłębszego skupienia uoźniów"⁵⁶⁰. Przytoczony cytat wskazuje na to, jak ważną rolę spełnia modlitwa wypływająca z treści katechezy, a wprowadzona w odpowiednim jej momencie. Jest ona często uważana za szczytowy punkt katechezy, a z kolei katecheza, która potrafi doprowadzić do autentycznej modlitwy jest nazwana "katechezą przyszłości", ponieważ gwarantuje "pełną owocność i trwałe wyniki wychowawcze"⁵⁶¹.

Doceniając wartość modlitwy w katechezie, należy zwrócić uwagę, w jakiej mierze analizowane podręczniki wiążą formuły modlitewne z treścią katechezy oraz w jakim etapie katechezy wyznaczają modlitwie miejsce.

2.3.1. Związek modlitwy z treścią katechezy

W skład pytania o związek modlitwy z treścią katechezy wchodzi kilka problemów. Pierwszy z nich dotyczy wewnętrznych treściowych powiązań modlitwy z pozostałymi elementami katechezy. W ścisłej korelacji z tym problemem pozostaje zagadnienie modlitwy jako odpowiedzi dziecka na poznane w trakcie katechezy prawdy. Choć ten ostatni problem w dużej mierze pokrywa się z pytaniem o miejsce modlitwy w toku katechezy, to jednak ze względu na przeważający w nim element treściowy, wydaje się, że powinien zostać uwzględniony w aktualnie omawianym zagadnieniu. Następnym składowym problemem pytania, który

---

⁵⁵⁹ Por. KO 5.

⁵⁶⁰ J. Charytański, Inspiracje soborowe w katechetyce, art. cyt., 176.

⁵⁶¹ Bp E. Materski, Wychowawcze aspekty katechezy, Katecheta 13 (1969) 50.

w pewnej mierze wpływa z dwóch pierwszych, jest związek rodzaju i formy modlitwy z treścią katechezy.

W omawianych podręcznikach dostrzega się swoistą korelację treści modlitwy z treścią katechezy. BN I do 33 jednostek podsuwa formułę modlitewną ściśle związaną z treścią katechezy⁵⁶². W BN II 35 jednostek posiada modlitwy pokrywające się treściowo z materiałem dydaktycznym danej jednostki⁵⁶³. Podobnie w MP I znaczna liczba, bo 29 modlitw⁵⁶⁴ oraz w MK 39 formuł modlitewnych⁵⁶⁵ spełnia postulat treściowej zależności modlitwy od materiału zawartego w poszczególnej jednostce lekcyjnej.

W omawianych podręcznikach dostrzega się również jednostki, w których modlitwa jest treściowo związana jedynie z pewnym wycinkiem materiału danej jednostki. Należą do nich 3 jednostki z BN I⁵⁶⁶, 10 z podręcznika BN II⁵⁶⁷ oraz 8 w MP I⁵⁶⁸ i 14 w podręczniku MK⁵⁶⁹. Natomiast nie znajduje się w podręcznikach formuł modlitewnych pozostających całkowicie poza treścią jednostki lekcyjnej.

Uwzględniając w katechezie działanie Boga i współdziałanie człowieka, czyli przyjmując dialogalny wymiar katechezy, jak się wydaje, trzeba koniecznie w tak ważnym dla dziecka kształtowaniu życia religijnego wziąć pod uwagę rolę modlitwy. "Modlitwa bywa często konsekwencją, dalszym przeżyciem i wprowadzeniem w czyn poznanej prawdy"⁵⁷⁰. Licząc się z faktem, że

⁵⁶² BN I, j. 1-4, 6-23, 25-35.

⁵⁶³ BN II, j. 1-6, 8-11, 13, 16-19, 21-27, 29, 31, 33, 35-45.

⁵⁶⁴ MP I, j. 1, z. 1, 3; 2, z. 1, 6-7; 3, z. 1, 9; 4, z. 1, 9; 4, z. 1, 12; 5, z. 1, 13; 7, z. 1, 20; 8, z. 1, 22; 9, z. 1, 24-25; 10, z. 1, 25; 12, z. 1, 30; 13, z. 2, 3; 14, z. 2, 6; 16, z. 2, 13; 18, z. 2, 17; 21, z. 2, 24; 22, z. 3, 2; 23, z. 3, 4; 24, z. 3, 6; 25, z. 3, 9; 26, z. 3, 11; 27, z. 3, 13; 29, z. 3, 17; 31, z. 4, 4; 32, z. 4, 7; 33, z. 4, 9; 34, z. 4, 11; 35, z. 4, 13-14; 36, z. 4, 16-17; 37 z. 4, 18.

⁵⁶⁵ MK, j. 1-9, 11, 13, 16-18, 21, 25, 27-31, 33-39, 41, 42, 45, 48, 50, 52-54, 56-58.

⁵⁶⁶ BN I, j. 5, 36.

⁵⁶⁷ BN II, j. 7, 10, 12, 14, 15, 20, 28, 30, 32, 34.

⁵⁶⁸ MP I, j. 6, z. 1, 17; 11, z. 1, 28; 15, z. 2, 10; 17, z. 2, 15; 19, z. 2, 19; 20, z. 2, 21; 28, z. 3, 16; 30, z. 3, 3.

⁵⁶⁹ MK, j. 12, 14, 19, 20, 22-24, 32, 40, 43, 44, 49, 51, 55.

⁵⁷⁰ E. Materski, O modlitwie w katechezie, art. cyt., 210.

dziecko nie zawsze potrafi spontanicznie dać Bogu odpowiedź, katecheta, a również podręcznik, podsuwają dziecku pewne gotowe jej formy, najczęściej w postaci modlitwy.

Wydaje się, że sugerowane modlitwy zarówno przez podręczniki pierwszego, jak i drugiego programu szczegółowego, w dużej mierze ułatwiają dziecku danie Bogu odpowiedzi na poznane w czasie katechezy prawdy. W celu zbadania prawdziwości powyższego stwierdzenia zostaną przykładowo przedstawione w kontekście danej jednostki po dwie modlitwy z każdego podręcznika.

2.3.1.1. Przykłady powiązania formuły modlitewnej z treścią katechezy

W BN I za przykład posłużą jednostki: 1 i 21, jako bardziej charakterystyczne w tym względzie. Jednostka 1 "Z radością poznajemy Boga" stawia za swój cel spotkanie z Bogiem oraz chce pobudzić dziecko do "głębokiego szacunku dla Boga i słowa Bóg"⁵⁷¹, dlatego też w sposób uroczysty wprowadza słowo "Bóg". Słowa modlitwy: "Boże, wspaniałe jest Twoje Imię", zaczerpnięte z psalmu 8, są zrozumiałe i proste, a ponadto odpowiadające celom i treściom katechezy. Wydaje się, że modlitwa, w pełnym tego słowa znaczeniu, może stać się odpowiedzią dziecka na podaną mu przez podręcznik prawdę.

Z kolei w 21 jednostce dziecko poznaje Chrystusa Nauczyciela, który przez Ojca został posłany do ludzi. Jezus gromadził ludzi i nauczał ich o Ojcu, natomiast dzisiaj czyni to samo przez swoich kapłanów. W tej jednostce modlitwę: "Jezu, Nauczycielu, pójdę za Tobą dokądkolwiek się udasz" stanowi dosyć wierna parafraza słów z Ewangelii wg św. Mateusza⁵⁷². Jako drugą część modlitwy BN I podaje krótki werset z psalmu 24: "Ucz i prowadź Zbawco najwierniejszy, bom zaufałam Ci na wieki". Słowa sugerowanych modlitw pozostają więc w ścisłym związku z treścią katechezy, a jeżeli zostaną przez dziecko przyjęte za swoje, wydaje się, że mogą skutecznie i poprawnie kształtować jego stosunek do Chrystusa Nauczyciela.

Podręcznik BN II w jednostce 3 "Bóg stwarza świat" podaje biblijny opis stworzenia świata w oparciu o Księgę Rodzaju 1,

---

⁵⁷¹ BNK I, 40.

⁵⁷² Por. Mt 8, 19.

"ukazując, że świat, który Bóg daje człowiekowi, jest dobry"⁵⁷³. Jako modlitwę wprowadza słowa psalmu 135: "Wychwalajcie Pana, bo ukochał nas, bo ukochał nas na wieki. W cudach, które sprawił swą okazał moc". Podaje również formułę modlitwy, która bardzo przypomina modlitwę spontaniczną: "Kocham Ciebie, Który stworzyłeś słońce. Kocham Ciebie, Który stworzyłeś niebo i gwiazdy. Kocham Ciebie, Który przyzdobiłeś ziemię kwiatami". Oprócz związku treściowego z jednostką obydwie modlitwy charakteryzują się elementem uczuciowo i wolitywnie angażującym człowieka. Wydają się więc być odpowiednim materiałem łatwo przez dziecko przyjętym za jego własną odpowiedź Bogu na podane w jednostce treści Objawienia.

Ten sam podręcznik w jednostce 40 "Z Jezusem we Mszy świętej oddajemy się Bogu" pragnie pouczyć dzieci "o udziale w ofierze zbawienia przez współofiarowanie, które powinno objąć całe życie"⁵⁷⁴. Współofiarowanie się człowieka we Mszy św. Bogu razem z Chrystusem doskonale odzwierciedla wprowadzona do jednostki pieśń "Wszystko Tobie oddać pragnę...". Jest ona, jak można po jej przeanalizowaniu sądzić, treściowo dosyć dobrze dostosowana do możliwości rozwojowych dziecka, co z kolei zapewne ułatwi mu uczynić z niej swoją modlitewną odpowiedź.

MP I w katechezie 1 "Mówimy do Boga Ojczy"⁵⁷⁵ pragną zapoznać dziecko z prawdą, że Bóg jest Ojcem całej rodziny ludzkiej. Jako modlitewną odpowiedź na poznaną prawdę sugerują słowa: "Ojczy nasz, któryś jest w niebie", czyli wstęp Modlitwy Pańskiej. Być może dziecko w tej modlitwie znajdzie nie tylko odzwierciedlenie treści katechezy, ale również swoją na nie odpowiedź.

Drugim przykładem ilustrującym omawiane zagadnienie będzie katecheza 21 "Jezus naucza nas" z MP I⁵⁷⁶. Treść katechezy jest podobna do treści tej samej tematycznie jednostki w BN I⁵⁷⁷. Natomiast rozwiązanie problemu modlitwonej odpowiedzi jest nieco inne niż w wyżej wspomnianym podręczniku, a mianowicie, MP I wprowadziły do jednostki modlitwę dialogowaną, która po

---

573 BNK II, 27.

574 BNK II, 328.

575 MP I, j. 1, z. 1, 1-4.

576 MP I, j. 21, z. 2, 22-24.

577 Por. BN I, j. 21.

opuszczeniu zdań powtarzających się posiada następującą formułę: "Jezu, Ty do mnie przemawiasz przez kapłana, ... przez nauczycieli religii, ... przez rodziców..., gdy z Tobą rozmawiam, choć zawsze słuchać Twojej nauki". Wydaje się, że taka forma modlitwy w pewnych okolicznościach może nawet lepiej, niż pozostałe zmobilizuje dziecko do dania Bogu odpowiedzi na Jego zbawcze słowo.

W celu wprowadzenia innych form modlitwy, jako przykładów odpowiedzi dziecka na poznane prawdy w czasie katechezy, w MK zostaną wzięte pod uwagę inne numery jednostek niż w pozostałych podręcznikach. Jednostka 8 "Bóg jest święty" zamierza przybliżyć dziecku zakres pojęcia zawartego w tytule. Jako odpowiedź sugeruje wyjątek liturgicznej modlitwy mszalnej: "Tylko Tyś jest Święty, Tylko Tyś jest Panem, Tylko Tyś najwyższy". Przytoczona modlitwa treściowo pokrywa się z jednostką i wydaje się, że będzie dla dziecka stanowić nie tylko gotową odpowiedź Bogu na czas katechezy, ale również pomoże mu czynnie zaangażować się w czasie Mszy św.

Zasadniczo treść jednostki 16 "Bóg wybiera Matkę Zbawiciela" MK zamknął w jej tytule poszerzając go w elemencie wykładu o prawdę dotyczącą przywileju Niepokalanego Poczęcia Maryi. Modlitwa wyrażona w słowach: "cała piękna jesteś, Maryjo" nawiązuje właśnie do wspomnianego przywileju, a dzięki jasnej, krótkiej i prostej budowie strukturalnej może stać się autentycznym zwrotem dziecka do Maryi.

Wyżej podane przykłady świadczą o tym, że podręczniki poprzez odpowiednio dobrane formuły modlitewne chcą dziecku pomóc w nawiązaniu osobowego kontaktu z Bogiem. W podręcznikach tych modlitwa w pewnym sensie staje się szczytem działalności całej jednostki katechetycznej. Właśnie w modlitwie zabiegi dydaktyczne, a jeszcze w większym stopniu wychowawcze znajdują swe urzeczywistnienie, oczywiście w określonej mierze, a dziecko, które jest ich podmiotem otrzymuje szansę osobowego, autentycznego spotkania z Bogiem.

2.3.1.2. Formuły modlitewne budzące zastrzeżenia

Nie umniejszając w omawianych podręcznikach pozytywnego wkładu i uwidaczniającej się troski o wychowanie dziecka do modlitewnego dialogu z Bogiem, dostrzega się w nielicznych

wprawdzie jednostkach formuły modlitewne budzące od strony treści pewne zastrzeżenia. Chodzi o modlitwy, które jak można przypuszczać, są dla dziecka za trudne, a jako takie, mogą utrudnić proces nawiązywania przez dziecko modlitewnego kontaktu z Bogiem. W podręczniku BN I problem ten został na ogół zadowalająco rozstrzygnięty. Pewną wątpliwość w tym względzie budzi jedynie formuła modlitewna w 36 jednostce. W BN II takie same wątpliwości pojawiają się przy modlitwie 7, 14, 17 jednostki. Są to modlitwy zaczerpnięte z Pisma św., o głębokiej, i religijnej i ludzkiej treści, lecz wydaje się, że przy ich adaptacji do użytku dziecka należałoby wprowadzić do nich słownictwo bardziej dla niego zrozumiałe i bliskie.

W podręcznikach drugiego programu powyższy problem przybiera nieco inny aspekt. Podręczniki te, a szczególnie MK, wprowadzają do jednostek wersety wyrwane treściowo z kontekstu formuły modlitewnej, nie będące nawet często jednym pełnym jej zdaniem. Nie chodzi w tym przypadku o stopniowe wprowadzenie do katechez dłuższej formuły modlitewnej, lecz o pewnego rodzaju podporządkowanie konkretnemu celowi jednostki pewnego wycinka danej modlitwy, która w ten sposób traci swoją autonomiczną wartość. Są to na ogół modlitwy liturgiczne zaczerpnięte z Mszy św., natomiast oglądane w podręcznikowym wydaniu nie tylko utraciły swój pierwszy sens, głębię i piękno, lecz nawet trudno jest dokonać ich identyfikacji z tekstem źródłowym. Przykładem wyżej opisanego ustosunkowania się podręcznika do formuły modlitewnej jest jednostka 16 w MP I⁵⁷⁸, oraz 4, 5, 6, 13, 55 w MK. Choć jest wskazane, by do katechez przeznaczonych dla dzieci w młodszym wieku szkolnym wprowadzać krótkie, a częste modlitwy⁵⁷⁹, to jednak powstaje pytanie, czy MK podjął właściwą drogę rozwiązania tego zagadnienia.

W wyżej dokonanych uwagach nie chodzi o samą ocenę takiej, czy innej metody wychowania do modlitwy, czy też ocenę formuł modlitewnych pozostających z nią w ścisłej korelacji, lecz o dostrzeżenie pewnych trudności powstałych w związku z omawianym problemem, dotyczącym modlitewnej odpowiedzi dziecka na

⁵⁷⁸ MP I, j. 16, z. 2, 13.

⁵⁷⁹ Por. Wł. Kubik, T. Chromik, Poszukiwanie metody w katechezie, art. cyt., 4.

skierowane do niego w trakcie katechezy Słowo Boże. Rozwiązanie jednak tych problemów wychodzi poza zakres podjętego tematu niniejszej pracy.

2.3.1.3. Związek rodzaju i formy modlitwy z treścią jednostki

Pozostaje jeszcze do omówienia związek rodzajów i form poszczególnych modlitw z treścią jednostek, do których zostały wprowadzone. Wydaje się, że na ogół rodzaje modlitwy pozostają w ścisłej korelacji nie tyle z treścią, co z celem, szczególnie wychowawczym jednostki. Dlatego też szukanie związku zachodzącego między rodzajem modlitwy a treścią jednostki, do której została wprowadzona, rodzi pewną trudność, ponieważ na ogół podręczniki wprowadzają do jednostek tylko jedną formułę modlitewną, często o jednolitym profilu treściowym, natomiast treści jednostki mogą pobudzać odbiorców do wielopłaszczyznowej odpowiedzi wyrażonej w różnych rodzajach modlitwy.

W omawianych podręcznikach można jednak znaleźć jednostki, w których materiał treściowy i formuła modlitewna tworzą jedną zwartą całość. Są to jednostki, w których treść katechezy pokrywa się całkowicie z treścią modlitwy, a duch danej modlitwy, to znaczy uwielbienie, dziękczynienie, radość, ufność, prośba, żal przenika z kolei treść katechezy.

W BN I przykładem tego typu powiązań może być jednostka 12, w której adwentowa tęsknota połączona z prośbą o przyjście Zbawiciela przenika zarówno treść jak i modlitwę katechezy. Natomiast przykład wzajemnego powiązania modlitwy dziękczynienia z treścią katechezy podsuwa BN II w jednostce 6. Wdzięczność za życie naturalne i nadprzyrodzone jest głównym motywem zarówno treści jednostki jak również formuły modlitewnej. Może trochę w mniejszym stopniu, ale także rzeczywisty związek modlitwy uwielbienia z treścią katechezy można zauważyć w 17 katechezie MP I⁵⁸⁰. Uwielbienie Boga jest jej treściowym wątkiem oraz myślą przewodnią modlitwy. Przykładem korelacji modlitwy prześlągania i żalu z treścią katechezy może być 43 jednostka z podręcznika MK. Żal, skrucha, chęć przeproszenia Boga zostały umieszczone w centrum zarówno modlitwy jak i całej jednostki lekcyjnej.

---

⁵⁸⁰ MP I, j. 17, z. 2, 13-15.

Związek modlitwy z treścią katechezy w większości pozostałych jednostek nie jest tak ścisły, jak w wyżej zaprezentowanych, ale również nie został przez podręczniki całkowicie zagubiony.

Problemu dotyczącego związku formy modlitwy z treścią katechezy, jak się przypuszcza, nie można adekwatnie rozstrzygnąć bez badań eksperymentalnych. Z tego też powodu rozważania na ten temat nie zostaną podjęte w zakresie omawianego tematu.

Na ogół w analizowanych podręcznikach istnieje ścisła korelacja między formułą modlitewną a treścią katechezy. Częściową zależność modlitwy od treści katechezy dostrzega się w niewielkiej tylko grupie jednostek. Tak starannie pod względem treści dobrane formuły modlitewne niewątpliwie stanowią dla dziecka dużą pomoc w dawaniu Bogu odpowiedzi na poznane w czasie katechezy prawdy.

W związku z tym zagadnieniem powstały pewne wątpliwości odnośnie treści i zewnętrznej formy nielicznej wprawdzie grupy modlitw. Dotyczą one szczególnie podręcznika MK. Ich rozwiązanie pozostaje jednak poza tematem i metodą podjętej pracy.

Podręczniki w pewnym stopniu podjęły również próbę wprowadzenia do jednostek formuł modlitewnych, których treść i wewnętrzna atmosfera są zgodne z tymi samymi elementami jednostki.

2.3.2. Miejsce modlitwy w toku katechezy

W publikacjach katechetycznych spotyka się takie określenia, jak "modlitwa przed katechezą", "modlitwa w czasie katechezy", "modlitwa po katechezie" i tym podobne⁵⁸¹. Konkretnie więc w publikacjach tych chodzi o miejsce modlitwy w toku katechezy. Problem ten dostrzega się również w stosunku do analizowanych podręczników. Na podstawie podręczników dla dziecka nie można określić, na którym etapie katechezy sugerują one wprowadzenie podanej w jednostce modlitwy. W podręcznikach tych istnieje jeden stały schemat, to znaczy formuła modlitewna występuje zawsze po zapoznaniu dziecka z nowym materiałem, a przed "Zapamiętam" lub "Zastanowię się" w podręcznikach "Bóg z nami",

---

⁵⁸¹ Por. E. Materski, O modlitwie w katechezie, art. cyt., 210-211.

czy też przed pytaniami podsumowującymi materiał w MK. Dlatego też, by móc adekwatniej umiejscowić modlitwę w toku katechezy, należy odwołać się do podręczników "Bóg z nami" dla katechety oraz "Materiałów pomocniczych".

Do procesu analizy ogólny schemat toku katechezy został przyjęty za podręcznikiem BNK I. Jest on następujący: wstęp, rozwinięcie tematu oraz podsumowanie. W powiązaniu z tokiem katechezy, pozostaje również zeszyt dziecka. Stąd, obok podstawowych elementów składowych jednostki, zostaną także uwzględnione elementy drugorzędne, związane z zeszytem i pracą domową dziecka. Należy do nich: "rysunek", "zapamiętam" i "wykonam"⁵⁸². Ponieważ "Materiały pomocnicze" programu szczegółowego drugiego nie określają wyraźnie w jednostkach etapów katechezy, dlatego w oparciu o wyżej przedstawiony schemat podjęta zostanie próba ukazania miejsca modlitwy w toku katechez wszystkich analizowanych podręczników.

2.3.2.1. Modlitwa we wstępie katechezy

Modlitwę we wstępną część katechezy wprowadza w BNK I i MP I w 8 jednostkach natomiast MP II⁵⁸³ w 5 jednostkach katechetycznych. Pełni ona rolę czynnika łączącego rozpoczynającą się katechezę z poprzednią, czyli jest pewnego rodzaju nawiązaniem czy też przypomnieniem treści poprzedniej katechezy⁵⁸⁴. W większości przypadków jest wprowadzeniem do tematu rozpoczynającej się katechezy⁵⁸⁵. Występuje również jako swoistego rodzaju uobecnienie przeżyć związanych z minionymi świętami⁵⁸⁶. Jest pewnego rodzaju odwołaniem się do zadania domowego⁵⁸⁷, a także występuje samoistnie bez wyraźnych ubocznych powiązań⁵⁸⁸.

582 Por. BNK I, 19.

583 Poza małymi wyjątkami numeracja katechez w MP II nie jest zgodna z numeracją w MK, stąd też zaistniała konieczność podwójnej numeracji w odnośnikach do MP II. Na pierwszym miejscu występuje liczba porządkowa katechezy z MP II, a w nawiasie numer tej samej katechezy lub jej brak w MK.

584 BNK I, j. 2, 48; 3, 54; 4, 58; 19, 167; MP I, j. 3, z. 1, 7; 14, z. 2, 4.

585 BNK I, j. 13, 123; 35, 289; MP I, j. 25, z. 3, 7; 29, z. 3, 16; 34, z. 4, 9; 35, z. 4, 12; MP II, j. 2, z. 1, 4; 18 (22), z. 2, 6; 45a (51) z. 4, 9; 55 (57), z. 4, 29.

586 BNK I, j. 25, 211; MP I, j. 15, z. 2, 7; 31, z. 4, 3.

587 BNK I, j. 3, 54.

588 MP II, j. 20 (24), z. 2, 12.

Jak widać z powyższego zestawienia materiału BNK I oraz MP I wyznaczają modlitwie różnorodne role do spełnienia we wstępie katechezy, natomiast MP II zacieśniają je wyłącznie do wprowadzenia w nową jednostkę katechetyczną.

2.3.2.2. Modlitwa w rozwinięciu tematu

Największą liczbowo część modlitw omawiane podręczniki wprowadzają do drugiego z kolei etapu katechezy zwanego rozwinięciem tematu. W tej części katechezy modlitwa zdaje się pełnić dwie funkcje, a mianowicie, ułatwia intelektualne przyjęcie i emocjonalne przeżycie podanych dziecku treści religijnych oraz stanowi pozytywną odpowiedź na skierowane do niego w czasie katechezy Słowo Boże. Pierwsza z wymienionych funkcji modlitwy częściej występuje w pierwszej fazie rozwinięcia tematu, a druga z kolei jest związana na ogół, lecz nie wyłącznie, z drugim punktem omawianego etapu katechezy. BNK I do pierwszej części rozwinięcia tematu wprowadza modlitwę w 9 katechezach⁵⁸⁹. BNK II czyni to samo w 7 katechezach⁵⁹⁰. Natomiast MP I w tym etapie katechezy umiejscawiają modlitwę tylko w 2⁵⁹¹, a MP II w 3 jednostkach katechetycznych⁵⁹². W drugim punkcie omawianego etapu katechezy modlitwa została do wartościowana przez BNK I w 12⁵⁹³ oraz przez BNK II w 17 katechezach⁵⁹⁴. "Materiały pomocnicze" tak dla klasy pierwszej jak

---

589 BNK I, j. 1, 42; 6, 70-72; 14, 130; 20, 175; 16, 146-147; 26, 217; 30, 249; 34, 282; 35, 289.

590 BNK II, j. 9, 71-72; 16, 133-134; 24, 197; 25, 203-204; 27, 219; 35, 288; 40, 330.

591 MP I, j. 5, z. 1, 13; 21, z. 2, 22.

592 MP II, j. 14a (17), z. 1, 40; 19 (-), z. 2, 9; 22 (26), z. 2, 19.

593 BNK I, j. 3, 55; 4, 60-61; 9, 93-94; 11, 109; 13, 124; 17, 156; 18, 162-163; 21, 182; 23, 199; 24, 206; 25, 213; 28, 232.

594 BNK II, j. 2, 18; 4, 38; 6, 55; 7, 62; 8, 67; 10, 80; 12, 105; 13, 111; 14, 120; 20, 170; 21, 180; 23, 192; 26, 212; 31, 248-249; 32, 263-264; 33, 272; 42, 345.

i drugiej wprowadzają modlitwę w tym samym momencie 21 razy⁵⁹⁵. Pewna grupa jednostek w omawianych podręcznikach wprowadza formułę modlitewną do pierwszego i drugiego punktu rozwinięcia tematu. Należy do nich w BNK I 15⁵⁹⁶, a w BNK II 14 katechez⁵⁹⁷. W "Materiałach pomocniczych" liczba tego typu katechez jest niewielka i w MP I ogranicza się do 3⁵⁹⁸, a w MP II do 2 jednostek⁵⁹⁹.

Proporcjonalnie do rozwinięcia tematu najwięcej modlitw wprowadził podręcznik BNK I. Na omawianym etapie toku katechez nie dostrzega się w nim braku modlitwy w żadnej jednostce lekcyjnej. Podręcznik BNK II również zwrócił uwagę na modlitwę jako na jedną z form odpowiedzi na Słowo Boże. Dostrzega się to w różnorodnych formach modlitw polecanych dziecku w rozwinięciu tematu. Ten modlitewny aspekt nie występuje jednak równomiernie we wszystkich katechezach wspomnianego podręcznika, gdyż do 8 z nich na etapie rozwinięcia tematu nie została wprowadzona modlitwa⁶⁰⁰. W "Materiałach pomocniczych" dostrzega się dużo większe braki w tym względzie. MP I nie wiąże z modlitwą podawania nowego materiału w 11⁶⁰¹, a MP II aż w 36 katechezach⁶⁰².

- 595 MP I, j. 1, z. 1, 3; 2, z. 1, 6; 3, z. 1, 9; 7, z. 1, 19-20; 12, z. 1, 30; 13, z. 2, 3; 14, z. 2, 6; 17, z. 2, 15; 19, z. 2, 19; 20, z. 2, 21; 22, z. 3, 2; 23, z. 3, 4; 24, z. 3, 6; 25, z. 3, 9; 26, z. 3, 11; 27, z. 3, 13; 28, z. 3, 16; 33, z. 4, 9; 34, z. 4, 11; 35, z. 4, 13-14; 37, z. 4, 18; MP II, j. 1, z. 1, 3; 2, z. 1, 6; 5 (7), z. 1, 15; 6, z. 1, 16; 7 (8), z. 1, 18; 8 (9), z. 1, 21; 10 (11), z. 1, 25; 12 (13), z. 1, 31; 12a (14), z. 1, 32; 14 (16), z. 1, 38; 14a (17), z. 1, 40; 15 (18), z. 1, 44; 20 (24), z. 2, 14; 26 (30), z. 2, 28; 40 (45), z. 3, 22; 44 (49), z. 4, 6; 45 (50), z. 4, 8; 47 (53), z. 4, 16; 50 (54), z. 4, 20; 54 (56), z. 4, 28.
- 596 BNK I, j. 2, 49-50; 5, 65; 7, 76-78; 8, 83-84; 10, 100-101; 12, 117-119; 15, 137-138; 19, 168-169; 22, 188-189; 27, 224-225; 29, 238; 31, 257-259; 33, 273-276; 36, 295-297.
- 597 BNK II, j. 3, 30; 5, 44-46; 11a, 88-90; 11b, 93-95; 17, 144-145; 18, 151-154; 19, 159-161; 22, 185-186; 29, 234; 34, 282-283; 36, 297; 38, 314-316; 39, 323; 44, 351-355.
- 598 MP I, j. 4, z. 1, 10; 10, z. 1, 25; 11, z. 1, 27-28.
- 599 MP II, j. 25 (29), z. 2, 25-26; 56 (58), z. 4, 34.
- 600 BNK II, j. 1, 15, 28, 30, 37, 41, 43, 45.
- 601 MP I, j. 6, 8, 9, 15, 16, 18, 29-32, 36.
- 602 MP II, j. 2a, 3, 4, 9, 11, 13, 16-18, 19a, 21, 23, 24, 27-29, 29a, 30-37, 41-43, 51-53, 55.

2.3.2.3. Modlitwa w podsumowaniu katechezy

Następnym etapem katechezy według przyjętego schematu jest podsumowanie. Podręczniki "Bóg z nami" oraz "Materiały pomocnicze" wprowadzają modlitwę również do tego etapu. BNK I sugeruje ją w 6⁶⁰³, a BNK II w 9 jednostkach katechetycznych⁶⁰⁴. W MP I modlitwa w omawianej fazie katechezy występuje w 5⁶⁰⁵, natomiast w MP II tylko w 1 katechezie⁶⁰⁶.

Modlitwy wprowadzone do podsumowania są pewnego rodzaju utrwaleniem poznanych prawd oraz kształtowaniem postaw zamierzonych w celu wychowawczym. Oprócz tego, jak wskazuje najbliższy kontekst modlitw, są one powtórnią odpowiedzią dziecka na poznane prawdy oraz umożliwiają mu aktualnie doświadczyć w pewnym określonym stopniu nadprzyrodzonej rzeczywistości Boga i Jego zbawczego działania, o ile oczywiście dziecko potrafi daną modlitwę uczynić swoim osobowym spotkaniem z Bogiem. Ponadto w BNK II niektóre z modlitw są wyrazem decyzji dążenia do wewnętrznej przemiany i ukierunkowania swego codziennego życia na Boga.

"Materiały pomocnicze" w szerokim zakresie wprowadziły tak zwaną modlitwę na zakończenie lekcji⁶⁰⁷. MP II modlitwę na zakończenie katechezy podają niemal w każdej jednostce. Ma ona spełniać mniej więcej tę rolę, co w BNK modlitwa w podsumowaniu z tą tylko różnicą, że w MP jest umiejscowiona na samym końcu katechezy. Również BNK II poleca w kilku katechezach modlitwę na zakończenie lekcji⁶⁰⁸.

---

⁶⁰³ BNK I, j. 1, 44; 2, 50; 5, 66; 6, 72; 29, 240; 34, 284.

⁶⁰⁴ BNK II, j. 1, 12; 2, 19; 3, 32; 25, 206; 26, 213; 27, 220; 28, 228-229; 29, 236; 30, 243.

⁶⁰⁵ MP I, j. 8, z. 1, 22; 15, z. 2, 10; 24, z. 3, 7; 31, z. 4, 5; 32, z. 4, 7.

⁶⁰⁶ MP II, j. 8 (9), z. 1, 21.

⁶⁰⁷ MP I, j. 1, z. 1, 3; 2, z. 1, 2-3; 3, z. 1, 9; 6, z. 1, 17; 9, z. 1, 24; 12, z. 1, 31; 13, z. 2, 3; 18, z. 2, 17; 24, z. 3, 5; 26, z. 3, 12; 29, z. 3, 17; 30, z. 4, 3; z. 4, 7; 33, z. 4, 9; 36, z. 4, 17.

⁶⁰⁸ BNK II, j. 3, 33; 29, 237; 31, 249; 37, 305.

2.3.2.4. Modlitwa w zeszyście dziecka

Pozostaje jeszcze do przeanalizowania problem modlitwy w zeszyście dziecka. Dotyczy on pytania, a mianowicie, na ile w omawianych podręcznikach została uwzględniona modlitwa w rysunku dziecka, w treściach podanych do zapamiętania oraz w zadaniu domowym, czyli w rubryce "Wykonam".

BNK I w tematykę rysunku dziecka wprowadza modlitwę tylko w 1 katechezie⁶⁰⁹. Również BNK II niewiele więcej uwagi poświęca temu zagadnieniu⁶¹⁰. W "Materiałach pomocniczych" problem modlitwy w rysunku dziecka występuje w łączności z zagadnieniem zadania domowego i na ogół pokrywa się zarówno co do liczby jednostek, w których występuje, jak i proponowanych treści z sugestiami podręczników "Bóg z nami"⁶¹¹. Rysunki sugerowane przez podręczniki tematycznie mają wyrażać modlitwę indywidualną⁶¹² i wspólną⁶¹³ oraz być dla dziecka pewnego rodzaju natchnieniem do pisemnego sformułowania modlitwy związanej z ich treścią⁶¹⁴.

W "Zapamiętam" modlitwa pojawia się jedynie w katechezach ściśle poświęconych problematyce modlitwy, czyli w podręcznikach dla dzieci klas drugich⁶¹⁵.

Kwestią pozostającą w ścisłym związku z zagadnieniem modlitwy w toku jednostki, a jednocześnie pozostającą nieco poza nim jest problem "zadania do wykonania", czyli tak zwanego zadania domowego. Szczególnie podręczniki "Bóg z nami" przywiązują do niego dużo uwagi. BNK I do zadania domowego wprowadza modlitwę w 15 katechezach⁶¹⁶. BNK II czyni to samo 18 razy⁶¹⁷.

⁶⁰⁹ BNK I, j. 27, 227.

⁶¹⁰ BNK II, j. 8, 68; 9, 74; 35, 291.

⁶¹¹ MP I, j. 4, z. 1, 12; 5, z. 1, 14; MP II, j. 1, z. 1, 4; 12 (13), z. 1, 31; 22 (26), z. 2, 19.

⁶¹² MP II, j. 22, z. 2, 19.

⁶¹³ MP I, j. 5, z. 1, 15.

⁶¹⁴ BNK I, j. 27, 227; BNK II, j. 35, 291; MP I, j. 16, z. 2, 13; MP II, j. 1, z. 1, 4; 12, z. 1, 31.

⁶¹⁵ BNK II, j. 8, 69; 9, 74; MK, j. 26; por. MP II, j. 22, z. 2, 19.

⁶¹⁶ BNK I, j. 1, 44; 2, 52; 4, 62; 5, 67; 9, 96; 10, 102; 11, 110; 13, 125; 14, 132; 23, 201; 32, 268; 33, 277; 34, 285; 35, 292.

⁶¹⁷ BNK II, j. 3, 33; 4, 40; 5, 48; 9, 74-75; 12, 107; 13, 114; 16, 134; 18, 154; 22, 187; 24, 188; 25, 207; 27, 220; 29, 237; 30, 244; 32, 265; 33, 273; 34, 284; 35, 291.

Najmniej na tym miejscu w toku katechezy, bo tylko 3 razy, podsuwana jest modlitwa przez MP I⁶¹⁸. Natomiast MP II czynią modlitwę tematem zadania domowego w 9 jednostkach⁶¹⁹.

W przeważającej liczbie jednostek, celem sugerowanych zadań jest pamięciowe opanowanie modlitw wprowadzonych w trakcie katechezy⁶²⁰. Inną formę zadania domowego stanowi ułożenie i napisanie modlitwy⁶²¹. BNK I jako formę zadania domowego proponuje wspólną modlitwę w rodzinie słowami podanymi na katechezie⁶²², natomiast BNK II wprowadza serię rachunków sumienia z żalem za grzechy⁶²³. Jeszcze inną formą zadania jest omówiony wyżej rysunek, tematycznie związany z modlitwą.

Przeanalizowany materiał, dotyczący zagadnienia miejsca modlitwy w toku katechezy, wskazuje na duże dowartościowanie przez podręczniki elementu modlitwy na różnych kolejnych etapach katechezy. Na szczególną uwagę zasługują precyzyjnie i zarazem bogate metodyczne rozwiązania omawianego zagadnienia w podręczniku BNK I. "Materiały pomocnicze" na pierwszy plan wyeksponowały modlitwę na zakończenie katechezy. Stąd też w MP II dostrzega się brak elementu modlitewnego w "rozwinięciu tematu", zaś MP I mało dowartościowały modlitwę w zadaniu domowym.

Pewnego rodzaju usprawiedliwieniem podanych przez MP rozwiązań może być znajdująca się w MP I następująca uwaga: "kolejność poszczególnych etapów, np. modlitwa, inscenizacja, rysunek należą od klimatu, jaki się wytworzy, czasu, toku w jakim prowadzimy katechezę itp."⁶²⁴.

Charakteryzując więc ogólnie analizowane podręczniki można, jak się wydaje, powiedzieć, że bardziej harmonijnie rozkładają

---

618 MP I, j. 4, z. 1, 12; 5, z. 1, 14; 16, z. 2, 13.

619 MP II, j. 1, z. 1, 4; 2a (3), z. 1, 9; 12 (13), z. 1, 31; 15 (18), z. 1, 44; 22 (26), z. 2, 19; 24 (28), z. 2, 24; 45 (50), z. 4, 21; 51 (-), z. 4, 23.

620 BNK I, j. 1, 4; 10, 11, 13, 14, 34, 35; BNK II, j. 3, 4, 9, 12, 18, 22, 24, 32; MP I, j. 4; MP II, j. 24, 50; dokładniejsze określenie odnośników podano wyżej.

621 BNK II, j. 5; MP II, j. 2a, 45, 51.

622 BNK II, j. 2, 5, 9, 23, 33.

623 BNK II, j. 25, 27, 29, 30, 34, 35.

624 MP I, j. 20, z. 2, 21.

akcenty oraz więcej miejsca przeznaczają w toku katechezy modlitwie podręczniki "Bóg z nami". W "Materiałach pomocniczych", szczególnie w ich drugiej części, dostrzega się w tym względzie większą szablonowość i jednoaspektowość. Niemniej, podręczniki obydwu typów programów, dostrzegły w modlitwie, jak można sądzić na podstawie zebranego materiału, czynnik poniekąd warunkujący owocność całego działania dydaktyczno-wychowawczego w czasie katechezy, dlatego też, między innymi, starały się powiązać wewnętrznie formułę modlitewną z treścią całej jednostki katechetycznej.

2.4. Związek modlitwy z ilustracjami

Zagadnienie związku modlitwy z ilustracjami wchodzi w zakres ogólnego pytania o miejsce modlitwy w katechezie. Problem ilustracji w podręcznikach jest problemem metodologicznym, a ściślej mówiąc, dotyczy metod oglądowych, szeroko stosowanych w procesie nauczania. "Pokaz obrazu nie da się zastąpić niczym innym tam, gdzie nie można pokazać samej rzeczywistości..."⁶²⁵. Powyższe stwierdzenie nabiera szczególnej wagi w odniesieniu do katechizacji, gdzie przedmiotem nauczania jest przede wszystkim rzeczywistość nadprzyrodzona. Poza tym, na ogół obraz silniej zapisuje się w umyśle dziecka, aniżeli słowo⁶²⁶.

W analizie podjętego problemu nie chodzi o ocenę wartości artystycznych, czy też czytelności ilustracji, lecz o szukanie ich treściowych powiązań z modlitwą. Stąd też najbliższy etap pracy ukierunkują następujące zagadnienia, a mianowicie ogólna charakterystyka ilustracji wyrażających modlitwę, problem gestu oraz indywidualno-wspólnotowego charakteru modlitwy w tychże ilustracjach.

2.4.1. Ogólna charakterystyka ilustracji w aspekcie modlitwy

Problem ten, w najogólniejszym ujęciu, dotyczy formalnej i treściowej strony ilustracji. W podręcznikach "Bóg z nami" dla dziecka ilustracja stanowi jeden z elementów składowych

⁶²⁵ Pedagogika, Podręcznik dla kandydatów na nauczycieli, dz. cyt., 364.

⁶²⁶ W. Gałczyńska, Ogólne zasady doboru pomocy katechetycznych, Katecheta 10 (1966) 268.

każdej jednostki katechetycznej. Ponadto są one również honorowane we wprowadzeniach do grup tematycznych. Ilustracje w jednostkach wspomnianych podręczników na ogół są dwudzielne, to znaczy w tej samej jednostce jedna z ilustracji odzwierciedla treści zaczerpnięte z historii zbawienia, a druga dotyczy życia dziecka we współczesnym jemu Kościele i świecie. Uzasadnienie wyżej przedstawionego doboru ilustracji podaje BNK I opierając się na fakcie, że religia chrześcijańska jest religią historyczną, natomiast realizacja raz dokonanego zbawienia uobecnia się w życiu konkretnego człowieka⁶²⁷.

Spośród analizowanych podręczników programu drugiego jedynie MK wprowadza ilustracje i to tylko do nielicznych jednostek. Tematyka ilustracji jest również dwuaspektowa, lecz sposób jej wprowadzenia jest inny niż w podręcznikach "Bóg z nami". MK nie koreluje w tej samej jednostce katechetycznej ilustracji związanej z historycznym zbawczym wydarzeniem i ilustracją zaczerpniętą z codziennego życia chrześcijańskiego. Również posiadają one nieco inną zewnętrzną formę wyrazu, i tak ilustracje o tematyce historycznej są w dużym stopniu stylizowane, natomiast te, które zostały zaczerpnięte z codziennego życia cechuje wierniejsze odzwierciedlenie realnej rzeczywistości, niż w podręcznikach "Bóg z nami", które wprowadziły jednolity styl prostego, ogólnego szkicu do obydwu typów ilustracji.

Nasuwa się pytanie, który z podręczników wybrał w tym względzie właściwą drogę, czyli które z ilustracji mocniej przemawiają do dziecka i głębiej je wewnętrznie angażują. Odpowiedź jednak na to pytanie nie wchodzi w zakres metody podjętej pracy.

Uwzględniając przede wszystkim aspekt modlitwy, należy jeszcze ogólnie scharakteryzować treściową stronę wprowadzonych przez podręczniki ilustracji. W podręcznikach pierwszego programu tematyka ilustracji pozostaje w ścisłym związku z dwudzielnym sposobem ich wprowadzenia.

W 8 jednostkach BN I czyni modlitwę przedmiotem ilustracji o historycznym wątku treściowym⁶²⁸. BN II wprowadza modlitwę

---

⁶²⁷ Por. BNK I, 28-29.

⁶²⁸ BN I, j. 9, 12, 19, 20, 23, 25, 32, 33.

do tego samego typu ilustracji również w 8 jednostkach lekcyjnych⁶²⁹. Tematyka modlitw przedstawiona w ilustracjach obejmuje okres czasowy od prehistorii biblijnej aż do Zesłania Ducha Świętego. Wydaje się, że podobieństwo treściowe ilustracji w podręcznikach "Bóg z nami" pozwala na łączne ich omawianie z uwzględnieniem jedynie charakterystycznych aspektów w danym podręczniku. Ujmując modlitwę historycznie można powiedzieć, w oparciu o treści ilustracji, że jest to modlitwa radosnego przebywania pierwszych ludzi z Bogiem⁶³⁰, która po zaistnieniu grzechu staje się modlitwą błagania i tęsknoty za oczekiwanym Zbawicielem⁶³¹. Ta z kolei przeradza się początkowo w pełne poddanie Maryi "Oto ja sługa Pańska, niech mi się stanie według słowa twego"⁶³², a następnie w Jej radosne "Wielbi dusza moja Pana"⁶³³ oraz kantyk dziękczynny Symeona⁶³⁴. Największa liczbowo grupa omawianych ilustracji jest treściowo związana z modlitwą Jezusa. Jezus modli się wspólnie z ludem Bożym w świątyni⁶³⁵ oraz z Apostołami⁶³⁶, modli się również na samotności⁶³⁷. W czasie modlitwy się przemienia⁶³⁸, w wieczerniku zaś prosi Ojca, by Jego uczniowie "byli jedno w miłości"⁶³⁹. Ostatnie słowa Jezusa, to również modlitewne wezwanie: "Ojczy, w ręce Twoje oddaję ducha mego"⁶⁴⁰. Ilustracja wniebowstąpienia Pańskiego⁶⁴¹ oraz zesłania Ducha Świętego⁶⁴², podane wyłącznie przez BN I, ukazują obok zasadniczego tematu

---

629 BN II, j. 5, 8, 9, 16, 17, 19, 38, 42.

630 BN II, j. 5.

631 BN I, j. 12.

632 BN II, j. 16.

633 BN II, j. 17.

634 BN I, j. 19.

635 BN I, j. 20; BN II, j. 19.

636 BN II, j. 8.

637 BN I, j. 23; BN II, j. 9.

638 BN I, j. 25.

639 BN II, j. 42.

640 BN II, j. 38.

641 BN I, j. 32.

642 BN I, j. 33.

również modlitwę Apostołów. Natomiast MK z wyżej omawianej serii wprowadza jedynie ilustrację przedstawiającą zesłanie Ducha Świętego⁶⁴³.

Zebrany materiał wskazuje na to, że ilustracje typu historycznego, wprowadzone szeroko i niemal wyłącznie przez podręczniki pierwszego programu szczegółowego, treściowo dotyczą przede wszystkim zbawczych wydarzeń związanych z osobą i misją Jezusa Chrystusa, natomiast modlitwa jest ich nieodzownym składnikiem.

Po omówieniu pod kątem modlitwy ilustracji o wyraźnym zabarwieniu historycznym należy przeanalizować ten sam aspekt, to znaczy aspekt modlitwy w ilustracjach zaczerpniętych ze współczesnego życia chrześcijańskiego. BN I wprowadza do jednocstek aż 30 ilustracji tego typu⁶⁴⁴ oraz rysunki we wprowadzeniach do grup tematycznych⁶⁴⁵. W BN II ich liczba zmniejsza się do 17⁶⁴⁶, zaś w MK jest ich zaledwie 7, to znaczy 6 w jednostkach⁶⁴⁷ oraz ilustracja ze wstępu do podręcznika⁶⁴⁸.

Największa liczbowo grupa ilustracji tego typu w podręcznikach "Bóg z nami" dotyczy modlitwy liturgicznej mszalnej, bądź to całej wspólnoty parafialnej⁶⁴⁹, bądź też wspólnoty, w której na pierwszy plan wysuwa się celebrans z dziećmi⁶⁵⁰, a także wspólnoty złożonej z kapłana i dzieci⁶⁵¹. W MK tematycznie podobne do wyżej przedstawionych są tylko 2 ilustracje⁶⁵².

W ilustracjach podręczników "Bóg z nami" dostrzega się również wychwycenie innych modlitewnych aspektów życia liturgicznego, jak procesja Niedzieli Palmowej⁶⁵³, modlitwa ludu

---

643 Mk, j. 57.

644 BN I, j. 1, 3-6, 9, 10, 12-17, 20, 22, 25-30, 33-36.

645 Por. BN I, 9, 35, 61, 85.

646 BN II, j. 1, 3, 5, 7-10, 19, 21, 34, 35, 39, 40, 42-45.

647 MK, j. 1, 20, 21, 33, 41, 47.

648 MK, j. 5.

649 BN I, j. 12, 17, 28; BN II, j. 7, 8, 39, 40, 45.

650 BN I, j. 14-16, 22, 33, 34; BN II, j. 21, 35.

651 BN I, j. 25, 30, 36; BN II, j. 19, 42, 43.

652 MK, j. 21; wstęp, 5.

653 BN I, j. 26.

Bożego zebranego wokół krzyża i paschału⁶⁵⁴, wielkopiątkowa adoracja krzyża⁶⁵⁵, procesja z paschałem⁶⁵⁶ oraz procesja Bożego Ciała⁶⁵⁷. Zaprezentowane ilustracje stanowią własność przede wszystkim podręcznika dla dzieci klas pierwszych.

Również liczną grupę, szczególnie w BN I, tworzą ilustracje obrazujące wspólną modlitwę dzieci w różnych okolicznościach ich życia⁶⁵⁸. BN II zobrazował także wspólną modlitwę całej rodziny przy stole⁶⁵⁹. Spośród podręczników "Bóg z nami" modlitwę indywidualną ukazuje tylko BN II⁶⁶⁰, natomiast większą część swoich ilustracji temu właśnie zagadnieniu poświęca podręcznik MK⁶⁶¹.

Można więc stwierdzić, że analizowane podręczniki, a przede wszystkim "Bóg z nami", znaczną część ilustracji, zarówno z grupy o charakterze historycznym, jak też związanej z życiem współczesnym dziecka, poświęciły zagadnieniu modlitwy. Przeważa w nich modlitwa wspólna oraz, szczególnie w drugim typie ilustracji, liturgiczna, natomiast w ilustracjach związanych z historią zbawienia występuje również modlitwa indywidualna. Podręcznik MK, w nielicznie wprowadzonych do jednostek ilustracjach, docenił przede wszystkim modlitwę indywidualną.

2.4.2. Modlitwa gestu w ilustracjach

W wprowadzonych do jednostek ilustracjach, podręczniki pierwszego programu w dużym zakresie sugerują modlitwę gestu. Należy więc zwrócić uwagę na to, jakie odcienie tej formy modlitwy znalazły swój wyraz w ilustracjach oraz czy istnieje w tym względzie korelacja pomiędzy ilustracjami a praktycznymi wskazaniem, szczególnie podręczników dla nauczyciela. Należy

---

⁶⁵⁴ BN I, 61.

⁶⁵⁵ BN I, j. 27.

⁶⁵⁶ BN I, j. 29.

⁶⁵⁷ BN II, j. 44.

⁶⁵⁸ BN I, j. 1, 3-6, 9, 10, 13, 20, 36; BN II, j. 1, 3, 5, 34, 44; MK, j. 33.

⁶⁵⁹ BN II, j. 9.

⁶⁶⁰ BN II, j. 34.

⁶⁶¹ MK, j. 1, 20, 41, 47.

również postawić pytanie, a mianowicie, jakie stanowisko odnośnie modlitwy gestu prezentuje MK.

Gest, szczególnie w odniesieniu do dzieci, adekwatniej niż słowo wyraża zewnętrznie wewnętrzną postawę modlącego się człowieka⁶⁶². W podręcznikach "Bóg z nami" modlitewny gest znalazł szerokie zastosowanie. Postawę stojącą BN I uwzględnia w 21⁶⁶³, a BN II w 15 ilustracjach wyrażających modlitwę⁶⁶⁴. W niewiele mniejszym zakresie podręczniki podsuwają postawę kłęczącą. BN I czyni to 18⁶⁶⁵, natomiast BN II 8 razy⁶⁶⁶. Gest wzniesionych do modlitwy rąk występuje w jednym i drugim podręczniku w 12 ilustracjach⁶⁶⁷, natomiast modlitewne ich złożenie BN I wprowadza aż do 23 ilustracji⁶⁶⁸, a tylko do 8 BN II⁶⁶⁹. Omawiane podręczniki uwzględniają również bardzo dla dziecka miłą, jak można przypuszczać, a równocześnie przemawiający gest, jakim jest ofiarowanie Bogu kwiatów⁶⁷⁰. Pozostałe formy gestów sugerowane przez "Bóg z nami" i pozostające w korelacji z modlitwą, to uścisk rąk⁶⁷¹, znak krzyża⁶⁷², ucałowanie krzyża⁶⁷³, ukłon przed Najświętszym Sakramentem⁶⁷⁴ oraz uzewnętrzniająca się postawa żalu⁶⁷⁵. Wydaje się, że do modlitwy gestu również w pewnym sensie należy procesja⁶⁷⁶.

662 Por. H. Pagiewski, Zastosowanie w jednostce katechetycznej, Katecheta 12 (1968) 217-218.

663 BN I, j. 1, 3-6, 12, 13, 15, 17, 19, 20, 25, 27, 30, 31; wprowadzenie do gr. tem., 9, 27, 35, 61, 85.

664 BN II, j. 1, 3, 5, 7, 8-10, 13, 16, 17, 19, 34, 38, 40, 42.

665 BN I, j. 1, 9, 10, 13, 14, 16, 20, 22, 25, 27, 28, 32, 33, 36; wprowadzenie do gr. tem., 9, 35, 61.

666 BN II, j. 9, 21, 34, 35, 37, 39, 43, 44.

667 BN I, j. 1, 3, 5, 12, 13, 19, 20, 32, 33; wprowadzenie do gr. tem., 9, 35, 61; BN II, j. 1, 3, 5, 8, 9, 13, 16, 17, 19, 34, 37, 42.

668 BN I, j. 1, 3, 5, 6, 9, 10, 13-16, 20, 22, 25, 27, 28, 30, 33, 35, 36; wprowadzenie do gr. tem., 9, 35, 61, 85.

669 BN II, j. 9, 19, 21, 35, 37, 39, 40, 44.

670 BN I, j. 1, 9, 13; wprowadzenie do gr. tem., 7, 27; BN II, j. 10, 44.

671 BN I, j. 4; BN II, j. 42.

672 BN I, j. 34.

673 BN I, j. 27.

674 BN I, j. 35.

675 BN II, j. 32, 36, 37.

676 BN I, j. 26, 29; BN II, j. 35.

Biorąc pod uwagę rodzaje oraz liczebny wymiar gestów modlitewnych w omawianych ilustracjach można powiedzieć, że pierwszeństwo pod względem ich wprowadzenia do jednostek należy przyznać podręcznikowi BN I.

Zebrany w dotychczasowej analizie materiał odnoszący się do modlitwy gestu pozwala stwierdzić, że w podręcznikach pierwszego programu szczegółowego istnieje ścisłe powiązanie między teoretycznymi wskazaniem oraz wprowadzoną przez podręczniki modlitwą gestu, a tematyką modlitewną ilustracji. Niemal wszystkie formy związanego z modlitwą gestu, sugerowane w katechezach zostały zobrazowane przez ilustracje z tą tylko różnicą, że te ostatnie więcej miejsca, niż wskazania teoretyczne, poświęciły postawie klęczącej oraz w szerszym nieco zakresie wprowadziły gest złożonych rąk.

W oparciu o ilustracje należy jeszcze zwrócić uwagę na u stosunkowanie się MK do problemu modlitwy gestu. "Mój katechizm" w nielicznych tego typu ilustracjach wprowadza następujące formy modlitwy gestu, a mianowicie, postawę klęczącą⁶⁷⁷ i stojącą⁶⁷⁸, gest złożonych⁶⁷⁹ oraz wzniesionych do modlitwy rąk⁶⁸⁰, znak krzyża⁶⁸¹, a także postawę wyrażającą żal⁶⁸².

Tak więc zakres rodzajów modlitwy gestu w MK jest nieco uboższy niż w podręcznikach "Bóg z nami", natomiast liczebny wymiar tej formy modlitwy wskazuje na dalsze zróżnicowanie stosunku podręczników do omawianego problemu.

2.4.3. Indywidualno-wspólnotowy charakter modlitwy w ilustracjach

Wspólnotowy charakter zbawienia, mocno akcentowany przez ostatni Sobór⁶⁸³, w pewien sposób wytycza tego samego rodzaju kierunek również modlitwie. Ogólna charakterystyka ilustracji

---

677 MK, j. 20, 33, 41, 47.

678 MK, j. 1.

679 MK, j. 20, 33, 47.

680 MK, 5.

681 MK, j. 1.

682 MK, j. 41.

683 Por. KDK 9.

potwierdza mocno akcent, położony przez podręczniki pierwszego programu na modlitwie wspólnej, natomiast w MK, na modlitwie indywidualnej.

Mimo obserwowanej, na poddanej analizie płaszczyźnie, zgodności tendencji wychowawczych podręczników "Bóg z nami" z ogólnymi tendencjami tego samego rodzaju w Kościele, może się zrodzić wątpliwość, czy wspólnotowe dążenia podręczników nie przyczynią się do zagubienia indywidualno-osobowego udziału człowieka w modlitewnym akcie. Dużą pomoc do rozwiązania tego zagadnienia stanowią właśnie ilustracje.

BN I w 11 ilustracjach dotyczących modlitwy⁶⁸⁴ próbuje ukazać indywidualno-osobowe zaangażowanie dziecka w akcie modlitwy wspólnej. BN II taką samą próbę podejmuje w 7 ilustracjach⁶⁸⁵. Należy zaznaczyć, że ilustracji tego samego typu, lecz o innej treściowej problematyce w "Bóg z nami" jest znacznie więcej. Ze względu na temat i cel pracy zostaną omówione tylko te ilustracje, które odnoszą się wprost do problemu modlitwy dziecka w aktualnej dzisiejszej rzeczywistości.

Typową dla wyżej wspomnianego zakresu jest ilustracja wprowadzająca dziecko do pierwszej grupy tematycznej podręcznika BN I⁶⁸⁶. Przedstawia ona wspólną modlitwę kilkorga dzieci, z których dwoje stojąc trzyma się za ręce i równocześnie wznosi je do góry, inne z nich klęczy i ma złożone ręce, a jeszcze inne, gestem ręki wskazuje sąsiadowi słowo "Bóg". W najbliższych katechezach słowo to ma się stać uosobieniem dobrego, kochającego Boga. Kilka następnych ilustracji, tego samego podręcznika, ukazuje gromadkę dzieci, które modląc się wspólnie, podobnie, jak w wyżej opisanej ilustracji, wyrażają swój stosunek do Boga indywidualnie, w różnorodnych modlitewnych gestach. Również ciekawie została ujęta ilustracja w 13 jednostce podręcznika BN I. W trakcie wspólnej modlitwy jedno z dzieci stojąc wznosi ręce w górę, inne klęczy i ma ręce złożone, trzecie z kolei zrywa kwiaty, a jeszcze inne ozdabia nimi fi-

---

⁶⁸⁴ BN I, j. 1, 3, 5, 9, 13, 20; wprowadzenia do gr. tem., 7, 9, 27, 35, 61.

⁶⁸⁵ BN II, j. 3, 10, 32, 34, 36, 44; podaje podwójną ilustrację.

⁶⁸⁶ Por. BN I, 9.

gurę Najświętszej Maryi Panny. Nieco podobna tematycznie do wyżej opisanej jest także ilustracja w 1 i 9 omawianego podręcznika.

Natomiast w BN II na szczególną uwagę zasługują ilustracje związane z kultem Eucharystii oraz ze sakramentem pojednania. W tematyce pierwszej grupy wspomnianych ilustracji zostały ukazane dzieci, z których jedne przyozdabiają kwiatami tabernakulum, inne zaś, klęcząc modlą się⁶⁸⁷. Tornistry na plecach dzieci, przybliżają, jak można sądzić, katechizowanym rzeczywistość przedstawioną na rysunku. Do tej samej grupy należy również ilustracja obrazująca procesję z Najświętszym Sakramentem, w której każdy uczestniczący pełni jemu właściwe zadanie⁶⁸⁸. W ilustracjach przedstawiających przygotowanie do sakramentu pokuty⁶⁸⁹, został także ukazany indywidualny sposób wyrażania decyzji nawrócenia.

Zarówno BN I, jak i BN II, doceniając doniosłość modlitwy wspólnej, nie zatraciły przy tym osobowego, indywidualnego wkładu jednostek biorących udział w modlitewnym akcie wspólnoty. Wydaje się, że słusznie określono tematykę wyżej opisanych ilustracji mianem indywidualno-wspólnotowego charakteru modlitwy. Natomiast pewnego rodzaju szablonowość, cechująca rysunki w MK, doprowadziła do zagubienia w nich problemów, mocno występujących w "Bóg z nami", a zarazem tak istotnych w wychowaniu dziecka do modlitwy.

Analiza dotycząca związku modlitwy z ilustracjami prowadzi do stwierdzenia różnic w rozwiązywaniu tego zagadnienia przez poszczególne podręczniki. Podręczniki pierwszego programu dowartościowały rolę ilustracji w wychowaniu dziecka do modlitwy, poświęcając znaczną ich część właśnie temu problemowi. Szczególnie zwrócili uwagę na wspólnotowo liturgiczny aspekt modlitwy, a dzięki wprowadzeniu do ilustracji modlitwy gestu, nie zagubiły w niej czynnika indywidualnego. "Mój katechizm" z kolei, dysponując niewielką liczbą ilustracji uwzględnił w nich modlitwę proporcjonalnie do jej zakresu. Zdecydowanie przy tym na pierwszy plan wysunął modlitwę indywidualną.

---

⁶⁸⁷BN II, j. 10, 44.

⁶⁸⁸BN II, j. 44.

⁶⁸⁹BN II, j. 32, 36.

Na podstawie przeanalizowanego materiału pod kątem miejsca modlitwy w konkretnej katechezie można krótko scharakteryzować stosunek poszczególnych typów podręczników do wyżej omawianych zagadnień. Zarówno "Bóg z nami", jak i podręczniki drugiego układu szczegółowego wykazały dużo troski o powiązanie modlitwy z celami i treścią poszczególnych katechez. Obok wspomnianego podobieństwa, dostrzega się również duże różnice, szczególnie w problematyce związanej z katechezami wprost traktującymi o modlitwie, a także w umiejscowieniu modlitwy w toku katechezy, jak wydaje się, na niekorzyść dla podręczników drugiego programu. Poza tym podręczniki pierwszego programu szczegółowego zwróciły uwagę na ilustracje, jako na jeden z ważnych elementów wychowawczych i dydaktycznych również w wychowaniu chrześcijańskim, a tym samym także w procesie wychowania do modlitwy, czego prawie nie dostrzegły podręczniki układu drugiego. Wydaje się więc, że podręczniki "Bóg z nami" posiadają więcej danych do autentycznego, pełnego wprowadzenia dziecka w życie modlitwy.

3. Wychowawcze aspekty modlitw w analizowanych podręcznikach

Po dokładnym przeanalizowaniu materiałów, dotyczących ogólnego pojęcia modlitwy oraz jej miejsca w katechezach, należy jeszcze zwrócić uwagę na wychowawcze aspekty formuł modlitewnych wprowadzonych przez omawiane podręczniki. Cała działalność katechizacyjna powinna zmierzać do stopniowej inicjacji katechizowanego w całokształt życia chrześcijańskiego, zarówno w odniesieniu do jego świadomości, jak również w stosunku do odpowiednich postaw wraz ze związanymi z nimi zdolnościami operatywnymi⁶⁹⁰.

Powyższe założenie oraz stwierdzone w poprzednim rozdziale wieloaspektowe relacje między formułą modlitewną a odpowiednimi elementami katechezy prowadzi do nowych pytań dotyczących wątków treściowych modlitw w poszczególnych podręcznikach. Cho-

⁶⁹⁰ Por. J. Charytański, Inspiracje soborowe w katechetyce, art. cyt., 154.

dzi w nich przede wszystkim o wskazanie wielorakich aspektów wychowawczych, związanych z ogólnymi celami katechizacji, z uwzględnieniem wprowadzenia dziecka w autentyczną osobową modlitwę. Należą więc do nich pytania o działanie dydaktyczno-wychowawcze tego rodzaju, jak kształtowanie właściwego pojęcia obrazu Boga oraz osobowego stosunku do Niego, wprowadzenie w ducha Biblii i liturgii, pytanie o związek modlitwy z życiem moralnym oraz inicjacja we wspólnotę Kościoła.

Odpowiedź na te pytania będzie stanowić zasadniczy człon treściowy rozdziału. Równocześnie umożliwi, jak można się spodziewać, wychwycenie dalszych specyficznych cech modeli wychowania do modlitwy przyjętych przez omawiane podręczniki.

Planuje się dwuetapowe rozpracowanie poszczególnych zagadnień stanowiących równocześnie punkty rozdziału, a mianowicie zaprezentowanie odpowiedniego materiału pojęciowego oraz przedstawienie prób kształtowania ściśle z nim związanych postaw.

3.1. Modlitwa osobowym spotkaniem z Bogiem

Podane przez podręczniki określenia modlitwy, w mniejszym czy większym stopniu, zamierzają ukazać ją dziecku jako osobowe spotkanie człowieka z Bogiem. Wydaje się, że teoretycznie poprawnie podręczniki ujęły istotę modlitwy, bo autentyczna "modlitwa zaczyna się w tej chwili, w której spotykamy Boga"⁶⁹¹. Spotkanie zaś, w ścisłym tego słowa znaczeniu, zakłada istnienie odpowiedniej płaszczyzny umożliwiającej nawiązanie nie tylko dialogu, lecz również wzajemnego obdarowania się wartościami indywidualno-osobowymi partnerów. Jakkolwiek istnieją wielkie bytowe różnice między Bogiem a człowiekiem, to jednak nie można zaprzeczyć istnienia również pewnych podobieństw, które umożliwiają człowiekowi nawiązanie rzeczywistego, osobowego kontaktu z Bogiem⁶⁹².

Analizując formuły modlitewne, jako jeden z czynników wychowania dziecka do modlitwy, należy w pierwszym rzędzie postawić pytanie, jaki obraz Boga oraz jakie w związku z nim postawy

---

⁶⁹¹ A. Bernard, *Myśli o modlitwie*, Paryż 1972, 22.

⁶⁹² Por. W. Granat, *Ku człowiekowi i Bogu w Chrystusie*, *Zarys dogmatyki katolickiej*, t. 1, Lublin 1972, 364-365.

zamierzają kształtować w dziecku podręczniki w oparciu o wspomniane formuły.

3.1.1. Związek modlitwy z kształtowaniem obrazu Boga

Znana w chrześcijaństwie zasada "Lex orandi est lex credendi" odnosi się nie tylko do modlitwy liturgicznej, która z natury jest wyznaniem, czy też w pewnym sensie określeniem wiary. Powyższą regułą można zastosować do każdej autentycznej modlitwy, ponieważ modlitwa jako taka zawiera w swej treści pewien zakres depozytu wiary. Wychowanie więc dziecka do modlitwy jest równocześnie wychowaniem do wiary, a to z kolei zakłada kształtowanie w jego pojęciach właściwego obrazu Boga. Szukając zaś obrazu Boga w formułach modlitewnych przede wszystkim należy zwrócić uwagę na treści tych formuł odnośnie imion i działania Bożego, określających w pewnym zakresie istotę Boga i Jego przymioty⁶⁹³.

Omawiane podręczniki czynią Boga adresatem znacznej części wprowadzonych do jednostek modlitw. Używając przy tym różnych imion, jak można przypuszczać, w celu pełniejszego określenia, oczywiście na sposób ludzki, istoty bytu Bożego. Pierwszorzędne określenie w tym względzie stanowi słowo "Bóg". Występuje ono w modlitwach wszystkich podręczników, natomiast liczebnie na pierwszy plan wysuwa się w BN II⁶⁹⁴. Podręczniki wprowadzają również określenie "Bóg" w takim zestawie słów, jak "Bóg Ojciec"⁶⁹⁵, "Pan Bóg"⁶⁹⁶, "Bóg Wszechmogący"⁶⁹⁷.

W odniesieniu do tego samego adresata modlitwy podręczniki sugerują drugie określenie, znane dziecku z doświadczenia ży-

---

⁶⁹³ W zasadzie Bóg jest jednością i nie ma w Nim rzeczywistej różnicy między naturą a przymiotami. "Różnica myślna między przymiotami Bożymi a istotą i między samymi przymiotami ma podstawę z jednej strony w nieograniczoności Bożej istoty, a z drugiej w niedoskonałości umysłu stworzonego". W. Granat, Dogmatyka katolicka, Bóg Jeden w Trójcy osób, t. 1, Lublin 1962, 164.

⁶⁹⁴ BN I, j. 1, 14, 22; BN II, j. 1, 5, 7, 9, 10, 12, 13, 16-18, 30, 32, 37, 39; MP I, j. 14, z. 2, 7; MK, j. 4, 12, 34, 36, 46.

⁶⁹⁵ BN II, j. 24; MP I, j. 2, z. 1, 6; MK, j. 3.

⁶⁹⁶ BN I, j. 26; MP I, j. 2, z. 1, 7; 37, z. 4, 19.

⁶⁹⁷ BN II, j. 24; MP I, j. 2, z. 1, 6; 5, z. 1, 13; MK, j. 28, 36.

cia codziennego, wyrażające prawdę o ojcostwie Bożym w stosunku do ludzi. Określenie "Ojciec" występuje prawie w tym samym liczbowym wymiarze w obydwu typach podręczników⁶⁹⁸.

Następną często używaną w omawianych modlitwach nazwą Boga jest słowo "Pan"⁶⁹⁹. Podobnie jak określenie "Bóg" również i ta nazwa w szerokim zakresie została przyjęta przez podręcznik BN II, natomiast w MP I znalazła miejsce tylko w jednej formule modlitewnej.

Do rzadziej spotykanych nazw Boga należą takie, jak "Stwórca"⁷⁰⁰, "Zbawca"⁷⁰¹, "Król"⁷⁰² i "Miłość"⁷⁰³. "Zbawcą" i "Miłością" określili Boga tylko podręczniki "Bóg z nami".

Z imionami Boga podręczniki łączą pewne charakterystyczne cechy określające w pewnym zakresie przymioty Boże. Mówią więc o Bogu, że jest "wszechmogący"⁷⁰⁴, "wieczny"⁷⁰⁵, "pełen chwały i majestatu"⁷⁰⁶, "święty i wspaniały"⁷⁰⁷, a niebo jest miejscem Jego przebywania⁷⁰⁸. Wymienione cechy ukazują przede wszystkim wielkość i transcendencję Boga zaakcentowaną w formułach modlitewnych wszystkich analizowanych podręczników.

Podręczniki jednak w znacznie większym zakresie zwróciły uwagę na bliskość, czyli immanencję Bożą. Podkreślają przy tym miłość i troskę Boga w stosunku do człowieka⁷⁰⁹, możliwość by-

---

698 BN I, j. 4, 14, 20, 32; BN II, j. 5, 6, 8, 9, 14, 24; MP I, j. 1, z. 1, 3-4; 2, z. 1, 6-7; 30, z. 4, 3; 37, z. 4, 19; MK, j. 2, 3, 6, 20, 38.

699 BN I, j. 2, 5, 10, 19, 23, 36; BN II, j. 1-7, 13-15, 17, 22, 25, 31, 36, 45; MP I, j. 10, z. 1, 25; MK, j. 21, 31, 41.

700 BN I, j. 3, 8; BN II, j. 1, 7, 17; MP I, j. 2, z. 1, 6; MK, j. 3, 6.

701 BN I, j. 12; BN II, j. 13-15.

702 BN I, j. 14; BN II, j. 9, 22; MK, j. 32.

703 BN I, j. 3, BN II, j. 33.

704 BN I, j. 14; BN II, j. 9, 16, 24; MP I, j. 2, z. 1, 6; 5, z. 1, 13; MK, j. 3, 28, 36.

705 BN I, j. 10; BN II, j. 2, 5; MP I, j. 10, z. 1, 25.

706 BN I, j. 36; MK, j. 5.

707 BN I, j. 1, 26; MP I, j. 17, z. 2, 15; MK, j. 8.

708 BN I, j. 12, 14, 20, 32.

709 BN I, j. 2, 3, 8, 19; BN II, j. 3, 5-7, 9, 13, 17, 24, 31, 33, 37; MP I, j. 1, z. 1, 3-4; 2, z. 1, 6-7; 30, z. 4, 3; 37, z. 4, 19; MK, j. 6, 29, 31.

cia z Bogiem na co dzień ze względu na Jego bliskość⁷¹⁰ oraz wielkie miłosierdzie Boże w stosunku do pokutujących grzeszników okazane w przebaczeniu im grzechów⁷¹¹, a także w uzdolnieniu ich do walki ze złem⁷¹².

W odniesieniu do prawd związanych z immanencją Bożą, bogatsze w zakres liczbowy oraz w treści są modlitwy sugerowane przez podręczniki pierwszego programu, a szczególnie BN II.

W modlitwach występują również nazwy Boga w sformułowaniu trynitarnym "Ojciec, Syn i Duch Święty"⁷¹³ oraz "Ojciec Jezusa Chrystusa"⁷¹⁴, "Syn Boży"⁷¹⁵ i "Duch Święty"⁷¹⁶. Tym razem większość liczbowa wymienionych sformułowań znajduje się w podręcznikach drugiego programu szczegółowego. Żaden z omawianych podręczników nie wprowadził do modlitwy zwrotu "Trójca Święta", natomiast wszystkie podkreślają jedność trójosobowego Boga.

Równorzędnym adresatem, bo niemal wszystkich pozostałych modlitw, podręczniki uczyniły Jezusa Chrystusa. W Nim bowiem w najdoskonalszy sposób Bóg objawił siebie wraz ze zbawczymi zamiarami odnośnie człowieka⁷¹⁷. A ponieważ "Bogu objawiającemu należy okazać posłuszeństwo wiary"⁷¹⁸, czyli osobowo włączyć się w niezwykły zbawczy dialog, a to z kolei można uczynić jedynie przez Chrystusa i w Chrystusie⁷¹⁹. Stąd też w grupie modlitw skierowanych do Chrystusa lub przez Chrystusa do Ojca należy zwrócić uwagę na to, co podręczniki na ich podstawie zamierzają powiedzieć dziecku o Jego osobie i dziele.

---

⁷¹⁰ BN I, j. 6, 7, 12, 19; BN II, j. 4, 22, 24; MP I, j. 3, z. 1, 9; 22, z. 3, 2; MK, j. 34, 41.

⁷¹¹ BN II, j. 12, 14, 23, 30-32, 34, 36, 37, 45; MK, j. 38.

⁷¹² BN I, j. 23; BN II, j. 13, 23, 31, 36.

⁷¹³ BN I, j. 34; BN II, j. 19; MP I, j. 6, z. 1, 17; 19, z. 2, 19; 34, z. 4, 19; MK, j. 1, 23, 53.

⁷¹⁴ BN II, j. 23.

⁷¹⁵ MP I, j. 5, z. 1, 13; 23, z. 3, 4; MK, j. 18.

⁷¹⁶ BN I, j. 33; MP I, j. 33, z. 4, 9; MK, j. 57.

⁷¹⁷ Por. KO 2.

⁷¹⁸ Tamże, 5.

⁷¹⁹ Por. W. Granat, Ku człowiekowi i Bogu w Chrystusie, dz.cyt., 422-428.

Na ogół we wspomnianych modlitwach podręczniki nazywają ich adresata Jego własnym imieniem "Jezus"⁷²⁰. Używają również określenia "Jezus Chrystus" lub "Chrystus"⁷²¹, a także nazywają Chrystusa "Panem"⁷²², "Zbawcą"⁷²³, "Barankiem Bożym"⁷²⁴, "Nauczycielem"⁷²⁵ i "Świętym"⁷²⁶.

Pierwsze dwa określenia, a szczególnie imię "Jezus" w nieco szerszym zakresie wystąpiły w podręcznikach drugiego programu szczegółowego, następnie zaś mocniej zostały zaakcentowane przez "Bóg z nami", a nawet w pewnej mierze stanowią własność jedynie tych ostatnich podręczników, natomiast MP I zupełnie je zagubiły.

Modlitwy skierowane do Ojca przez Chrystusa z zasady utrzymują zwrot "Jezus Chrystus" lub "Chrystus" w stosunku do Jezusa⁷²⁷, wprowadzone natomiast zostały do jednostek tylko przez podręczniki klas drugich, a przede wszystkim przez BN II.

Modlitwy z omawianej grupy starają się w głównym zarysie ukazać najważniejsze prawdy dotyczące osoby oraz posłannictwa Jezusa Chrystusa, a także w pewnym stopniu pragną, jak się wydaje, skojarzyć je z treścią nadanych Mu imion. Centralną ideą omawianych modlitw stanowi zbawcze posłannictwo Jezusa Chrystusa. Kilkakrotnie więc akcentują prawdę zawartą w słowach: "Bóg się rodzi" w odniesieniu do Chrystusa⁷²⁸. Dodatkowe słowne wzmocnienie treści dotyczących tajemnicy wcielenia sugeruje

-
- 720 BN I, j. 11, 15, 21, 25; BN II, j. 16, 40, 41; MP I, j. 12, z. 1, 30; 14, z. 2, 4; 18, z. 2, 17; 21, z. 2, 24; 23, z. 3, 4; 32, z. 4, 7; 37, z. 4, 18; MK, j. 11, 42, 49.
- 721 BN I, j. 17, 29, 30; BN II, j. 20, 29, 35, 38, 42, 43, 44; MP I, j. 16, z. 2, 12; 25, z. 3, 9; 26, z. 3, 11; 28, z. 3, 16; 36, z. 4, 16; MK, j. 18, 25, 37, 43, 44, 50, 52, 56, 58.
- 722 BN I, j. 6, 7, 22, 27; BN II, j. 29, 35, 39, 40; MK, j. 18, 24, 43, 54.
- 723 BN I, j. 22; BN II, j. 18, 33, 39.
- 724 BN II, j. 21, 32; MK, j. 14, 27.
- 725 BN I, j. 21.
- 726 BN I, 22.
- 727 BN II, j. 9, 19, 23, 24; MK, j. 53.
- 728 BN I, j. 16-18, 22; BN II, j. 18-20; MP I, j. 23, z. 3, 4; 36, z. 4, 16; MK, j. 18, 56.

sformułowanie: "Jezus Syn Maryi"⁷²⁹, podkreślając w szczegól-
ny sposób człowieczeństwo Jezusa Chrystusa.

Analiza wskazuje na to, że stosunek podręczników do tajem-
nicy wcielenia, obserwowany w modlitwie, jest niemal identyczny.

Dobitniej, niż tajemnicę wcielenia, podręczniki zaakcento-
wały misterium paschalne Chrystusa⁷³⁰, przy czym zasadniczo
ujmują, poza małymi tylko wyjątkami, mękę, śmierć, zmartwych-
wstanie i wniebowstąpienie, jako akty jednego zbawczego dzieła.
Ukoronowaniem posłannictwa Chrystusa jest ukazane w modlitwach
wywyższenie Go przez Ojca, Który daje swemu Synowi "miejsce po
prawicy", sąd i wieczne królowanie⁷³¹.

W omawianym zagadnieniu, podobnie jak w poprzednim, do-
strzeża się zgodność akcentów obydwu typów podręczników.

Podręczniki w pewnej grupie modlitw starają się również
zaktualizować i przybliżyć dziecku historyczne wydarzenia zbaw-
cze. Ukazują więc Chrystusa żyjącego i działającego w Kościele
przez swoje słowo⁷³², sakramenty, a szczególnie przez Euchary-
stię⁷³³, sakrament pojednania⁷³⁴ i chrzest⁷³⁵ oraz baterską
miłość⁷³⁶.

Uobecnienie misterium paschalnego w Eucharystii oraz w in-
nych sakramentach, a także prawdę o niewidzialnej, lecz rzeczy-
wistej obecności Chrystusa we wspólnocie miłujących się ludzi
dobitniej podkreśliły podręczniki "Bóg z nami", a szczególnie
BN II.

Na podstawie wyżej zebranych chronologicznie, jakby na
wzór traktatu chrystologicznego, prawd można powiedzieć, że
Jezus Chrystus jest Synem Bożym, równym Bogu, ale równocześnie

---

729 BN II, j. 16, 38; MP I, j. 14, z. 2, 4; MK, j. 17.

730 BN I, j. 3, 27, 29, 30; BN II, j. 11, 21, 24, 27, 33, 35;
MP I, j. 25, z. 3, 9; 26, z. 3, 11; MK, j. 14, 19, 27, 35,
49, 52.

731 BN I, j. 11, 32; MK, j. 49, 56, 58.

732 BN I, j. 21; MP I, j. 21, z. 2, 24; MK, j. 25.

733 BN I, j. 16, 22, 28, 35; BN II, j. 18, 29, 38, 39, 41, 43,
44; MP I, j. 7, z. 1, 19; 36, z. 4, 16; MK, j. 24, 37.

734 BN I, j. 23, 34, 36; MK, j. 44.

735 BN II, j. 23.

736 BN II, j. 20, 26, 28, 29, 42.

jest także człowiekiem. Zbawcze swe posłannictwo w pełni objawił i zrealizował w misterium paschalnym, a nieustannie uobecnia poprzez sakramentalną działalność Kościoła, a szczególnie przez Eucharystię. Definitywną zaś pełnię osiągnie ono dopiero w eschatologii.

Również w tej grupie modlitw, podobnie jak w modlitwach skierowanych do Boga, dostrzega się zarówno element transcencji jak i immanencji. W ich świetle Jezus Chrystus, Król i Władca świata "siedzi po prawicy Ojca", a równocześnie wzywa człowieka do bardzo bliskiego, osobowego spotkania ze sobą.

Opracowany materiał pozwala dokonać pewnych uogólnień dotyczących problemu kształtowania obrazu Boga przez modlitwę. Ponieważ problem ten został przeanalizowany jedynie w oparciu o formuły modlitewne, dlatego wnioski będą mieć również zakres ograniczony.

Przed wszystkim treści modlitw pozwoliły wydobyć szereg prawd dotyczących pojęcia Boga. W ich świetle Bóg jest najdoskonalszą osobą, jest jedyny w Trójcy osób. W stosunku do ludzi i świata jest On Panem i Stwórcą, ale równocześnie Ojcem i Zbawcą. Podobne nazwy, za wyjątkiem ojcostwa, nadały również modlitwy Jezusowi Chrystusowi. Uwypukliły także prawdę o transcencji i immanencji Bożej. Ponadto, zwracając uwagę na adresata modlitw, można na tej podstawie mówić o pewnego rodzaju teocentryzmie i chrystocentryzmie w modlitwach analizowanych podręczników.

W analizowanym problemie dostrzeżono również pewne różnice w sugerowanych przez podręczniki jego rozwiązaniach. "Bóg z nami" mocniej podkreśliły bliskość i miłość Boga oraz uobecnienie Jego tajemnic w rzeczywistości sakramentalnej. Natomiast podręczniki drugiego programu położyły akcent na bardziej schematyczne, teologiczne ujęcie Bożych tajemnic. Różnice te, być może, zostaną adekwatniej uchwycone przy omawianiu pokrewnego tematu, a mianowicie, spotkania z Bogiem w modlitwie biblijnej.

3.1.2. Postawy

Pomijając sugerowane przez podręczniki we wstępach do formuł modlitewnych postawy⁷³⁷, w oparciu o same treści tychże

⁷³⁷ Problem ten został omówiony w rozdziale pierwszym, w punkcie traktującym o rodzajach modlitwy.

formuł należy określić, jakie w powiązaniu z przedstawionym obrazem Boga zamierza kształtować postawy.

W modlitwach skierowanych do Boga najczęściej wydają się występować takie postawy jak uwielbienie⁷³⁸, prośba⁷³⁹, wiara⁷⁴⁰ w małym zakresie wprowadzona przez podręczniki pierwszego programu, a także ufność i dziecięca zależność od Boga doceniona przez "Bóg z nami"⁷⁴¹ oraz w podręcznikach klas drugich postawa pokuty i żalu⁷⁴². W mniejszym wymiarze została wprowadzona postawa radości⁷⁴³. Natomiast postawę wdzięczności⁷⁴⁴, miłości Boga⁷⁴⁵, a także tęsknoty za Bogiem⁷⁴⁶ uwzględniły jedynie podręczniki "Bóg z nami".

Pozostaje jeszcze dać odpowiedź na pytanie, jakie postawy starają się kształtować formuły modlitewne, których adresatem jest Jezus Chrystus.

Podobnie, jak w wyżej omówionej grupie modlitw, również i w tej, na pierwszy plan wysuwa się postawa uwielbienia⁷⁴⁷, prośby, szczególnie w podręcznikach drugiego programu⁷⁴⁸, a także wyznanie wiary mocniej zaakcentowane przez MK⁷⁴⁹. W mod-

---

738 BN I, j. 1, 2, 5, 14, 26, 28, 34, 36; BN II, j. 3, 6, 7, 17-19, 45; MP I, j. 1, z. 1, 3-4; 14, z. 2, 7; 17, z. 2, 15; 19, z. 2, 19; 34, z. 4, 11.

739 BN I, j. 4, 10, 20, 23, 33; BN II, j. 8, 15, 23-25, 30-32, 34; MP I, j. 5, z. 1, 13; 10, z. 1, 25; MK, j. 13, 28, 31, 32, 34, 36, 38, 41, 46, 55.

740 BN I, j. 32; BN II, j. 18; MP I, j. 2, z. 1, 6-7; 6, z. 1, 17; 33, z. 4, 9; MK, j. 1, 3, 12, 57.

741 BN I, j. 4, 8, 19, 20; BN II, j. 1, 8, 13, 31, 34; MP I, j. 1, 3-4; 3, z. 1, 9; 37, z. 4, 19; MK, j. 2.

742 BN II, j. 12, 14, 30, 32, 37; MK, j. 38-41, 46.

743 BN I, j. 3; BN II, j. 1, 22, 23; MP I, j. 2, z. 1, 6-7; 22, z. 3, 2; MK, j. 21.

744 BN I, j. 3, 14, 29; BN II, j. 4, 6, 9, 33, 36.

745 BN I, j. 3; BN II, j. 2, 3, 33.

746 BN I, j. 12; BN II, j. 10, 15.

747 BN I, 7, 16, 27, 35; BN II, j. 18, 38, 41; MP I, j. 7, z. 1, 19; 14, z. 2, 4; 23, z. 3, 4; 36, z. 4, 16; MK, j. 48.

748 BN I, j. 15; BN II, j. 21, 44; MP I, j. 12, z. 1, 30; 25, z. 3, 9; 32, z. 4, 7; 37, z. 4, 18; MK, j. 11, 14, 37, 43, 44, 54.

749 BN I, j. 11, 16, 32; BN II, j. 18, 38, 39, 43; MP I, j. 18, 19, 24, 35, 49, 50, 52, 56, 58.

litwach skierowanych do Jezusa Chrystusa w niewielkim zakresie występuje postawa wdzięczności⁷⁵⁰, radości⁷⁵¹, tęsknoty za Zbawicielem⁷⁵² oraz ufności⁷⁵³. Postawę miłości braterskiej, która jest znakiem obecności we wspólnocie Chrystusa oraz gwarancją przyjaźni z Nim, mocniej podkreślił BN I, ten sam podręcznik zwrócił uwagę na postawę współofiarniczą⁷⁵⁴. Natomiast postawę żalu zaakcentował tylko MK⁷⁵⁵.

Można więc powiedzieć, że w modlitwach skierowanych zarówno do Boga jak i do Chrystusa na pierwszy plan wysuwa się postawa uwielbienia i prośby oraz w BN II miłości i wdzięczności, a w MK wiary. Pozostałym, z wyżej wymienionych, w analizie postaw, podręczniki poświęcają mniej uwagi. Przede wszystkim daje się to zauważyć w podręcznikach programu drugiego, gdzie najczęściej kształtowaną postawę można określić słowem "wierzę". Natomiast większa różnorodność postaw cechuje modlitwy podręczników "Bóg z nami".

Wydaje się, że na podstawie przeanalizowanego materiału można mówić o ścisłej korelacji zachodzącej między ukazaniem w modlitwie obrazem Boga a postawami kształtowanymi przez nią. Stwierdzenie zaś istnienia takiej korelacji stanowi podstawę do ostatecznego wniosku, iż modlitwy wprowadzone przez podręczniki mogą rzeczywiście ułatwić dziecku osiągnięcie osobowego spotkania z Bogiem w czasie aktu modlitewnego. Obraz czy pojęcie Boga, z którym się dziecko spotyka w modlitwie jest pewnego rodzaju wezwaniem samego Boga, chociaż wyrażonym na sposób ludzki, kształtowana natomiast odpowiednia postawa ma być odpowiedzią człowieka na to wezwanie. Można więc mówić, przynajmniej w pewnym zakresie, o możliwości wychowania przez formuły modlitewne do osobowego spotkania dziecka z Bogiem w samej czyn-

---

⁷⁵⁰ BN I, j. 22; BN II, j. 36; MP I, j. 28, z. 3, 16; MK, j. 25.

⁷⁵¹ BN I, j. 25, 29; MP I, j. 16, z. 2, 12; 26, z. 3, 11.

⁷⁵² BN I, j. 6, 15; BN II, j. 14; MP I, j. 32, z. 4, 7; MK, j. 11.

⁷⁵³ BN I, j. 21; BN II, j. 36.

⁷⁵⁴ BN I, j. 17; BN II, j. 11, 20, 26, 28, 42; MP I, j. 32, z. 4, 7.

⁷⁵⁵ BN II, j. 29, 40.

ności modlitwy, oczywiście w przypadku, gdy się założy, że powyższe teoretyczne stwierdzenia dotyczące modlitw w analizowanych podręcznikach okażą się prawdziwe również w działalności praktycznej.

Biorąc pod uwagę brak całkowitej jednolitości, między podręcznikami pierwszego a drugiego programu szczegółowego w kształtowaniu przez modlitwę obrazie Boga i postawach, można by postawić pytanie, który z podręczników wybrał w tym względzie właściwą drogę, bliższą psychice dziecka oraz bardziej zgodną z duchem Kościoła posoborowego. Odpowiedź jednak na to pytanie wybiega poza temat podjętej pracy.

3.2. Spotkanie z Bogiem w modlitwie biblijnej

Zagadnienie dotyczące problemu spotkania z Bogiem w modlitwie biblijnej jest pokrewne i ściśle związane z omawianym w poprzednim punkcie. Ze względu jednak na fakt, że modlitwa biblijna posiada specyficzny charakter, więc również nawet dodatkowe zwrócenie na nią uwagi ma swój sens. Drugim momentem stanowiącym uzasadnienie zainteresowania się tym pokrewnym problemem jest wprowadzenie do jednostek w dużym wymiarze, szczególnie przez podręczniki "Bóg z nami", właśnie tej formy modlitwy.

W związku z tym nasuwa się następujące pytanie, a mianowicie, w jakiej mierze zaprezentowany w poprzednim zagadnieniu obraz Boga został ukształtowany w oparciu o modlitwę biblijną, czyli które z nazw i przymiotów Boga ukazanych dziecku przez podręczniki w formułach modlitewnych stanowią własność Pisma świętego. To samo pytanie można postawić kształtowanym przez modlitwę postawom. Odpowiedź na te pytania pozwoli, jak można przypuszczać, określić specyfikę spotkania z Bogiem w modlitwie biblijnej, a tym samym ukaże wpływ tej ostatniej na kształtowanie poprawnego aktu wiary, bo w oparciu o jej podstawowe źródło, czyli Pismo święte.

3.2.1. Biblijne pojęcie Boga

Ze względu na swoistą specyfikę problemu, treści formuł modlitewnych zaozerpniętych z Pisma św. należy przeanalizować precyzyjniej i bardziej całościowo, niż to uczyniono w poprzednim punkcie. Zasadniczo podręczniki wprowadzają trzy gatunki

biblijnych formuł modlitewnych. Należą do nich psalmy, wersety z Nowego Testamentu oraz modlitwy, będące wierną parafrazą tekstu biblijnego. Co do ilości, na pierwszy plan wysuwają się wśród nich psalmy.

Podręcznik BN I do 10 jednostek wprowadza formuły modlitwy biblijnej. W ich skład wchodzi 8 psalmów⁷⁵⁶ i 2 cytaty z Nowego Testamentu⁷⁵⁷ oraz 3 modlitwy treściowo związane z Pismem św.⁷⁵⁸. W BN II psalmy występują w 14 jednostkach lekcyjnych⁷⁵⁹. Oprócz nich, do cyklu jednostek związanych z przygotowaniem dziecka do sakramentu pokuty, podręcznik wprowadza wyjątki z psalmu 50⁷⁶⁰. Sugeruje również szereg modlitw, będących niemal dosłownymi cytatami wybranych tekstów z Ewangelii⁷⁶¹. W MP I tylko w jednej jednostce można znaleźć wyjątek z psalmu⁷⁶², a w 3 innych, modlitewną odpowiedź dziecka stanowią zdania, podobnie jak w BN II, zaczerpnięte z Ewangelii⁷⁶³. Natomiast MK sprowadził modlitwę biblijną do 3 krótkich wersetów z psalmów⁷⁶⁴ oraz 1 z Nowego Testamentu⁷⁶⁵.

Jak widać z przedstawionego materiału, o wpływie modlitwy biblijnej na kształtowanie obrazu Boga można mówić jedynie w podręcznikach pierwszego programu szczegółowego, ponieważ w podręcznikach drugiego układu, o ile w ogóle taki wpływ istnieje, to ze względu na minimalną ilość formuł modlitewnych biblijnych, jest on niewielki.

Psalmy, ze względu na czas powstania, adresatem swych treści czynią Boga w tajemnicy Jego jedności. Podręczniki utrzymały ten biblijny starotestamentalny charakter psalmów. Wyjątek

---

756 BN I, j. 1, 2, 5, 7, 8, 19, 21, 36.

757 BN I, j. 6, 21.

758 BN I, j. 15, 25, 31.

759 BN II, j. 1-3, 5, 7, 10, 12, 13, 22, 31, 32, 34, 35, 45.

760 BN II, j. 24-31.

761 BN II, j. 11, 14, 17, 20, 26-28, 42.

762 MP I, j. 3, z. 1, 9.

763 MP I, j. 12, z. 1, 29; 16, z. 2, 15; 32, z. 4, 7.

764 MK, j. 21, 28, 30.

765 MK, j. 11.

stanowi psalm w BN I⁷⁶⁶, który przez najbliższy kontekst lekcyjny skierowany został do Jezusa Chrystusa.

W większości psalmów Bóg nazwany jest "Panem"⁷⁶⁷. Określenie to w omawianych psalmach technicznie potęgą i mocą⁷⁶⁸, a równocześnie, może nawet w większym stopniu, wyraża treść zawartą w występującym paralelnie do niego obrazie Zbawcy i opiekuna⁷⁶⁹ oraz Boga, do którego jako Stwórcy wszystko należy⁷⁷⁰, a który obdarowuje człowieka różnymi darami⁷⁷¹. Ze słowem "Pan" psalmy wiążą także pojęcie Boga wiernego⁷⁷², miłosiernego, przebaczącego grzechy⁷⁷³. Bliskość "Pana" rozprasza wszelkie lęki i obawy człowieka⁷⁷⁴ i wyzwala w ludzkim sercu uwielbienie⁷⁷⁵, wdzięczność⁷⁷⁶ i radość⁷⁷⁷.

Drugim określeniem Bytu Bożego, często występującym w wybranych przez podręczniki wersetach psalmów jest słowo "Bóg"⁷⁷⁸. "Bóg" posiada "wspaniałe Imię"⁷⁷⁹, jest Bogiem prawdziwym⁷⁸⁰, brzydzi się grzechem⁷⁸¹, lecz równocześnie jest litościwy⁷⁸², przebacza grzechy, gdy człowiek za nie żałuje⁷⁸³ i tylko On może człowiekowi podać "pomocną dłoń"⁷⁸⁴.

---

766 BN I, j. 7.

767 BN I, j. 2, 5, 7, 19, 36; BN II, j. 1-3, 5, 7, 13, 22, 31, 36, 45.

768 BN I, j. 5, 19, 36; BN II, j. 1-3, 7, 22.

769 BN I, j. 2, 19, 21; BN II, j. 3, 7, 13, 36.

770 BN I, j. 17.

771 BN II, j. 3, 5, 36.

772 BN II, j. 45.

773 BN II, j. 31, 36, 45.

774 BN I, j. 19.

775 BN I, j. 5, 7, 36; BN II, j. 7, 45.

776 BN II, j. 36.

777 BN II, j. 1, 45.

778 BN I, j. 1, 8; BN II, j. 1, 5, 7, 10, 12, 13, 32, 34.

779 BN I, j. 1.

780 BN II, j. 10.

781 BN II, j. 1, 12, 32.

782 BN II, j. 12, 24-30.

783 BN II, j. 12, 34.

784 BN I, j. 8.

Z wymienionymi wyżej określeniami Boga w ścisłej korelacji pozostaje kilka innych nazw nadanych Jemu przez psalmistów. Najczęściej z nich występuje określenie "Stwórca"⁷⁸⁵, natomiast jednorazowo pojawiają się takie nazwy, jak "Ojciec"⁷⁸⁶, "Pasterz i Wódz"⁷⁸⁷, "Stróż pokornych i wzgardzonych"⁷⁸⁸, "obrońca i światło"⁷⁸⁹, "Obrońca i tarcza"⁷⁹⁰. Jego niezmienne słowo jest światłem na drodze życia⁷⁹¹.

Na uwagę zasługuje również sam sposób zwracania się do Boga. W większości psalmów, szczególnie w podręczniku BN II, występuje zwrot z zaimkiem "Ty"⁷⁹². Podkreśla on bliskość Boga i jak gdyby rodzinny sposób prowadzenia z Nim rozmowy⁷⁹³.

Można więc ogólnie powiedzieć, że problematyka dotycząca obrazu Boga w analizowanych psalmach sprowadza się do odpowiedzi na dwa zasadnicze pytania, a mianowicie, Kim jest Bóg w swej istocie i jaki jest Jego stosunek do świata i ludzi. Powyższa analiza będąca zarazem odpowiedzią na postawione pytania wykazała, że omawiane psalmy w większym stopniu podkreśliły immanencję niż transcendencję Bożą.

Jak już wspomniano, podręczniki "Bóg z nami" oprócz psalmów do szeregu jednostek wprowadziły modlitwy zaczerpnięte z Nowego Testamentu w formie dosłownych cytatów, czy też formuł pozostających w ścisłej zależności z określonym tekstem biblijnym. W BN I modlitwy te są skierowane do Jezusa Chrystusa "Pana" i "Nauczyciela", a wprowadzona forma drugiej osoby liczby pojedynczej wskazuje na Jego bliskość oraz na bezpośredni sposób kontaktowania się z Nim modlącego się człowieka⁷⁹⁴. Tego samego typu formuły modlitewne w BN II odzwierciedlają wytycz-

---

785 BN I, j. 8; BN II, j. 1, 7.

786 BN II, j. 5.

787 BN II, j. 7.

788 BN II, j. 13.

789 BN I, j. 19.

790 BN II, j. 2.

791 BN II, j. 2.

792 BN I, j. 1, 21; BN II, j. 2, 5, 10, 12, 13, 31, 32, 34.

793 Por. Wstęp do Starego Testamentu, dz.cyt., 562.

794 BN I, j. 6, 15, 21, 25, 31.

ne z mowy pożegnalnej Jezusa w wieczerniku⁷⁹⁵. Głównym ich wątkiem jest miłość braterska jako podstawa przyjaźni z Chrystusem i znak Jego obecności w świecie. "Miłość wzajemna i dobroć", w świetle omawianych modlitw, stanowi gwarancję spotkania się członków wspólnoty z "Bogiem żywym". Również pierwowzorem dla hymnu Magnificat uwzględnionego w BN II⁷⁹⁶ są słowa Pisma świętego⁷⁹⁷. W modlitwie tej Bóg został nazwany "Panem", "Stworzycielem", a jednocześnie źródłem zarówno zbawienia jak i prawdziwej radości. Prawda o rzeczywistej, chociaż niewidzialnej, obecności Boga w życiu ludzkim została podkreślona przez zaimmek "mój".

Biorąc pod uwagę treści modlitw o charakterze biblijnym można na ich podstawie powiedzieć, że każda z nich, niezależnie od swego specyficznego aspektu, podkreśla z jednej strony doskonałość i bytową odrębność Boga, a z drugiej wprost doświadczalnie stwierdzoną Jego bliskość przez pełne miłości wkraczanie w egzystencję człowieka i świata.

Porównanie wniosków otrzymanych z analizy dotyczącej problemu kształtowania obrazu Boga przez modlitwy różnych form branych sumarycznie z wyżej zaprezentowanymi wynikami, prowadzi do sformułowania kilku związanych z tym zagadnieniem spostrzeżeń. Przede wszystkim wydaje się, że ogólny obraz Boga w podręcznikach "Bóg z nami" zawdzięcza swe bogate treściowo ujęcie właśnie wprowadzeniu do jednostek modlitwy biblijnej w większym wymiarze, niż uczyniły to podręczniki drugiego programu. Można także przypuszczać, że nie będzie przesadą twierdzić, iż biblijne pojęcie Boga jako pierwotne stanowi tym samym podstawę i poniekąd wzór w kształtowaniu obrazu Boga przez inne formy modlitwy, a szczególnie przez modlitwę liturgiczną, która pozostaje w dosyć ścisłej korelacji do modlitwy biblijnej. Dlatego też takie nazwy biblijne Boga, jak "Pan", "Ojciec", "Stwórca" występują często w innych formach modlitwy. Pomimo to, w szerszym zakresie zwroty typowo biblijne w odniesieniu do Boga pozostają cechą charakterystyczną modlitw jedynie w podręcznikach pierwszego programu szczegółowego.

---

⁷⁹⁵ BN II, j. 11, 26-28, 42; por. J 15, 12-17.

⁷⁹⁶ BN II, j. 17.

⁷⁹⁷ Por. Łk 1, 46-55.

3.2.2. Postawy

Pozostaje jeszcze określić, jaki wkład w całokształt formowanych przez modlitwę postaw wniosła modlitwa biblijna, czyli które z nich mają charakter typowo biblijny.

Na pierwsze miejsce w omawianych psalmach wysuwa się postawa uwielbienia⁷⁹⁸, często określana jako "wychwalanie Pana". Psalmy również mocno akcentują prośbę⁷⁹⁹ oraz związaną z nią postawę zaufania⁸⁰⁰. Natomiast w małym wymiarze wprowadziły postawę wdzięczności⁸⁰¹, radości⁸⁰², miłości⁸⁰³ oraz tęsknoty za Bogiem⁸⁰⁴. W psalmach pokutnych występuje również postawa żalu z równoczesną prośbą o Boże miłosierdzie⁸⁰⁵. BN II uwzględnił także psalm kształtujący postawę podziwu i zachwytu nad wielkością Boga oraz pięknem i tajemnicą Jego stwórczego dzieła, czyli nad ożłowiekiem⁸⁰⁶.

Pozostałe modlitwy biblijne posiadają potencjalną możliwość kształtowania podobnych do wyżej wymienionych postaw. Należy do nich postawa uwielbienia⁸⁰⁷, tęsknoty i pragnienia bycia z Bogiem⁸⁰⁸, a przede wszystkim miłości braterskiej⁸⁰⁹.

Wydaje się, że wyżej omówione psalmy oraz pozostałe formuły z zakresu modlitwy biblijnej poniekąd odzwierciedlają wychowawcze dążenie podręczników "Bóg z nami", i chociaż nie obejmują wszystkich kształtowanych przez modlitwę postaw z dziedziny wychowania do wiary, to jednak wnoszą do ich całokształtu duży wkład. Stąd też w podręcznikach drugiego programu szczegółowego, które w bardzo małych wymiarach wprowadziły do

---

798 BN I, j. 1, 2, 5, 7, 36; BN II, j. 3, 7, 22, 45.

799 BN I, j. 8; BN II, j. 24-32, 34.

800 BN I, j. 8, 19, 21; BN II, j. 13, 31, 34.

801 BN II, j. 36.

802 BN II, j. 1, 22.

803 BN II, j. 2, 3.

804 BN II, j. 10.

805 BN II, j. 12, 24-32.

806 BN II, j. 5.

807 BN II, j. 17.

808 BN I, j. 6, 15, 25.

809 BN I, j. 31; BN II, j. 11, 20, 26-28, 42.

jednostek modlitwę biblijną, można było zauważyć również sprowadzoną do minimum postawę ufności, zależności od Boga oraz prawie całkowity brak kształtowania postawy miłości Boga i bliźniego. Podręczniki te nie doceniły również postawy zachwytu i podziwu.

Dzięki więc wprowadzeniu do jednostek modlitwy biblijnej można przynajmniej w pewnym stopniu mówić o ubogaceniu ogólnej siatki postaw zawartych w modlitwach podręczników.

Szczytłem kształtowania przez modlitwę obrazu Boga oraz odpowiadających temu obrazowi postaw jest modlitwa "Ojciec nasz", dowartościowana przez wszystkie omawiane podręczniki⁸¹⁰. Ona to "przedłuża i przewyższa w pewnym sensie znaną nam z Psalmów zażyłość człowieka z Bogiem... nadając równocześnie modlącemu się określoną postawę"⁸¹¹.

Modlitwa biblijna jest więc nieodzowną formą modlitwy, z którą należy dziecko zapoznać w procesie katechizacji. Z jednej bowiem strony dziecko może w niej dostrzec działanie Boże z okresu Starego Testamentu, a z drugiej, między innymi, dzięki niej może doświadczyć szczególnie w liturgii nieustannego uobecniania zbawczych wydarzeń, bo "śpiewając psalmy responso-ryjne spotykamy się z tym samym działaniem Boga Przymierza zbawiającego swój lud"⁸¹². Również ostatni Sobór zwracając uwagę na wartości doktrynalne i wychowawcze Pisma św. i czyniąc je źródłem katechezy⁸¹³ stał się pewnego rodzaju bodźcem kierującym uwagę chrześcijan, a tym bardziej katechetów, na modlitwę biblijną. Dlatego też zrozumiała stała się troska podręczników "Bóg z nami" o wprowadzenie dziecka w biblijną formę modlitwy. Częste zaś posługiwanie się nią może się przyczynić do tego, że słowa Biblii wejdą w język modlitwy uczniów i będą kształtować formę ich wewnętrznego spotkania z Bogiem⁸¹⁴.

---

⁸¹⁰ BN I, j. 4, 20; BN II, j. 8; MP I, j. 1, z. 1, 3, a także w kilku jednostkach w toku katechezy; MK, j. 2, 29, 32, 38, jako poszczególne prośby Modlitwy Pańskiej.

⁸¹¹ Modlitwa, w: Słownik teologii biblijnej, pod. red. X.L. Du-four, Poznań-Warszawa 1973, 499.

⁸¹² J. Charytański, Wychowanie do życia we współczesnym Kościele, w: W kierunku człowieka, Warszawa 1971, 271.

⁸¹³ Por. KO 21, 24.

⁸¹⁴ Por. H. Wistuba, Czym powinna być nauka religii, Katecheta 13 (1969) 267.

W związku z omawianym zagadnieniem rodzą się pewne pytania, których rozwiązać nie można jedynie w oparciu o analizę formuł modlitewnych, a mianowicie, na ile dziecko w młodszym wieku szkolnym potrafi modlić się autentycznie tekstem zaczerpniętym z Pisma św., a także, jaki faktycznie obraz Boga kształtuje w nim modlitwa biblijna. Czyli mówiąc innymi słowami, co dziecko rozumie przez słowo "Pan", "Król", "Wódz" i inne często występujące w tego rodzaju modlitwie oraz czy potrafi w treści tych modlitw włączyć swoje osobiste życie. Można więc przypuszczać, że dopiero konfrontacja zebranego w analizach materiału z odpowiedzią na wyżej postawione pytania dałaby adekwatny obraz spotkania dziecka z Bogiem w modlitwie biblijnej.

3.3. Związek modlitwy z inicjacją w życie liturgiczne

Liturgia według nauki Soboru Watykańskiego II jest wielkim dziełem Chrystusa i Kościoła "przez które Bóg otrzymuje doskonałą chwałę, a ludzie uświęcenie"⁸¹⁵. Liturgia jest więc źródłem i szczytem działalności Kościoła⁸¹⁶. Aby uczestnictwo wiernych w czynnościach liturgicznych było "świadome, czynne i owocne"⁸¹⁷ mają oni w tym celu wykonywać aklamacje, odpowiedzi, psalmy, antyfony, pieśni, różne czynności i gesty, a także mają przyjąć właściwą postawę ciała⁸¹⁸.

Liturgia jest kontynuacją kapłańskiego urzędu Chrystusa, dlatego też czynności liturgiczne ze swej istoty łączą w sobie organicznie nurt uświęcenia i kultu. I chociaż obydwie wymienione nurty występują w każdej czynności liturgicznej, to jednak "aspekt uświęcenia jest bardziej wyraźny w słowie Bożym głoszonym w liturgii i w sakramentach, aspekt zaś kultu - w modlitwie i ofierze"⁸¹⁹.

Przejawiająca się w Konstytucji o liturgii troska Kościoła o autentyczne uczestnictwo wiernych w liturgii oraz dostrze-

---

815 KL 7.

816 Tamże, 10.

817 Tamże, 11.

818 Tamże, 30.

819 St. Czerwik, Wprowadzenie do Konstytucji o liturgii świętej, w: Sobór Watykański II, Konstytucje, dekryty, deklaracje, Poznań 1968, 31.

żone w trakcie analizy podręczników formalne i treściowe bogactwo formuł modlitewnych upoważnia do postawienia jeszcze jednego pytania z zakresu aspektów wychowawczych omawianych modlitw, a mianowicie, czy można mówić, a jeżeli tak, to w jakim sensie, o inicjacji dziecka poprzez modlitwę do udziału w czynnościach liturgicznych. Pytanie to implikuje omówienie takich problemów, jak związek form modlitewnych z czynnościami liturgicznymi oraz związek treści modlitw o profilu liturgicznym z kształtowaniem poprawnego pojęcia liturgii.

3.3.1. Związek form modlitewnych z czynnościami liturgicznymi

Według Konstytucji o liturgii każdy uczestniczący w liturgii "powinien czynić tylko to i wszystko to, co należy do niego z natury rzeczy i na mocy przepisów liturgicznych"⁸²⁰. Ponieważ jedną z czynności liturgicznych jest modlitwa, która w liturgii towarzyszy obrzędom, objaśnia symbolikę gestów oraz nadaje sens znakom wybranym przez Chrystusa i Kościół⁸²¹ i właśnie w tej funkcji liturgicznej w nieco szerszym zakresie niż w pozostałych uczestniczą dzieci, stąd też należy zwrócić baczniejszą uwagę na stosunek podręczników do form modlitwy występującej z reguły w czynnościach liturgicznych. Przy czym formuły modlitewne zaczerpnięte z liturgii zostaną omówione w następnym podpunkcie rozdziału.

W ścisłym związku z liturgią pozostaje modlitwa biblijna. Należą do niej przede wszystkim psalmy stosowane w liturgii do śpiewów responsoryjnych, a także hymny oraz krótkie wersety zaczerpnięte z Ewangelii. Również w pewnej mierze z Pisma św. bierze wątek treściowy część wprowadzonych przez podręczniki formuł modlitewnych i pieśni, które z natury swej towarzyszą czynnościom liturgicznym.

Na podstawie jednak uprzednio zebranego materiału można powiedzieć, że próba wprowadzenia dziecka w ducha liturgii poprzez modlitwę biblijną stanowi charakterystyczną cechę jedynie dla podręczników "Bóg z nami", bo tylko one w szerszym za-

---

820 KL 28.

821 Por. St. Czerwik, Wprowadzenie do Konstytucji o liturgii świętej, art. cyt., 37.

kresie uwzględniły w jednostkach lekcyjnych wspomnianą formę modlitwy⁸²².

Zarówno formalny jak i treściowy związek z liturgią dostrzega się także w modlitwach dialogowanych, ułożonych na wzór Modlitwy powszechnej. Dialogowana forma modlitwy została wprowadzona przede wszystkim, ale nie wyłącznie, przez podręczniki dla nauczyciela, a właściwie w przeważającej liczbie przykładów przez podręczniki pierwszego programu szczegółowego.

Należy przy tym podkreślić, że na ogół modlitwa w formie dialogowanej występuje w podręcznikach jako odpowiedź na słowo Boże. Jest to ważny aspekt wychowawczy w odniesieniu do liturgii, szczególnie zaś do liturgii Mszy św., gdyż w niej również występuje podobny schemat, a mianowicie, czytanie-modlitwa, czyli wezwanie Boże i ludzka odpowiedź. Omawiana forma modlitwy ze swej natury będąc modlitwą wspólną wprowadza także dziecko w problemy wspólnoty, a tym samym przygotowuje do świadomego uczestnictwa w kapłaństwie Chrystusa, którego wyrazem jest między innymi Oratio fidelium⁸²³.

Wydaje się, że również w związku z problemem modlitwy wprowadzone przez podręczniki obydwu programów, lecz w niejednakowym wymiarze modlitewne gesty oraz zewnętrzne postawy ciała przygotowują stopniowo dziecko do właściwego zrozumienia ich znaczenia w liturgii. Przede wszystkim wyrażają one wewnętrzne zaangażowanie człowieka w akcję liturgiczną, a także w pewnym stopniu tworzą ducha wspólnoty. Z kolei pominięcie ich nie pozwala mówić o w pełni świadomym, czynnym i owocnym uczestnictwie w czynnościach liturgicznych⁸²⁴.

Innym rodzajowo bodźcem o pewnym zakresie wpływu w dziedzinę wychowania liturgicznego są ilustracje wprowadzone do jednostek przez omawiane podręczniki. Treściowa ich analiza wykazała duże zainteresowanie tematyką liturgiczną, jak również

---

822 Problem form modlitwy został omówiony w 3 punkcie rozdziału pierwszego.

823 Por. H.Boliński, Oratio Communis seu fidelium, w: Wprowadzenie do liturgii, Poznań 1967, 302-306.

824 Por. W.Danielski, Uczestnictwo wiernych we Mszy świętej w świetle jej struktury liturgicznej, w: Wprowadzenie do liturgii, Poznań 1967, 274-277.

problemami pozostającymi z nią w ścisłym związku⁸²⁵. Jednak i w tym przypadku powyższe uwagi dotyczą w pierwszym rzędzie podręczników "Bóg z nami".

Konfrontacja form modlitwy z czynnościami liturgicznymi pozwala stwierdzić korelację tych form z problemem wychowania liturgicznego w danym podręczniku. Jeżeli zaś powyższe teoretyczne twierdzenie okaże się słuszne praktycznie, wówczas zdecydowane pierwszeństwo wprowadzenia dziecka w liturgię poprzez formy modlitewne należy przyznać podręcznikom pierwszego programu szczegółowego.

3.3.2. Modlitwa liturgiczna a kształtowanie pojęcia liturgii

Innym zagadnieniem z zakresu pytania o możliwości wychowania liturgicznego przez modlitwę jest problem dotyczący treści formuł modlitw liturgicznych. Można go ująć w pytaniu, a mianowicie, jakie treści z zakresu pojęcia liturgii zawierają się w modlitwach liturgicznych sugerowanych przez podręczniki, czyli, jakie pojęcie liturgii zamierzają kształtować podręczniki w oparciu o wspomniane formuły modlitewne.

Na szczególną uwagę w omawianym problemie zasługuje wprowadzone przez podręczniki "Bóg z nami", zarówno w części przeznaczony dla katechety jak i dla dziecka, pokutne nabożeństwo paraliturgiczne⁸²⁶. Poprzez wspomniane nabożeństwo BNK II chce "dzieciom uświadomić, że Wielki Post jest czasem zbawienia" oraz pragnie im pomóc "odnowić przyjaźń z Chrystusem, zawartą na chrzcie świętym i przygotować się na spotkanie z Jezusem Zmartwychwstałym w sakramencie pojednania i Eucharystii"⁸²⁷. Dla tego typu nabożeństwa wytyczone przez podręczniki cele jasno wskazują na ścisły ich związek z celami wychowania liturgicznego. Należy zaznaczyć, że w prezentowanym nabożeństwie modlitwa i śpiew pełnią zasadniczą rolę.

Wszystkie modlitwy w podręcznikach związane z liturgią można ogólnie podzielić na modlitwy ściśle liturgiczne i pieśni. Jak wykazała analiza w pierwszej grupie zdecydowaną większość

---

825 Problem ilustracji został omówiony w 4 punkcie rozdziału drugiego.

826 BNK II, 273-278; BN II, 84-85.

827 BNK II, 273.

szość stanowią modlitwy zaczerpnięte z liturgii Mszy św. Jednak mimo źródłowego i treściowego związku z liturgią mszalną pewna ich część została podana przez podręczniki w innym kontekście⁸²⁸.

Oprócz modlitw mszalnych podręczniki wprowadzają także modlitwy zaczerpnięte z liturgii większych świąt roku kościelnego. BN I bierze formuły modlitewne z liturgii Środy Popielcowej⁸²⁹, Wielkiego Czwartku⁸³⁰, Wielkiego Piątku⁸³¹, z liturgii Zesłania Ducha Świętego⁸³² oraz Niedzieli Trójcy Świętej⁸³³. BN II wprowadza tekst modlitwy liturgicznej z Wigilii Paschalnej⁸³⁴ oraz z nabożeństwa eucharystycznego⁸³⁵. Natomiast MK poza wyjątkowo dużą grupą modlitw mszalnych zakres modlitwy liturgicznej ogranicza do formuły modlitewnej z Wielkiej Soboty⁸³⁶ oraz z Uroczystości Trójcy Świętej⁸³⁷.

Znając źródłowe pochodzenie wprowadzonych do jednostek modlitw liturgicznych należy obecnie zwrócić uwagę w aspekcie kształtowania pojęcia liturgii na zawarte w nich treści. Aspekt kultyczny z podkreśleniem uwielbienia Boga Świętego, Najwyższego Pana, który jednocześnie jest Ojcem ludzkości, występuje w znacznej części modlitw⁸³⁸. Wspomniany aspekt najlepiej wyraża doksologia "Per Ipsum" występująca w podręcznikach dla dzieci klas drugich⁸³⁹. Jest ona "najmocniejszym akordem teologii Eucharystii w modlitwach Mszy św."⁸⁴⁰, przypomina bowiem

---

⁸²⁸ BN I, j. 11, 32; BN II, j. 9; MK, j. 4-6, 19, 20, 34, 35, 39, 44.

⁸²⁹ BN I, j. 23.

⁸³⁰ BN I, j. 28.

⁸³¹ BN I, j. 27.

⁸³² BN I, j. 33.

⁸³³ BN I, j. 34.

⁸³⁴ BN II, j. 23.

⁸³⁵ BN II, j. 44.

⁸³⁶ MK, j. 36.

⁸³⁷ MK, j. 23.

⁸³⁸ BN I, j. 4, 14, 26; BN II, j. 8, 9, 19; MP I, j. 1, z. 1, 3; 14, z. 2, 6; 23, z. 3, 4; 17, z. 2, 15; MK, j. 5, 8, 20, 48, 53.

⁸³⁹ BN II, j. 19; MK, j. 53.

uobecnianie się misterium paschalnego w zgromadzeniu eucharystycznym, gdzie Jezus Chrystus w zjednoczeniu z ludem Bożym składa Ojcu najdoskonalszy hołd i dziękczynienie⁸⁴¹. BN II łącznie z omawianą doksologią wprowadził odpowiedź wiernych. Dzięki temu, jak można sądzić, zamierza przygotować dzieci do aktywnego uczestnictwa w tajemnicy Mszy św., czyli do świadomego ofiarowania Ojcu siebie z Chrystusem na mocy powszechnego kapłaństwa wypływającego z sakramentu chrztu⁸⁴². Natomiast MK pomijając słowo "Amen" poprzestał na samym podaniu słów wypowiedzianych przez kapłana.

Wspólnotowe oddanie czci Bogu-Ojcu zgromadzenia liturgicznego oraz przedstawienie Mu istotnych, religijno-ludzkich spraw szczególnie mocno podkreśla modlitwa "Ojcze nasz"⁸⁴³. Podręczniki klas pierwszych podają powyższą formułę w kontekście Mszy św., BN II ponadto akcentuje jej liturgiczny charakter przez wprowadzenie do jednostki poprzedzających modlitwę słów celebransa: "Wezwani zbawiennym nakazem...". W ten sposób kojarzy również Modlitwę Pańską z osobą Jezusa Chrystusa. MK wprowadza także do jednostek kilka próśb z "Ojcze nasz", czyni to jednak bez związku z liturgią Mszy św.

Omawiane modlitwy zasadniczo skierowane są na kultyczny aspekt liturgii, treści ich jednak odzwierciedlają również dokonujące się uświęcenie szczególnie przez sakramenty i rok liturgiczny, czyli wyrażają na sposób ludzki uobecniające się misteria zbawcze. Na pierwszy plan wśród sakramentów modlitwy wysuwają Eucharystię. W świetle ich treści Eucharystia jest uobecnieniem misterium paschalnego, a więc głoszeniem śmierci, zmartwychwstania i wywyższenia Chrystusa⁸⁴⁴, jest równocześnie wspomnieniem wydarzeń z Wielkiego Czwartku⁸⁴⁵ oraz ucztą i za-

---

840 J. Charytański, Duszpasterskie znaczenie reformy liturgicznej II Soboru Watykańskiego, HD 34 (1965) 173.

841 Por. Y. Congar, Chrystus i zbawienie świata, Kraków 1968, 82.

842 J. Charytański, Duszpasterskie znaczenie reformy liturgicznej II Soboru Watykańskiego, art. cyt., 174.

843 BN I, j. 4; BN II, j. 8; MP I, j. 1, z. 1, 3.

844 BN II, j. 43, 44; MK, j. 24, 35, 49.

845 BN I, j. 28.

datkiem życia wiecznego⁸⁴⁶. Uzyskany na podstawie treści modlitw obraz Eucharystii jest niemal jednoznaczny w obydwóch typach podręczników. Odnośnie pozostałych sakramentów, jedynie w modlitwie z Wigilii Paschalnej można znaleźć wyraźniejsze nawiązanie do chrztu, przy czym BN II podaje całość wybranej modlitwy, natomiast MK tylko jej wyjątki⁸⁴⁷. Modlitwa ta podkreśla w sakramencie chrztu aspekt odrodzenia z wody i z Ducha Świętego oraz odpuszczenie grzechów. Również pewnego rodzaju wprowadzenia dziecka przez MK w liturgię sakramentu pokuty można się dopatrywać w modlitwach zaczerpniętych z mszalnego aktu pokuty⁸⁴⁸. BN II modlitewne przygotowanie dziecka do sakramentu pojednania oparł na formułach biblijnych.

Pozostałe formuły modlitw liturgicznych w podręcznikach dotyczą takich wydarzeń zbawczych, jak przyście Chrystusa na świat⁸⁴⁹, tajemnice paschalne⁸⁵⁰, Zesłanie Ducha Świętego⁸⁵¹, wywyższenie i powtórne przyście Chrystusa w chwale⁸⁵². Wymienione wydarzenia zaakcentował przede wszystkim BN I. W ścisłym związku z misterium paschalnym pozostaje podkreślona kilkakrotnie prawda o wybawieniu ludzkości z grzechu przez Chrystusa Baranka Bożego⁸⁵³. Formuły liturgiczne wprowadzone przez MK podkreślają, poza wyżej wspomnianymi aspektami, jeszcze inne wydarzenia związane z dziejami życia człowieka z Bogiem, a mianowicie, stworzenie i ubogacenie człowieka⁸⁵⁴, ofiarę Melchizedeka jako zapowiedź ofiary doskonałej⁸⁵⁵, a także aktualne sprawy współczesnego Kościoła⁸⁵⁶.

Należy jeszcze zwrócić uwagę, na ile omawiane formuły starają się powiązać treściowo wydarzenia zbawcze z ważniejszymi

---

846 BN II, j. 43; MK, j. 37.

847 BN II, j. 23; MK, j. 36.

848 MK, j. 39-41, 44.

849 MK, j. 19.

850 BN I, j. 27.

851 BN I, j. 33.

852 BN I, j. 11, 32.

853 BN II, j. 21; MK, j. 14, 27.

854 MK, j. 4, 6.

855 MK, j. 13.

856 MK, j. 34, 55.

okresami roku kościelnego. Wyraźny tego rodzaju związek zaznacza się w podręcznikach "Bóg z nami", a szczególnie w pierwszej części, to znaczy w BN I. Za pośrednictwem modlitwy liturgicznej podręcznik ten stara się wprowadzić dziecko w liturgię Bożego Narodzenia⁸⁵⁷, Środy Popielcowej⁸⁵⁸, Wielkiego Czwartku⁸⁵⁹ i Piątku⁸⁶⁰, Zesłania Ducha Świętego⁸⁶¹ oraz Niedzieli Trójcy Świętej⁸⁶². BN II nieznacznie poszerza rysując się swego rodzaju obraz modlitwami z liturgii Wigilii Paschalnej⁸⁶³ oraz Bożego Ciała⁸⁶⁴. Natomiast w MP I omawiane modlitwy nie korelują z okresami roku liturgicznego w tak wyraźny sposób jak w podręcznikach pierwszego programu. W MK pewien tego rodzaju związek dostrzega się w formule modlitewnej zapożyczony z liturgii Wielkiej Soboty⁸⁶⁵ oraz z Uroczystości Trójcy Świętej⁸⁶⁶.

Pewnym uzupełnieniem powstającego w poszczególnych typach obrazu wychowania dziecka do modlitwy, a poprzez nią do liturgii, będzie analiza pieśni pozostających w treściowym związku z omawianymi zagadnieniami. Ponieważ MK nie wprowadza do jednostek pieśni, dlatego też dalsza analiza będzie dotyczyć podręczników "Bóg z nami" oraz MP I. Wspomniane podręczniki wiążą treści pieśni z okresem liturgicznym lub z liturgią Mszy św. W znacznej większości są to pieśni odzwierciedlające liturgiczny charakter danego okresu, one też zostaną omówione w pierwszej kolejności.

Pieśni adwentowe wyrażają tęsknotę za Zbawicielem i prośbę o Jego przyjście⁸⁶⁷, a ponadto w BN II podkreślają moment nawrócenia⁸⁶⁸ z równoczesnym usilnym szukaniem Pana i Jego

-
- 857 BN I, j. 14.
858 BN I, j. 23.
859 BN I, j. 28.
860 BN I, j. 27.
861 BN I, j. 33.
862 BN I, j. 34.
863 BN II, j. 23.
864 BN II, j. 43.
865 MK, j. 36.
866 MK, j. 23.
867 BN I, j. 12; BN II, j. 14; MP I, j. 32, z. 4, 7.
868 BN II, j. 14, 15.

drogi⁸⁶⁹. Ten sam podręcznik jeszcze wyraźniej poszerza teologiczny zakres myśli adwentowych ukazując w jednej z pieśni Maryję, jako Matkę Zbawiciela i ucieczkę grzeszników⁸⁷⁰.

Podręczniki zamierzają wprowadzić dziecko w liturgię Świąt Bożego Narodzenia w oparciu między innymi o kolędy. "Bóg z nami" przede wszystkim zwraca uwagę na historyczne przyjście Jezusa i aktualną Jego obecność eucharystyczną⁸⁷¹. Pragnie również, szczególnie w klasie pierwszej zapoznać dziecko z religijnymi zwyczajami oraz pomóc mu doświadczyć świątecznej radości⁸⁷². MP I sugerując wprowadzenie do katechezy pieśni bożonarodzeniowej pozostawiają katechecie dowolność wyboru jej tekstu⁸⁷³, z tego też względu trudno jest mówić o wychowawczych aspektach tej pieśni.

Pieśni wielkopostne ukazują historyczne wydarzenia Wielkiego Tygodnia, takie jak uroczysty wjazd Jezusa do Jerozolimy⁸⁷⁴, Jego cierpienie oraz śmierć za grzechy ludzi⁸⁷⁵. Natomiast pieśni z okresu Zmartwychwstania Pańskiego charakteryzuje duża doza radości⁸⁷⁶.

Również bogata treściowo jest grupa wprowadzonych przez podręczniki pieśni eucharystycznych. Stwierdzenie to szczególnie dotyczy podręczników pierwszego programu. BN I ukazuje Boga bliskiego, przebywającego ze swym ludem, który "zwykły chleb przemienia w Ciało swe, by głód naszych dusz nim nasycić mógł"⁸⁷⁷. BN II poza obecnością i uczcą⁸⁷⁸ podkreśla w Eucharystii także aspekt ofiary⁸⁷⁹ oraz współofiarowania siebie i swoich spraw

---

869 BN II, j. 15.

870 BN II, j. 16.

871 BN I, j. 16; BN II, j. 18.

872 BN I, j. 17, 18.

873 MP I, j. 14, z. 2, 6.

874 MP I, j. 23, z. 3, 4.

875 BN II, j. 35; MP I, j. 25, z. 3, 9.

876 BN I, j. 29, 30; MP I, j. 26, z. 3, 12; 31, z. 4, 3.

877 BN I, j. 22.

878 BN II, j. 39, 41.

879 BN II, j. 38.

z Chrystusem Ojcu⁸⁸⁰. Zwraca również uwagę na konieczność wdzięczności ze strony człowieka za wielką dobroć Boga⁸⁸¹. Z kolei MP I na pierwszy plan wysuwają realizację w codziennym życiu owoców wyniesionych z uczestnictwa we Mszy św.⁸⁸².

Pozostałe pieśni są treściowo bardziej zróżnicowane. W podręcznikach "Bóg z nami" w ich zakres wchodzi głoszenie miłości Bożej przejawiającej się w stwórczym i zbawczym dziele⁸⁸³, natomiast MP I wprowadzają pieśń "Kiedyś o Jezusie"⁸⁸⁴ oraz pieśni do Matki Bożej⁸⁸⁵.

Jak widać z powyższego materiału, nie bez podstaw pozostanie twierdzenie, iż poza okresem paschalnym bogatsze treściowo odnośnie wątków liturgicznych są pieśni w podręcznikach "Bóg z nami".

Porównując wyniki analizy dotyczącej problemu kształtowania przez modlitwę pojęcia liturgii można powiedzieć, że ze względu na większą liczbę modlitw liturgicznych mszalnych daje się w MK zauważyć nieco szersze ujęcie nie tyle samej istoty liturgii, co raczej zagadnień z nią związanych. Natomiast w odniesieniu do samej istoty liturgii, czyli biorąc pod uwagę zarówno aspekt latreutyczny jak i soteriologiczny, przy specjalnym uwzględnieniu roku liturgicznego, jak się wydaje, należy pierwszeństwo w rozwiązaniu tego zagadnienia przyznać podręcznikom "Bóg z nami". Dotyczy ono szczególnie zwrócenia uwagi przez podręczniki na rok liturgiczny, dzięki któremu dziecko kojarząc tajemnice wiary ze świętami, zapewne łatwiej i szybciej zrozumie dokonujące się w liturgii misterium zbawienia⁸⁸⁶.

---

880 BN II, j. 29, 40.

881 BN II, j. 4, 6.

882 MP I, j. 36, z. 4, 17.

883 BN I, j. 3; BN II, j. 33.

884 MP I, j. 7, z. 1, 20.

885 MP I, j. 35, z. 4, 12, 14.

886 Por. J. Charytański, Elementy treściowe programu katechezy dla dzieci i młodzieży szkół podstawowych, CTh 42 (1972) f. III, 82.

3.3.3. Postawy

Katecheza ma prowadzić do "dojrzałego i wypróbowanego życia wiary, jak również do owocnego życia sakramentalnego w Kościele"⁸⁸⁷, czyli w dużej mierze także do udziału w liturgii. By jednak osiągnąć zamierzony cel, to znaczy przygotować i wprowadzić dziecko między innymi w owocne uczestnictwo w czynnościach liturgicznych, należy również zwrócić uwagę na wychowanie odpowiednich duchowych postaw. Dlatego też, omawiając w dalszym ciągu związek modlitwy z życiem liturgicznym trzeba równocześnie odpowiedzieć na pytanie, a mianowicie, jakie postawy zamierzają kształtować podręczniki poprzez formuły modlitw liturgicznych i pieśni treściowo związanych z rokiem kościelnym.

W modlitwach i pieśniach analizowanych podręczników najczęściej występuje postawa uwielbienia⁸⁸⁸. Do najczęściej kształtowanych postaw należy również postawa wiary⁸⁸⁹, prośba⁸⁹⁰ oraz uznanie swej grzeszności⁸⁹¹. Ostatnie dwie postawy w szerszym zakresie zostały wprowadzone przez modlitwy podręcznika MK. Natomiast w BN I na drugim miejscu po uwielbieniu, a równoległe do wiary występuje postawa radości⁸⁹². Charakterystyczne przede wszystkim dla BN II, chociaż tylko w małym zakresie kształtowane, pozostają takie postawy, jak wdzięczność⁸⁹³, współofiarowanie siebie z Chrystusem⁸⁹⁴ oraz tęsknota za zbawieniem występująca w łączności z postawą nawrócenia⁸⁹⁵. Tęskno-

---

887 J. Charytański, Wychowanie do życia we współczesnym Kościele, art. cyt., 172.

888 BN I, j. 14, 26, 27, 28, 34; BN II, j. 6, 9, 16, 19, 38, 41, 44; MP I, j. 14, z. 2, 6; 17, z. 2, 15; 23, z. 3, 4; MK, j. 5, 6, 8, 20, 23, 53.

889 BN I, j. 11, 16, 22, 32; BN II, j. 18, 39; MP I, j. 28, z. 3, 16; MK, j. 19, 24, 35, 49.

890 BN I, j. 23, 33; BN II, j. 21, 23; MP I, j. 25, z. 3, 9; MK, j. 13, 14, 27, 34, 37, 55.

891 BN I, j. 23; BN II, j. 14, 15; MK, j. 39-41, 43, 44, 54.

892 BN I, j. 17, 18, 29, 30; MP I, j. 26, z. 3, 12.

893 BN II, j. 4, 43; MP I, j. 28, z. 3, 16.

894 BN II, j. 29, 40.

895 BN II, j. 14, 15.

ta za Zbawicielem przejawia się w modlitwach BN I⁸⁹⁶ i MP I⁸⁹⁷. Ponadto MP I sygnalizują konieczność w codziennym życiu owoców ofiary Mszy św.⁸⁹⁸. Pozostałe postawy wynikające z treści omawianych modlitw, to dziecięca zależność od Boga⁸⁹⁹ oraz gotowość słuchania słów Bożych⁹⁰⁰ i głoszenie Bożej miłości⁹⁰¹. Podręczniki "Bóg z nami" zwracają również uwagę na wzajemną miłość, jako jeden z owoców sakramentu chrztu i Eucharystii⁹⁰².

Tematyka wymienionych wyżej postaw wskazuje na ich ścisły związek z kształtowanym przez podręczniki pojęciem liturgii. Postawy skierowane na aspekt kultyczny zostały przez obydwie typy podręczników wprowadzone w szerszym liczbowo zakresie. Natomiast pozostałe postawy są bardziej treściowo zróżnicowane i w nieco większym wymiarze występują w podręcznikach "Bóg z nami". Również sygnalizują one skupienie uwagi podręczników przede wszystkim na wychowaniu dziecka do owocnego udziału w misterium Eucharystii, a ściślej mówiąc, do udziału w liturgii drugiej części Mszy św., ponieważ niemal całkowicie w tym typie modlitw pominięto postawy umożliwiające kształtowanie dziecka przez słowo Boże głoszone w pierwszej części spotkania eucharystycznego. W większym stopniu niż pozostałe podręczniki pierwszego programu zwróciły uwagę na miłość w codziennym życiu, jako na realizację zadań wynikających z chrztu i Eucharystii. Zaakcentowały także postawę nawrócenia i pokuty, łącząc je w świadomości dziecka z sakramentem pojednania. Natomiast mimo, iż świadomość chrztu stanowi podstawę całego życia chrześcijańskiego⁹⁰³, element chrzcielny, szczególnie w podręcznikach drugiego programu, występuje w bardzo małym zakresie.

Mając na uwadze zarówno związek form modlitewnych z czynnościami liturgicznymi, jak również zagadnienie kształtowania

---

896 BN I, j. 12.

897 MP I, j. 32, z. 4, 7.

898 MP I, j. 36, z. 4, 17.

899 BN I, j. 4; BN II, j. 8; MP I, j. 1, z. 1, 3.

900 MK, j. 25.

901 BN I, j. 3; BN II, j. 33.

902 BN I, j. 31; BN II, j. 11, 20, 26-28, 42.

903 Por. J. Charytański, Wychowanie do życia we współczesnym Kościele, art. cyt., 273.

pojęcia liturgii oraz odpowiednich postaw, należy powiedzieć, że wydaje się, iż pierwszeństwo w dostrzeganiu problemów, jak również w ich rozwiązywaniu trzeba przyznać podręcznikom "Bóg z nami". A więc różnorodność form modlitw pozostających w ścisłej korelacji z czynnościami liturgicznymi dostrzeżono przede wszystkim w podręcznikach pierwszego programu. One też utrzymały większą równowagę przy akcentowaniu w liturgii aspektu uświęcenia i kultu. Obydwa typy podręczników podkreślają obecność i działanie Chrystusa w czynnościach liturgicznych, przy czym "Bóg z nami" dzięki szerokiej tematyce modlitw zaczerpniętych z roku liturgicznego jaśniej ukazał jedność zbawczego działania w różnych etapach historii zbawienia. Podręczniki drugiego programu szczegółowego, a ściślej mówiąc MK, wprowadził do jednostek dużą liczbę modlitw zaczerpniętych z różnych części Mszy św. Pozostaje jednak nadal otwarte postawione przy innej okazji pytanie, a mianowicie, na ile modlitwy te wprowadzone niejednokrotnie w szczątkowej formie i często bez powiązania z właściwym kontekstem liturgicznym potrafią ukształtować w dziecku adekwatne pojęcie liturgii. Natomiast sugerowane przez formuły modlitewne postawy są w dużej mierze proporcjonalne do zakreślonego przez nie obrazu istoty liturgii.

Słuszność twierdzenia o wychowawczych aspektach formuł modlitewnych weryfikuje się również w wyżej przedstawionej problematyce dotyczącej zagadnień związanych z życiem liturgicznym. Należy także pamiętać, że właściwe przygotowanie dziecka do owocnego uczestnictwa w czynnościach liturgicznych jest równocześnie wychowaniem do autentycznej chrześcijańskiej modlitwy, bo "liturgia jest najlepszą szkołą modlitwy, ponieważ poddaje człowiekowi treści modlitwy, jej najodpowiedniejsze formuły i najodpowiedniejsze intencje, oraz wyrabia właściwe usposobienie"⁹⁰⁴.

3.4. Związek modlitwy z życiem moralnym

Istnieje organiczny związek modlitwy z życiem moralnym. Związek ten jest tak głęboki, że często modlitwę nazywa się "wykładnikiem stanu duchowo-moralnego człowieka"⁹⁰⁵.

⁹⁰⁴ Fr. Małaczyński, Funkcje wychowawcze liturgii, RBiL 21 (1968) 248.

⁹⁰⁵ R. Kostecki, Modlitwa chrześcijanina, AK 55 (1963) 289.

Analizując w dalszym ciągu w aspektach wychowawczych omawiane formuły modlitewne należy postawić pytanie, a mianowicie, na ile formuły te zamierzają wprowadzić dziecko w problematykę życia moralnego. Pytanie to dotyczy takich zagadnień, jak poznanie siebie w relacji do Boga, stosunek do drugiego człowieka oraz powołanie do kształtowania rzeczywistości ziemskich.

Treściowo odpowiednie formuły modlitewne, a także refleksyjne "Zasterowię się" w BN II, czy też "Pomyślmy" w MK stanowią materiał na podstawie którego podjęta zostanie próba uzyskania możliwie wyczerpującej odpowiedzi. Zdobyte zaś w ten sposób rozwiązania dadzą przynajmniej w pewnej mierze, jak można przypuszczać, obraz wychowania moralnego poprzez modlitwę.

3.4.1. Poznanie siebie w relacji do Boga

Na ogół uważa się, że modlitwa ułatwia i pogłębia auto-refleksję ludzką⁹⁰⁶. Człowiek modląc się autentycznie staje przed Bogiem takim, jakim jest w rzeczywistości. By jednak akt samopoznania był pełny, modlący się powinien swą przeszłość skonfrontować z teraźniejszością braną w pewnym sensie w aspekcie przyszłości. Człowiek jako owoc stwórczego działania Boga nie jest bytem samoistnym, dlatego też adekwatne poznanie siebie jest pewnego rodzaju postawieniem siebie w pozycji stworzenia wobec Stwórcy. Natomiast takie pełne poznanie prawdy o sobie stanowi równocześnie najgłębszy fundament dla modlitwy⁹⁰⁷.

Powstaje więc pytanie, jaki obraz człowieka podsuwają dziecku modlitwy oraz jakie w związku z nim zamierzają kształtować postawy?

Ogólnie mówiąc analizowane modlitwy ukazują człowieka z jednej strony jako uprzywilejowane stworzenie Boże wyniesione do godności dziecka Bożego⁹⁰⁸, a z drugiej, jako grzesznika potrzebującego od Boga nieustannej pomocy i miłosierdzia⁹⁰⁹.

---

906 Por. J. Pastuszka, Kapłan-człowiek i duszpasterz, w: Rozważania duszpastersko-katechetyczne, Poznań 1967, 699.

907 Por. A. Besnard, Myśli o modlitwie, Paryż 1972, 24.

908 BN I, 3, 4; BN II, j. 3-6, 8, 14, 33, 40; MP I, j. 1, z. 1, 2; 2, z. 1, 7; MK, j. 2, 4, 6, 19.

909 BN I, j. 13, 17; BN II, j. 12, 13, 34, 37, 41; MK, j. 38-44, 51.

Pierwszą z wyżej wymienionych prawd przede wszystkim podkreśla BN II dosyć szeroko rozbudowując określenie "dziecko Boże". Podręcznik ten ukazuje człowieka jako istotę ukochaną przez Boga⁹¹⁰ oraz "dzieło rąk Bożych"⁹¹¹, którą Bóg "wziął w ramiona", jak ojciec swoje dziecko⁹¹², hojnie ubogacił⁹¹³ i chce dzielić się z nią swym szczęściem⁹¹⁴. Prawdę o upadku człowieka z uwzględnieniem trwającego również dzisiaj stanu tej rzeczywistości najmocniej zaakcentował MK⁹¹⁵. Natomiast prawdę o zbawieniu, tak samo aktualną dla dzisiejszego człowieka, jak prawda o grzechu, w nieco szerszym ujęciu wprowadził do formuł modlitewnych BN II⁹¹⁶, chociaż nie pomija jej także MK⁹¹⁷. Obydwa podręczniki stwierdzają, że Jezus Chrystus zgładził nieprawość człowieka oraz, że człowiek przez Boga został odrodzony z wody i z Ducha Świętego. MK powyższego zagadnienia w treściach modlitw więcej nie porusza, zaś BN II problem ten, dzięki refleksyjnemu "Zastanowię się", rozbudowuje czyniąc z niego w dużej mierze podstawę całego wychowania moralnego dziecka. Poprzez tematyczne pytania, czy też bardzo krótkie rozważania podręcznik zamierza wprowadzić dziecko w podstawowe prawdy dotyczące aktualizującego się nieustannie zbawienia. Według "Zastanowię się", podstawą osobowych kontaktów człowieka z Bogiem jest chrzest, w którym człowiek otrzymuje życie Boże⁹¹⁸. Jednocześnie Bóg jednoczy go z Chrystusem⁹¹⁹, odwraca od grzechu, by całkowicie zwrócić ku sobie⁹²⁰. Łaska chrztu stanowi równocześnie dla człowieka zaproszenie do współpracy z Bogiem. W płaszczyźnie osobowych relacji człowie-

---

910 BN II, j. 3.

911 BN II, j. 14.

912 BN II, j. 6.

913 BN II, j. 4-6, 33.

914 BN II, j. 33.

915 MK, j. 38-44, 51.

916 BN II, j. 23, 35, 41.

917 MK, j. 19, 36.

918 BN II, j. 6, 7.

919 BN II, j. 20, 22, 25.

920 BN II, j. 23.

ko z Bogiem, współpraca ta czynnie się wyraża przez radosne uczestniczenie we Mszy św. oraz pilne uczenie się religii⁹²¹.

Dalsza analiza materiału zawartego w "Zastanowię się" dotyczącego praktycznego stosunku człowieka do Boga i siebie samego na pozór pozostaje poza głównym tematycznym problemem punktu. Przypuszcza się jednak, że zagadnienia wchodzące w skład analizowanych problemów przynajmniej w pewnym zakresie pogłębią kształtowany przez podręczniki obraz człowieka współcześnie powołanego do życia w przyjaźni z Bogiem.

Poza formalnym związkiem z chrztem pozostają w refleksyjnym "Zastanowię się" zagadnienia związane z modlitwą i czytaniem Pisma świętego. BN II sugeruje częstą modlitwę⁹²², mówi o wspólnej modlitwie⁹²³, o modlitwie w kościele⁹²⁴ oraz o adoracji Najświętszego Sakramentu⁹²⁵. Zwraca również uwagę na akt żalu przy wieczornej modlitwie⁹²⁶, a także przypomina prawdę dotyczącą obecności i udziału Chrystusa w modlitwie wspólnoty⁹²⁷. Osobowy stosunek do Boga, wchodzący w zakres wychowania moralnego, próbuje podręcznik kształtować również w oparciu o Pismo święte. Stąd też zwraca uwagę dziecka na fakt, iż słowa Pisma św. czytane czy słuchane są słowami samego Boga przemawiającego do niego⁹²⁸. Przedmiotem moralnej refleksji BN II czyni także przygotowanie dziecka do sakramentu pojednania⁹²⁹ i Eucharystii⁹³⁰. Grzech zaś ukazuje jako oddalenie się człowieka od Boga⁹³¹, a wspomniane sakramenty łącznie z chrztem, jako spotkanie ze Zbawicielem⁹³².

---

921 BN II, j. 7, 13, 16, 21, 35, 39, 43, 45.

922 BN II, j. 9, 21, 34, 35.

923 BN II, j. 8, 19.

924 BN II, j. 10.

925 BN II, j. 44.

926 BN II, j. 12, 32, 33.

927 BN II, j. 19.

928 BN II, j. 2, 13, 14, 21, 22.

929 BN II, j. 15-18, 21, 33, 34, 36, 37.

930 BN II, j. 15-18, 21, 35, 38, 41.

931 BN II, j. 32, 33.

932 BN II, j. 17, 18, 21.

Stosunek człowieka do samego siebie, to znaczy do swego ciała, zdrowia, zdolności, BN II ujmuje w powiązaniu ze świadomością chrztu⁹³³.

Wydaje się więc, że podręcznik BN.II opierając relację człowieka do Boga na fakcie chrztu ukazał jednocześnie, oczywiście licząc się z możliwościami pojęciowymi dziecka, istotę i podstawę chrześcijańskiej moralności, a tym samym również wielką godność człowieka, którego Bóg uczynił swym dzieckiem, a przez powołanie do współpracy ze sobą nieustannie go uświęca.

Inny typ kształtowania osobowej relacji człowieka do Boga i samego siebie, pozostającej w zakresie wychowania moralnego opartego na modlitewnej refleksji, istnieje w podręczniku MK. Zasadniczo podręcznik ten całokształt wychowania sumienia opiera na dekalogu z uwzględnieniem przykazania miłości. Wyjątek pod tym względem stanowią refleksje dotyczące dobroci Boga⁹³⁴ i Jezusa⁹³⁵, godności człowieka⁹³⁶ oraz refleksyjne przygotowanie dziecka do świąt⁹³⁷. Te ostatnie są pewnego rodzaju uzupełnieniem wychowania liturgicznego. Poza zakresem dekalogu znajduje się również pytanie dotyczące przygotowania dziecka do pierwszej Komunii świętej⁹³⁸.

Jak widać omawiane podręczniki prezentują dwa różne typy podejścia do problemu wychowania moralnego. Biorąc jednak pod uwagę całokształt zagadnienia, należy powiedzieć, że BN II nie pomija w nim całkowicie roli przykazań, lecz włącza je w ramy wychowania świadomości chrztu. Ukazuje więc dekalog, jako zakres zobowiązań chrzcielnych⁹³⁹, a tym samym nadaje mu nowe wymiary w myśl zasady Chrystusa: "Nie przyszedłem znieść (prawa) ale wypełnić"⁹⁴⁰. W ten sposób w BN II przykazania zajęły swoje właściwe, jak się wydaje, miejsce oraz otrzymały chrześcijańską interpretację.

---

933 BN II, j. 29, 30.

934 MK, j. 2, 3.

935 MK, j. 45.

936 MK, j. 4.

937 MK, j. 18, 48, 50, 52, 57.

938 MK, j. 24.

939 BN II, j. 31.

940 Mt 5, 17.

Mając na względzie formuły i refleksje modlitewne, należy jeszcze zwrócić uwagę na postawy, jakie w związku z nimi zamierzają kształtować podręczniki.

Formuły modlitewne, ukazujące człowieka jako dziecko Boże, zwracają uwagę na postawę zaufania⁹⁴¹, tęsknoty związanej z poszukiwaniem Boga⁹⁴² oraz zależności z równoczesnym oparciem w Bogu⁹⁴³. Z obrazem człowieka upadłego kojarzą postawę pokornego uznania swej grzeszności⁹⁴⁴, postawę poprawy wyrażającą się w podjęciu walki z grzechem⁹⁴⁵. Zwracają także uwagę na postawę pełnego miłości oddania się Bogu⁹⁴⁶, radosnego dążenia drogą przykazań⁹⁴⁷ oraz na posłuszeństwo słowu Bożemu⁹⁴⁸. Większość z wymienionych postaw stanowi własność podręczników "Bóg z nami".

Ciekawe rozstrzygnięcia związane z problemem kształtowania postaw daje w modlitewnych refleksjach podręcznik BN II, starając się włączyć ich problematykę w przyjęty typ wychowania moralnego opartego na świadomości chrztu. Zwraca więc uwagę na takie postawy, jak wdzięczność za życie i duszę nieśmiertelną⁹⁴⁹, za dar chrztu⁹⁵⁰, na wierność przyrzeczeniom chrzcielny⁹⁵¹ i obowiązkowość⁹⁵², a także czynną miłość Boga⁹⁵³. Szczególnie mocno akcentuje radosne⁹⁵⁴ i chętne spełnianie powinności chrześcijańskich⁹⁵⁵. Ponadto próbuje budzić w dziecku wiarę w osobowe spotkanie ze Zbawicielem poprzez sakrament

---

941 BN II, j. 13; MP I, j. 3, z. 1, 9.

942 BN II, j. 10, 15.

943 BN I, j. 8, 19; BN II, j. 1.

944 BN II, j. 32, 37; MK, j. 38-44, 51, 54.

945 BN I, j. 23; MP I, j. 22, z. 3, 2.

946 BN II, j. 40.

947 BN II, j. 31.

948 MP I, j. 21, z. 2, 24.

949 BN II, j. 5.

950 BN II, j. 1, 6, 18.

951 BN II, j. 23, 27, 31.

952 BN II, j. 26.

953 BN II, j. 7, 40.

954 BN II, j. 7, 36, 39, 45.

955 BN II, j. 7-10, 28, 30, 39.

chrztu, pokuty i Eucharystii⁹⁵⁶ oraz wdzięczność za Eucharystię⁹⁵⁷, czy też żal i postanowienie poprawy przy sakramencie pojednania⁹⁵⁸. Należy przy tym zaznaczyć, że niemal w każdej formule refleksyjnej podręcznik łączy omawiane zagadnienia z osobą i misją Jezusa Chrystusa.

W refleksjach MK na pierwszy plan wysuwa się postawa uwielbienia Boga⁹⁵⁹ oraz ukierunkowanie na wewnętrzną przemianę życia⁹⁶⁰, natomiast w dalszej perspektywie pozostaje postawa wdzięczności⁹⁶¹ i współofiarowanie z Chrystusem⁹⁶². MK tylko w nielicznych jednostkach wprowadza osobę Jezusa Chrystusa do treści modlitwy refleksyjnej⁹⁶³.

Charakterystyczną cechą modlitewnego ujęcia obrazu człowieka, jaki powstał na podstawie analizy relacji człowieka do Boga, omawianej w aspekcie wychowania sumienia, stanowi podkreślenie przez podręczniki prawd dotyczących zbawczego planu Bożego względem człowieka i ludzkiej odpowiedzi na ten plan. "Bóg z nami" nieco mocniej, niż podręczniki drugiego programu szczegółowego, położył akcent na wyniesieniu człowieka do godności dziecka Bożego oraz na rzeczywiste spotkanie z Bogiem w sakramentach, Piśmie św. i modlitwie. Natomiast MK bardziej uwypuklił borykanie się człowieka z grzesznymi skłonnościami, czyli drogę powrotu grzesznika do miłosiernego Ojca.

Drugą charakterystyczną cechą, a zarazem zasadniczą różnicą pomiędzy BN II a MK, jest kształtowanie przez pierwszy z wymienionych podręczników moralności ukierunkowanej na osobę Jezusa Chrystusa, której podstawę stanowi życie sakramentalne, a przede wszystkim świadomość chrztu, gdy tymczasem MK opiera wychowanie moralne w pierwszym rzędzie na przykazaniach.

---

956 BN II, j. 17, 18, 21.

957 BN II, j. 38.

958 BN II, j. 13, 15, 31, 32.

959 MK, j. 8, 20, 26.

960 MK, j. 10, 44, 47.

961 MK, j. 10.

962 MK, j. 13.

963 MK, j. 10, 11, 13, 32, 41.

Kształtowany więc przez modlitwy obraz człowieka nie posiada w podręcznikach jednolitego profilu. "Bóg z nami" podstawę godności chrześcijanina widzi, poza uwzględnionymi naturalnymi wartościami ludzkimi, w akcie chrztu oraz ciągłej realizacji wynikających z niego zadań. Natomiast MK wprowadzając do modlitw element chrzcielny jedynie w małym zakresie, tym samym przyczynił się do powstania obrazu nieco praktycznie przypominającego obraz człowieka w naturalnej religijności.

3.4.2. Stosunek do drugiego człowieka

Moralnego życia chrześcijanina nie można sprowadzić wyłącznie do zachowania przykazań, unikania grzechu oraz dążenia do zachowania życia łaski, ponieważ "jest ono ponadto realizowaniem wraz z całą ludzkością postępu i jednoczenia się wszystkich ludzi"⁹⁶⁴. Autentyczna modlitwa chrześcijańska mobilizuje człowieka do miłości braterskiej oraz wiernego wykonywania życiowych obowiązków⁹⁶⁵, a tym samym wprowadza w centrum życia moralnego. W myśl nauki Kościoła dziecko od najmłodszych lat powinno być wychowywane do powszechnej, ofiarnej miłości oraz odpowiedzialności za drugiego człowieka⁹⁶⁶. Rodzi się więc pytanie, na ile omawiane podręczniki poprzez formuły modlitewne oraz refleksje moralne starają się przygotować dziecko do praktycznej miłości bliźniego, a także, co przyjmują za podstawę uzasadnienia podsuwanych w treściach modlitw rozwiązań.

Obszerniejszy materiał odnośnie omawianego problemu dostrzega się w podręczniku BN II⁹⁶⁷. MK w ogóle w treściach modlitw nie uwzględnił zagadnienia miłości bliźniego, natomiast BN I i MP I czynią to jedynie w niewielkim zakresie⁹⁶⁸. Większość z wymienionych modlitw akcentuje prawdę, że wzajemna miłość jest znakiem obecności we wspólnocie ludzkiej Chrystu-

---

⁹⁶⁴ J. Charytański, Słowo i sakrament w duszpasterstwie posoborowym, w: Kościół w świetle Soboru, Poznań 1968, 607.

⁹⁶⁵ Por. J. Daujat, Modlitwa, Warszawa 1970, 68.

⁹⁶⁶ Por. DWCH 3.

⁹⁶⁷ BN II, j. 9, 11, 20, 24, 26-28, 42.

⁹⁶⁸ BN I, j. 31; MP I, j. 18, z. 2, 17; 29, z. 3, 17.

sa⁹⁶⁹ oraz gwarancją zdobycia Jego przyjaźni⁹⁷⁰. Wzór autentycznej miłości dał Jezus Chrystus⁹⁷¹, szczególnie uczynił to wtedy, gdy oddał swe życie za swoich przyjaciół⁹⁷². Wzajemna miłość wnosi w społeczność ludzką pokój i radość, a wypiera z niej wszelkie gniewy i spory⁹⁷³. Uzasadnieniem dla wyżej przytoczonych sformułowań jest przykazanie miłości dane przez Chrystusa jako Jego nowe przykazanie⁹⁷⁴.

Na szczególną uwagę w BN II zasługują modlitwy: "przed posiłkiem"⁹⁷⁵ oraz "za rodziców"⁹⁷⁶. Pierwsza z wymienionych modlitw wprowadza obowiązek dziękczynienia w stosunku do Boga, akcentuje wdzięczność w stosunku do drugiego człowieka za włożony trud w przygotowanie posiłku, często w powyższym aspekcie niedostrzeganą w codziennym życiu, zwraca również uwagę na altruistyczny stosunek i odpowiedzialność za każdego człowieka.

"Modlitwa za rodziców" dotyczy również spraw codziennych, a jednocześnie bardzo istotnych, szczególnie w kształtowaniu relacji dziecko-rodzice. Ukazuje rodziców jako pośredników w stosunku do dziecka troskliwej miłości Boga. Analizowana formuła sugeruje dziecku modlitwę, pomoc, sprawianie radości, jako sposoby okazywania wdzięczności rodzicom. Natomiast MP I do modlitwy w intencjach rodziców wprowadzają takie treściowe wątki, jak posłuszeństwo dziecka wobec rodziców oraz prośba o długie dla nich życie⁹⁷⁷.

Refleksje moralne poszerzają zakres problemów związanych z zagadnieniem miłości bliźniego. BN II, podobnie jak w omawianej w poprzednim punkcie relacji, próbuje kształtować stosunek dziecka do drugiego człowieka w oparciu o wychowanie świadomości chrztu. W myśl analizowanych refleksji, Chrystus przez

---

969 BN II, j. 20, 42.

970 BN II, j. 9, 26, 28.

971 BN I, j. 31; BN II, j. 11, 26-28; MP I, j. 29, z. 3, 17.

972 BN II, j. 11, 27.

973 BN II, j. 20, 42.

974 Por. J 15, 12 nn.

975 BN II, j. 9.

976 BN II, j. 24.

977 MP I, j. 18, z. 2, 17.

chrzest włącza człowieka do społeczności ludu Bożego⁹⁷⁸, a także jednoczy z sobą, dzięki czemu ochrzczony otrzymuje siłę do świadczenia miłości każdemu człowiekowi⁹⁷⁹. Chrześcijanin zaś, który świadczy miłość "jest znakiem obecności Chrystusa Zmartwychwstałego"⁹⁸⁰, a to "co czyni bliźniemu, czyni Chrystusowi"⁹⁸¹. Natomiast biorąc pod uwagę refleksje dotyczące konkretnych czynów miłości bliźniego, można powiedzieć, że BN II bazując na życiu codziennym dziecka posiada bogatsze w tym względzie przykłady⁹⁸², niż MK⁹⁸³, chociaż podstawowa problematyka jest taka sama.

Całość zebranego w powyższym aspekcie materiału wskazuje przede wszystkim na jego zróżnicowanie, szczególnie w podręcznikach przeznaczonych dla dzieci klas drugich. Wydaje się, że problematyka moralna, dotycząca zagadnienia relacji do drugiego człowieka, teologicznie głębiej została ujęta w formułach i refleksjach modlitewnych podręcznika BN II. Podręcznik ten również w szerszym zakresie, niż MK zainteresował się konkretnymi problemami moralnymi z dziedziny życia dziecka we wspólnocie rodzinnej, klasowej, koleżeńskiej oraz problemami dotyczącymi przygodnych kontaktów z ludźmi nieznanymi. Podstawę wychowania moralnego BN II widzi w kształtowaniu świadomości chrztu oraz w Chrystusowym przykazaniu miłości, gdy tymczasem MK łączy ją z dekalogiem.

3.4.3. Relacja do świata materialnego

Zwrócenie uwagi na Bożą immanencję poszerza równocześnie zakres modlitwy. Modlitwa rozumiana jako osobowe spotkanie z Bogiem przenikającym swą wszechobecnością całe stworzenie, może również objąć całe życie człowieka, który poprzez piękno przyrody, czy też pełne miłości i przyjaźni kontakty z bliźnimi może spotkać Boga "w samym sercu rzeczywistości tego

---

978 BN II, j. 1, 22.

979 BN II, j. 11.

980 BN II, j. 20.

981 BN II, j. 28.

982 BN II, j. 11, 20, 24-26, 28, 29, 42.

983 MK, j. 11, 22, 25, 27, 31, 47.

świata"⁹⁸⁴, podobnie, jak spotyka Go w autentycznej modlitwie. Istnieje jeszcze nieco inne powiązanie rzeczywistości ziemskich z modlitwą. Zasadniczo przedmiotem modlitwy jest Bóg, jednak treści, jakie człowiek w nią wkłada często dotyczą codziennych, ludzkich spraw. Odniesienie zaś tych spraw do Boga nadaje im inną, to znaczy duchową wartość⁹⁸⁵. Po zakończeniu modlitwy często pozornie "nic się nie zmieniło, a jednak wszystko nabiera nowych wymiarów w relacji do Boga"⁹⁸⁶.

W związku z analizowanymi modlitwami w aspekcie wychowania moralnego pozostaje jeszcze do omówienia zagadnienie relacji, jaką w dziecku zamierzają kształtować podręczniki pierwszego i drugiego programu szczegółowego w odniesieniu do wartości ziemskich.

Postawiony wyżej problem w szerszym zakresie uwzględniają jedynie modlitwy podręcznika BN II. Relację człowiek-świat próbuje podręcznik kształtować na podstawie następujących prawd biblijnych, a mianowicie, że Bóg stworzył świat dla człowieka⁹⁸⁷, powierzył go człowiekowi⁹⁸⁸, prawdę tę podaje również MK⁹⁸⁹ i uczynił człowieka królem całego stworzenia⁹⁹⁰. Wypełniając polecenie mu przez Boga zadanie człowiek wzywa świat do radosnej służby Panu⁹⁹¹, włącza go w uwielbienie Boga⁹⁹², a tym samym przygotowuje na zbliżające się nadejście Królestwa Bożego⁹⁹³. Skuteczność spełnienia tak ważnego zadania, człowiek uzależnia od pomocy łaski Bożej⁹⁹⁴.

---

⁹⁸⁴ M.Gibbard, Modlitwa w okresach zwątpienia, w: Concilium, wybór art. 1970, wyd. pcl. 1970, 99.

⁹⁸⁵ Por. J.Pastuszka, Modlitwa, Refleksje filozoficzno-psychologiczne, AK 55 (1963) 298.

⁹⁸⁶ Y.Raguin, Drogi kontemplacji, Paryż 1972, 63.

⁹⁸⁷ BN II, j. 33.

⁹⁸⁸ BN II, j. 5.

⁹⁸⁹ MK, j. 6.

⁹⁹⁰ BN II, j. 5.

⁹⁹¹ BN II, j. 1.

⁹⁹² BN II, j. 36.

⁹⁹³ BN II, j. 22.

⁹⁹⁴ BN II, j. 25.

Natomiast w refleksjach moralnych BN II stara się zwrócić uwagę dziecka na wdzięczność w stosunku do Boga za stworzony dla człowieka świat⁹⁹⁵. Poszanowanie przyrody, a także poszanowanie swojej, cudzej i wspólnej własności oraz pracy, podręcznik ukazuje w płaszczyźnie relacji do Boga i Chrystusa⁹⁹⁶. Bóg wzywa człowieka do ulepszania świata⁹⁹⁷, a Chrystus utożsamiając siebie z drugim człowiekiem staje się adresatem ludzkiej działalności⁹⁹⁸. Natomiast bezpośrednim adresatem wspomnianych czynów jest drugi człowiek, dlatego również z myślą o nim BN II stara się kształtować sumienie dziecka. Podręcznik MK pytania refleksyjne o stosunek dziecka do rzeczy materialnych oraz pracy ludzkiej podaje w ramach zagadnień związanych z dekalogiem⁹⁹⁹.

Omawianą relację człowiek-świat na podstawie modlitw podręcznika BN II, jak się wydaje, można ująć jako pewnego rodzaju przygotowanie dziecka do pełnienia w stosunku do świata, wynikającej z chrztu, kapłańskiej i królewskiej funkcji z praktycznym uwzględnieniem przy tym przykazania miłości bliźniego¹⁰⁰⁰. Istnieje więc i w tym przypadku, chociaż nie określony wprost przez BN II, to jednak rzeczywisty związek wychowania moralnego ze świadomością chrztu.

Szczegółowa analiza materiału modlitewnego w aspekcie wyżej wymienionych relacji ujawniła różnorodność ujęć tych samych zagadnień w dwóch różnych typach podręczników. Podręczniki "Bóg z nami", a szczególnie BN II, pragną kształtować sumienie dziecka chrystocentrycznie w oparciu o świadomość chrztu. Podręczniki drugiego układu, a przede wszystkim MK, podobne zagadnienia rozwiązują na płaszczyźnie dekalogu. Należy również zaznaczyć, że BN II w znacznie większym stopniu niż pozostałe podręczniki interesuje się problemami ludzkimi oraz kształtowaniem świata materialnego. W relacji do Boga mocno akcentuje po-

---

995 BN II, j. 3.

996 BN II, j. 4, 28.

997 BN II, j. 4.

998 BN II, j. 28.

999 MK, j. 29.

1000 Por. KK 31, 34, 36.

zytywne aspekty zbawienia, co z kolei wprowadza do modlitw i moralnych refleksji atmosferę radości, wdzięczności, zaufanie i chętną współpracę z Bogiem. Na ogół również pozostałe podręczniki pozytywnie formułują moralne zagadnienia pozostające w wewnętrznym związku z treściami modlitw.

Na podstawie dostrzeżonej w trakcie analizy korelacji pomiędzy modlitwą a wychowaniem moralnym, można mówić, jak się wydaje, o wpływie autentycznej modlitwy na sposób życia człowieka, a także o możliwości "wychowania świadomości wewnętrznego związku między religią a życiem, Objawieniem a sprawami ludzkimi, twórczością ludzką a służbą Bogu"¹⁰⁰¹, co stanowi jedno z naczelných zadań katechezy posoborowej.

3.5. Związek modlitwy z inicjacją we wspólnotę Kościoła

Niewątpliwie Kościół stanowi pewien wymiar katechizacji. Nie wystarczy budzić wiarę w misterium Kościoła, ale trzeba również kształtować w dziecku świadomość przynależności do Kościoła oraz pomóc mu odnaleźć swoje miejsce i właściwą rolę w Kościele¹⁰⁰².

Kontynuując analizę formuł modlitewnych pod kątem zawartych w nich aspektów wychowawczych trzeba się jeszcze zastanowić nad związkiem modlitwy z inicjacją dziecka we wspólnotę Kościoła. W tym celu należy zwrócić uwagę na pojęcie Kościoła przekazane dziecku w treściach modlitw. Nie można również pominąć sposobów, jakimi podręczniki starają się, bazując na modlitwie budzić w dziecku świadomość przynależności i odpowiedzialności za Kościół. Z ostatnim zagadnieniem wiąże się także problem postaw. W celu zaś jaśniejszego uchwycenia w podręcznikach podobieństw i różnic odnośnie powyższych zagadnień, odpowiednie modlitwy będą analizowane w świetle kontekstu tematycznego jednostki.

3.5.1. Pojęcie Kościoła

Z góry należy zaznaczyć, że na podstawie analizy formuł modlitewnych nie można ukazać pełnego obrazu prawd dotyczących

---

¹⁰⁰¹ J. Charytański, *Inspiracje soborowe w katechetyce*, w: *Mysł posoborowa w Polsce*, Warszawa 1970, 159.

¹⁰⁰² Por. jak wyżej, 177.

Kościół zawartych w całości materiału poszczególnych podręczników. Należy się jednak spodziewać, iż zaplanowana analiza ukaże pewne charakterystyczne cechy ilustrujące stosunek danego typu podręczników do omawianego zagadnienia.

W podręczniku BN I samo określenie "Kościoła" nie występuje w modlitwach, ani też w najbliższym im kontekście. Natomiast trafnie, jak można sądzić, rzeczywistość Kościoła podręcznik ten wyraził w zdaniu: "Modlimy się do Boga słowami: Ojciec nasz..., bo jesteśmy jedną rodziną Bożą"¹⁰⁰³. BN II dla oddania tej samej rzeczywistości wprowadza takie określenie, jak "Lud Boży"¹⁰⁰⁴, "Ciało Chrystusa" oraz "Kościół"¹⁰⁰⁵. MP I, podobnie jak BN I, określa "Rodziną Bożą"¹⁰⁰⁶. Natomiast MK na pierwszy plan wysuwa nazwę "Kościół"¹⁰⁰⁷, a jednorazowo wprowadza zwrot "Lud Boży"¹⁰⁰⁸.

Analizowane podręczniki, a BN II czyni to dwukrotnie, wskazują na chrzest, jako na akt włączenia do społeczności Kościoła¹⁰⁰⁹. W materiale treściowym związanym z modlitwą oraz w formułach modlitewnych podręczniki "Bóg z nami" mocno akcentują wieloraką obecność Chrystusa w Kościele. Chrystus jest obecny w osobie kapłana¹⁰¹⁰, naucza przez kapłanów¹⁰¹¹, jest obecny i zbawia poprzez sakramenty¹⁰¹², jednoczy z sobą Lud Boży w Uczcie Eucharystycznej¹⁰¹³, karmiąc go swoim Ciałem¹⁰¹⁴. Ponadto BN II wskazuje na lud Boży zgromadzony w czasie Mszy św., jako na znak obecności w nim Jezusa Zmartwychwstałego¹⁰¹⁵, wza-

---

1003 BN I, j. 4.

1004 BN II, j. 8, 19, 20, 25, 42.

1005 BN II, j. 20.

1006 MP I, j. 5, z. 1, 13; 33, z. 4, 9.

1007 MK, j. 33, 34, 36, 55, 57.

1008 MK, j. 51.

1009 BN I, j. 5; BN II, j. 22, 23; MP I, j. 6, z. 1, 17; MK, j. 36.

1010 BN I, j. 6.

1011 BN I, j. 21.

1012 BN II, j. 17, 18.

1013 BN II, j. 41.

1014 BN I, j. 21.

1015 BN II, j. 19.

jenną zaś miłość ludu Bożego ukazuje jako znak obecności i miłości Boga w świecie¹⁰¹⁶. Miłość w świetle BN II jest obowiązkiem każdego chrześcijanina¹⁰¹⁷, a także warunkiem owocnego uczestnictwa w Uczcie dzieci Bożych¹⁰¹⁸. Grzech natomiast oddala człowieka nie tylko od Boga, ale również od Kościoła, czyli od Rodziny dzieci Bożych¹⁰¹⁹:

Podręczniki klas pierwszych uwypukliły w modlitwach jednoczącą rolę Ducha Świętego w Kościele¹⁰²⁰ oraz łącznie z MK zwróciły uwagę dziecka na prawdę o Świętych obcowaniu, dokładniej mówiąc, na modlitwę o Świętych¹⁰²¹, a także za zmarłych¹⁰²² ukazując w ten sposób wymiary eschatologiczne Kościoła. W myśl analizowanych modlitw Kościół swą pełnię osiągnie wówczas, gdy Chrystus przyjdzie drugi raz na świat, by na zawsze połączyć ludzi z Ojcem¹⁰²³. Zadatkiem zaś tej przyszłej chwały jest Uczta Eucharystyczna¹⁰²⁴.

Podręczniki, szczególnie klas drugich, skierowały uwagę dziecka na Maryję wiążąc Jej osobę zarówno z misją zbawczą Jezusa jak również z Kościołem. Dzięki Maryi Zbawiciel przychodzi na świat¹⁰²⁵, razem z Nią Kościół dziękuje za Jego przyjście¹⁰²⁶, Ona jest wzorem dla całego ludu Bożego¹⁰²⁷.

Hierarchiczność Kościoła BN I starał się przybliżyć dziecku zwracając jego uwagę na osobę kapłana¹⁰²⁸. Prawdę tę również uwypukliły ilustracje podręczników pierwszego programu, ukazując czynności liturgiczne spełniane przez kapłana w łącz-

---

1016 BN II, j. 20.

1017 BN II, j. 11.

1018 BN II, j. 42.

1019 BN II, j. 25.

1020 BN I, j. 33; MP I, j. 33, z. 4, 9.

1021 BN I, j. 9; MP I, j. 9, z. 1, 24; MK, j. 7.

1022 BN I, j. 10; MP I, j. 10, z. 1, 25; MK, j. 7.

1023 BN I, j. 21, 32; MK, j. 24, 49, 58.

1024 BN II, j. 43; MK, j. 37.

1025 BN I, j. 13; BN II, j. 16; MK, j. 16, 17.

1026 BN II, j. 17.

1027 MK, j. 51.

1028 BN I, j. 6, 21.

ności ze wspólnotą parafialną. Podręczniki drugiego programu w związku z prawdą o hierarchiczności Kościoła kierują uwagę dziecka na osobę Ojca św. oraz biskupów¹⁰²⁹. Ponadto MK podkreśla kilkakrotnie w modlitwach prawdę o powszechności Kościoła¹⁰³⁰ wizualnie przedstawioną przez BN II w ilustracji do 1 jednostki lekcyjnej.

Na podstawie zebranego materiału nasuwa się przypuszczenie, że podręczniki "Bóg z nami" pragną ukazać dziecku, między innymi również poprzez modlitwę, wizję Kościoła zgodną z nauką Soboru Watykańskiego II, gdy tymczasem podręczniki drugiego schematu mimo, że tę wizję dostrzegają, to jednak w znacznym stopniu poprzestają na tradycyjnym ujęciu prawd o Kościele.

3.5.2. Świadomość przynależności i odpowiedzialności za Kościół

Jednym z naczelnych zadań katechizacji jest doprowadzenie katechizowanych do pełnego życia w Kościele swojego czasu¹⁰³¹. Zadanie to w pewnej mierze można sprowadzić do takich problemów, jak kształtowanie świadomości przynależności do Kościoła oraz świadomości "powołania chrześcijanina do współdziałania z Bogiem w Chrystusie mocą Ducha Świętego dla realizacji dzieła zbawienia w świecie"¹⁰³².

Powstaje więc pytanie, czy omawiane podręczniki zamierzają, w oparciu o modlitwę, budzić w dziecku świadomość przynależności do Kościoła oraz w jakim zakresie starają się jemu uświadomić konkretne, nie przekraczające jego możliwości zadania do wykonania związane z misją Kościoła w świecie.

Zawarta potencjalnie w treściach formuł modlitewnych świadomość przynależności do Kościoła pozostaje w ścisłej korelacji ze świadomością chrztu. I tak, BN I próbuje w dziecku budzić wdzięczność za chrzest równocześnie zaznaczając, że przez chrzest Jezus uczynił je dzieckiem Bożym i włączył do Rodzi-

---

¹⁰²⁹ MP I, j. 30, z. 4, 3; MK, j. 34, 55.

¹⁰³⁰ MK, j. 33, 55, 57.

¹⁰³¹ Por. J. Charytański, Zadania katechizacji w świetle dokumentów soborowych, CTh 37 (1967) f. III, 92.

¹⁰³² Tamże, 95.

ny Bożej¹⁰³³. BN II kontynuuje kształtowanie postawy wdzięczności związanej z przynależnością od chwili chrztu do Królestwa Bożego¹⁰³⁴. Zwraca również uwagę na postawę zaufania w stosunku do Boga oraz na wierne wypełnianie obietnic chrzcielnych¹⁰³⁵. Na szczególną uwagę zasługuje fakt, iż podręcznik umieszcza modlitwę o wyraźnych akcentach chrzcielnych w kontekście materiału zdecydowanego nawiązującego zarówno do chrztu, jak również do odnowienia w Wigilię Paschalną przyrzeczeń z nim związanych¹⁰³⁶. Powiązanie świadomości chrztu z wydarzeniami Wielkiej Nocy być może ułatwi dziecku zrozumieć wieloaspektowe wymiary sakramentu chrztu. Prawdę o przynależności do ludu Bożego od chwili chrztu akcentuje także BN II w refleksjach moralnych, omawianych szerzej w poprzednim punkcie pracy¹⁰³⁷. Problem kształtowania świadomości eklesjalnej powiązanej ściśle z chrztem podejmuje również podręcznik MK, ale tylko w małym zakresie¹⁰³⁸.

W podręcznikach "Bóg z nami" typowym przykładem modlitwy o charakterze kościelno-twórczym jest modlitwa "Ojczy nasz"¹⁰³⁹. Nieco podobny charakter otrzymała Modlitwa Pańska również w MP I¹⁰⁴⁰. Jednak podręczniki pierwszego, a szczególnie BN I, wyraźniej niż MP I wskazują na wspólnotowość ludu Bożego jako na podstawę zwracania się do Boga słowami "Ojczy nasz". Próbują w ten sposób, jak można sądzić, wprowadzić dziecko w zasadniczą relację w kształtowaniu więzi z Kościołem, a mianowicie, w relację "my-Bóg", czyli w relację dziecko we wspólnocie Kościoła a Bóg. W myśl nauki Soboru Watykańskiego II "spodobało się jednak Bogu uświęcać i zbawiać ludzi nie pojedynczo, z wykluczeniem wszelkiej wzajemnej między nimi więzi, lecz uczynić

1033 BN I, j. 5.

1034 BN II, j. 22.

1035 BN II, j. 23.

1036 BN II, j. 23.

1037 BN II, j. 1, 22.

1038 MK, j. 36.

1039 BN I, j. 4; BN II, j. 8.

1040 MP I, j. 1, z. 1, 2-3.

z nich lud..."¹⁰⁴¹ można, jak się wydaje, w świetle "Bóg z nami" określić Modlitwę Pańską jako wyraz nieustannego dążenia ludu Bożego do osiągnięcia wewnętrznej braterskiej więzi, której podstawą a równocześnie szczytem jest ojcostwo Boże w stosunku do ludzkości. Kontekst modlitwy "Ojcze nasz" w omawianych podręcznikach nie spłyca się więc na pierwszy plan wysuwanej przez MP I idei ojcostwa Bożego, lecz nadaje jej właściwe rodzinno-kościelne wymiary.

Z kolei podręczniki drugiego programu szczegółowego zwracają większą uwagę na znak krzyża, widząc w nim wyznaczenie wiary oraz afirmację godności chrześcijańskiej¹⁰⁴². Jednak w modlitwie tej, chociaż cennej i ważnej w życiu chrześcijanina, na pierwszy plan wysuwa się indywidualny stosunek do Boga w Trójcy, natomiast relacja do Kościoła aczkolwiek faktycznie w niej zawarta może być dostrzeżona dopiero na drodze dedukcji.

Podręczniki pierwszego programu w określonej grupie sugerowanych modlitw starają się ukazać Eucharystię jako centrum całego chrześcijańskiego życia, a tym samym Kościoła. Podkreślają więc czynne zaangażowanie w liturgii Słowa¹⁰⁴³, radosne uwielbienie razem z Jezusem Ojca¹⁰⁴⁴, zjednoczenie z Chrystusem w Uczcie Eucharystycznej¹⁰⁴⁵ oraz wzajemną miłość w życiu codziennym jako owoc uczestnictwa w misterium Eucharystii¹⁰⁴⁶. Ostatni z wymienionych aspektów wskazuje na próbę kształtowania nie tylko świadomości przynależenia do Kościoła, ale również odpowiedzialności za niego.

Podobną próbę wprowadzenia dziecka w życie Kościoła poprzez świadomy udział w liturgii Mszy św. podjął także "Mój katechizm". W podręczniku tym na uwagę zasługują przede wszystkim, spośród dużej liczebnie grupy formuł liturgicznych, modlitwy związane z Mszą św. nie tylko źródłowym pochodzeniem, lecz rów-

---

1041 KK 9.

1042 MP I, j. 6, z. 1, 17; MK, j. 1.

1043 BN I, j. 25.

1044 BN II, j. 19.

1045 BN II, j. 41

1046 BN II, j. 20, 42.

nież kontekstem materiału lekcyjnego¹⁰⁴⁷. Treściowo dotyczą one zbawczych wydarzeń uobecniających się w liturgii Eucharystycznej. Nie dostrzega się w nich jednak odniesienia do wzajemnych ludzkich kontaktów życia codziennego. To z kolei, jak się wydaje, stanowi pewnego rodzaju zahamowanie w kształtowaniu właściwej chrześcijańskiej postawy, a tym samym uszczupla nie tylko samą ideę Kościoła, ale także ogranicza zakres zadań jego członków. Wyjątek w tym względzie stanowi modlitwa w 37 jednostce lekcyjnej, poprzedzona krótkim ogólnikowym wprowadzeniem sygnalizującym prawdę, iż owocem uczestnictwa we Mszy św. ma być zjednoczenie z Jezusem oraz z "ludźmi, braćmi naszymi".

Wydaje się, że również modlitwa biblijna, szeroko wprowadzona do jednostek przez podręczniki "Bóg z nami" ułatwi dziecku odnalezienie właściwego mu miejsca we wspólnocie Kościoła. Psalmi mimo, że posiadają akcenty poniekąd osobistej refleksji, są przede wszystkim związane z duchem liturgii synagogałnej, a tym samym więc z duchem wspólnoty¹⁰⁴⁸.

Należy jednak zwrócić uwagę na stosunek treści formuł modlitewnych do problemu kształtowania w dziecku postawy odpowiedzialności za Kościół. Zagadnienie to dosyć szeroko zostało podjęte przez podręcznik BN II. W materiałach modlitewnych podręcznika występują jego następujące elementy składowe, a mianowicie, prośba o rozwój Królestwa Bożego¹⁰⁴⁹, głoszenie o Nim dobrej nowiny¹⁰⁵⁰ oraz praktyczna wzajemna miłość¹⁰⁵¹. Poza tym, BN II opierając życie moralne na świadomości chrztu stara się je również włączyć w budowanie Królestwa Bożego. Stąd też, miłość w rodzinie¹⁰⁵², praca spełniana z miłością¹⁰⁵³, mówienie prawdy i unikanie rozmów o błędach bliźnich¹⁰⁵⁴, pielęgno-

---

¹⁰⁴⁷ MK, j. 1, 8, 13, 14, 25, 27, 37, 40, 43, 48, 49, 53-55.

¹⁰⁴⁸ Por. Modlitwa, w: Słownik teologii biblijnej, art. cyt. 497.

¹⁰⁴⁹ BN II, j. 24.

¹⁰⁵⁰ BN II, j. 22.

¹⁰⁵¹ BN II, j. 11, 20, 42.

¹⁰⁵² BN II, j. 24.

¹⁰⁵³ BN II, j. 25.

¹⁰⁵⁴ BN II, j. 27.

wanie zdrowia i rozwijanie zdolności¹⁰⁵⁵ oraz wypoczynek i zabawa¹⁰⁵⁶ zostały ukazane jako niezbędne etapy w rozwoju Królestwa Bożego. Można więc powiedzieć, że BN II zwrócił szczególną uwagę na kształtowanie odpowiedzialności za rozwój Kościoła przede wszystkim w osobistym życiu jednostki i najbliższego otoczenia nie pomijając również ogólnokościelnych problemów.

Natomiast w podręcznikach drugiego schematu dostrzega się niemal odwrotne ustawienie omawianych zagadnień. W treściach modlitw podręczniki te szczególnie akcentują liczebny rozwój Kościoła¹⁰⁵⁷ oraz modlitewną pomoc Ojcu św. i biskupom¹⁰⁵⁸. Tylko jedna z wyżej wymienionych modlitw dotyczy częściowo życia osobistego dziecka, rozważanego w relacji do Kościoła¹⁰⁵⁹.

Wydaje się, że w podręcznikach "Bóg z nami" również dużą rolę w budzeniu postawy odpowiedzialności i zaangażowania w sprawy Kościoła pełnią ilustracje. Na przykład ilustracje obrazujące życie liturgiczne parafii, a szczególnie udział w liturgii Eucharystii, uwzględniają podział zadań związanych z poszczególnymi czynnościami liturgicznymi. Zaznajomienie dziecka, między innymi poprzez ilustracje, z przypadającą jemu w udziale rolą do spełnienia, a także możliwość identyfikacji z wybraną przez dziecko osobą z ilustracji, mogą wytworzyć, jak można sądzić, sprzyjające warunki do tego, by przy konfrontacji z rzeczywistością liturgiczną dziecko potrafiło zająć odpowiednią postawę.

Przeanalizowany materiał w aspekcie związku modlitwy z inicjacją dziecka we wspólnotę Kościoła pozwala sformułować końcowy wniosek. Obydwa typy podręczników uwzględniły w formułach modlitewnych problem Kościoła, jednak płaszczyzny poszukiwanych rozwiązań tego problemu nie są jednakowe. "Bóg z nami" bazuje przede wszystkim na teologii Soboru Watykańskiego II, natomiast podręczniki drugiego programu chcą, jak się wydaje,

---

1055 BN II, j. 30.

1056 BN II, j. 26.

1057 MP I, j. 5, z. 1, 13; MK, j. 19, 32, 34.

1058 MP I, j. 30, z. 4, 3; MK, j. 34, 55.

1059 MP I, j. 5, z. 1, 13.

ujęcia teologii tradycyjnej zasymilować z ujęciami soborowymi. Na szczególną uwagę w podręcznikach pierwszego programu, poza biblijnym obrazem Kościoła, zasługuje ukazanie go w funkcji znaku. Elementem łączącym omawiane typy podręczników jest zwrócenie w nich uwagi na chrzest jako sakrament wszczęcia w Kościół oraz Eucharystię jako centrum działalności Kościoła.

Ponadto podręczniki "Bóg z nami" zamierzają wprowadzić dziecko w Kościół uobecniający się we wspólnocie parafialnej, a odpowiedzialność za niego ukazują jako współudział w budowaniu Królestwa Bożego. Jest to odpowiedzialność za swoje prywatne życie brane w kontekście codziennych kontaktów zarówno z ludźmi jak i ze światem materialnym. Podstawą zaś tych kontaktów ma być miłość. Podręczniki drugiego układu podkreślają raczej powszechność Kościoła i z nią wiążą kształtowanie odpowiedzialności za niego.

Uzyskany obraz stosunku podręczników do zagadnienia Kościoła nie jest pełny ze względu na ograniczony temat pracy materiał. Mimo to, w oparciu o niego można było uchwycić zasadnicze rysy sugerowanych przez poszczególne podręczniki rozwiązań.

Zakończony proces szukania w modlitwach wielorakich związków wychowawczych pozwala stwierdzić rzeczywiste powiązanie treści formuł z liturgią, Biblią, życiem moralnym oraz inicjacją we wspólnotę Kościoła. W trakcie analizy zarysowała się również wyraźnie różnica w ujmowaniu tych samych zagadnień przez podręczniki pierwszego i drugiego programu szczegółowego.

Podręczniki "Bóg z nami" koncentrują całą działalność katechetyczną wokół centralnej idei, jaką stanowi dla nich Kościół. Za prawdziwością powyższego stwierdzenia przemawia dostrzeżony w nich związek zarówno modlitwy biblijnej jak i liturgicznej, a także refleksji moralnej ze świadomością przynależności i odpowiedzialności za Kościół. Podstawę zaś wszelkiego chrześcijańskiego działania, a więc relacji do Boga, siebie, bliźnich oraz świata materialnego podręczniki te widzą w świadomości chrztu.

Natomiast nieco inny typ wychowania chrześcijańskiego prezentują podręczniki drugiego programu szczegółowego. Dostrzegając w nim rolę chrztu i Kościoła nie przypisują jej jednak tej rangi ważności co podręczniki "Bóg z nami". Brak w nich

również szerszego zainteresowania modlitwą biblijną, natomiast sumienie dziecka starają się kształtować w oparciu o dekalog.

Wydaje się, że różnorodność rozwiązań tych samych problemów ma swe źródło w przyjętych przez poszczególne podręczniki kryteriach odniesienia. Podręczniki pierwszego programu, w ramach omawianego problemu, aprobują całkowicie naukę Soboru Watykańskiego II, tymczasem w podręcznikach drugiego schematu, obok przyjętych pewnych postulatów Soboru, daje się zauważyć głęboko zakorzoną mentalność teologii tradycyjnej.

Pytanie o to, który podręcznik ma rację, pozostaje nadal pytaniem otwartym, ponieważ oprócz teoretycznych rozważań potrzebne są również badania praktyczne, a to z kolei nie dotyczy już zakresu problemów pojętych w niniejszej pracy.

ZAKOŃCZENIE

Szczegółowa analiza podręczników pierwszego i drugiego programu szczegółowego, ukierunkowana na wychwycenie modeli wychowania do modlitwy, przyjętych przez te podręczniki, umożliwia nakreślenie dosyć bogatego obrazu ich tendencji pedagogiczno-dydaktycznych w zakresie podjętego problemu.

Należy jeszcze raz zaznaczyć, że w niniejszej pracy korzystano, jako ze źródeł, z podręczników wydanych w okresie aktualizującej się odnowy posoborowej. Do grupy tych źródeł weszła pierwsza i druga część podręcznika "Bóg z nami", MP I oraz MK. Warto zaznaczyć, że podręcznik "Bóg z nami" we wszystkich swoich częściach został opracowany, co już wcześniej powiedziano, po Soborze Wat. II, podobnie i "Materiały pomocnicze". Natomiast MK w swej genezie powstania sięga lat wcześniejszych, to jednak wydanie, które w analizie zostało wzięte pod uwagę, w zamiarach autorów jest wydaniem poprawionym i uzupełnionym. Chociaż w analizie tychże podręczników, przeprowadzonej w stosunku do wprowadzonych przez nie modeli wychowania do modlitwy, nie podjęto oceny tego problemu w świetle wytycznych soborowych, to jednakże próbowano nadać jej ogólne ukierunkowanie w duchu idei Soboru.

Podstawową bazę opracowania stanowiły formuły modlitewne oraz treści o modlitwie wprowadzone do jednostek przez omawia-

ne podręczniki, przy czym w podręcznikach "Bóg z nami" znaleziono na interesujący temat większą ilość materiału niż w podręcznikach drugiego programu szczegółowego.

Analiza zebranego materiału zasadniczo dotyczyła ukazania specyficznego profilu wychowania dziecka do modlitwy w dwóch różnych typach podręczników przeznaczonych na ten sam poziom nauczania katechetycznego. Rozwiązania postawionego problemu szukano w trzech etapach pracy. Analizowano więc ten sam materiał w aspekcie zawartych w nim treści pojęciowych, dotyczących modlitwy. Następnie przeanalizowano go w aspekcie metodyczno-dydaktycznego powiązania modlitwy z jednostką katechizmową. Zwrócono również uwagę na wychwycenie akcentów wychowawczych we wspomnianych formułach modlitewnych.

Dzięki trójaspektowej analizie otrzymano obraz poszukiwanych modeli wychowania do modlitwy, jak się wydaje, całościowo i adekwatnie oddający wychowawcze dążenia omawianych podręczników, który w ogólnym zarysie zostanie niżej podany.

Pierwszy rozdział pracy dotyczył określenia modlitwy, jej rodzajów, form i okoliczności. W stosunku do pierwszego z wymienionych problemów, wspólną cechą podręczników pierwszego i drugiego układu jest określenie modlitwy jako rozmowy z Bogiem, przy czym MP I i MK sprowadzają definicję modlitwy wyłącznie do zaakcentowania rozmowy. Natomiast BN I i BN II zwracają również uwagę na uświadomienie dziecku bliskości Boga i realnego z Nim "przeżywania" w czasie modlitwy. Ostatni aspekt w definicji modlitwy wysuwają na pierwszy plan podręczniki "Bóg z nami".

W treściach jednostki dotyczących rodzajów modlitwy obydwa typy podręczników sugerują modlitwę uwielbienia, dziękczynienia, przebłagania i prośby. Akcentują również wyznanie wiary, a ponadto podręczniki "Bóg z nami" w swych teoretycznych wskazaniach podkreślają w modlitwie element radości, zaufania i miłości. Trzy ostatnie treściowe grupy modlitw zostały w bardzo małym zakresie uwzględnione przez podręczniki drugiego układu, a w szczególności przez MK. Nieco inaczej wszystkie omawiane podręczniki rozkładają akcenty w formułach modlitewnych, prezentujących poszczególne rodzaje modlitwy. Stwierdzenie to dotyczy przede wszystkim podręcznika "Mój katechizm", który po-
mija całkowicie kształtowanie postawy ufności oraz prawie cał-

kowiec postawy miłości, natomiast mocno akcentuje prośbę, a także wprowadza dużą ilość formuł wyznania wiary. W podręcznikach "Bóg z nami", a częściowo również w MP I, oprócz formuł wyrażających tradycyjne rodzaje modlitwy, została uwzględniona w modlitwach, podobnie jak w wyżej przedstawionych treściach teoretycznych, radość, miłość i ufność, bliskość Boga i inne aspekty odzwierciedlające osobowe kontaktowanie się z Bogiem w akcie modlitwy. Natomiast w samych treściach wyżej wymienionych formuł modlitewnych na pierwszy plan wysuwają się problemy religijne, dotyczące stwórczego i zbawczego dzieła Boga. Podręczniki pierwszego programu zwracają większą uwagę na aktualizację zbawienia z uwzględnieniem ludzkiego w nim współudziału. Bazują przy tym na naturalnych skłonnościach i potrzebach dziecka, a przede wszystkim takich, jak radość, miłość i zaufanie. Podręczniki drugiego układu mocniej podkreśliły problemy związane z zewnętrzną strukturą Kościoła, a także cześć Maryi oraz zagadnienia zawarte w formułach wiary.

Analiza dotycząca form modlitwy ukazała jeszcze większe zróżnicowanie zapatrywań omawianych podręczników na problem wychowania dziecka do modlitwy. Podręczniki "Bóg z nami", szczególnie BNK I i BNK II, mocno zaakcentowały modlitwę gestu, biblijną i dialogowaną, pozostałe zaś formy modlitwy wprowadzają w równomiernym zakresie. W podręcznikach drugiego układu na pierwszy plan wysuwa się modlitwa liturgiczna oraz indywidualna. MK sprowadził do minimum modlitwę biblijną, a w ogóle nie uwzględnił śpiewu religijnego.

Dając praktyczne wskazówki odnośnie wprowadzenia dziecka w sztukę modlitwy obydwie typy podręczników zwróciły uwagę na pamięciowe opanowanie sugerowanych modlitw, a także, chociaż w mniejszym wymiarze, na swobodną indywidualną modlitwę. Podręczniki pierwszego układu na tym miejscu podkreśliły również rolę świadectwa rodziców i katechety.

Wszystkie omawiane podręczniki łączą modlitwę ze świątynią oraz czynnościami religijnymi, oprócz tego podręczniki "Bóg z nami" do zagadnienia dotyczącego czasu i miejsca modlitwy w sposób bardziej zdecydowany niż pozostałe wprowadzają codzienną rzeczywistość. Tak więc analiza materiału dotyczącego pojęciowej strony modlitwy, tj. jej określenia, rodzajów, form i

praktycznych wskazań, ujawniła podobieństwa oraz różnice zachodzące między obydwojema typami podręczników.

Dalsze zróżnicowanie w tym względzie wniosła analiza dotycząca miejsca modlitwy w katechezie. W jej zakresie wszedł problem związku modlitwy z celami, treścią i tokiem oraz odpowiednimi ilustracjami w katechezie. Do tego samego zagadnienia należy również zaliczyć wnikliwsze omówienie jednostek, których treścią jest modlitwa. Biorąc pod uwagę ostatnie z wyżej wspomnianych zagadnień należy powiedzieć, że podręczniki "Bóg z nami" ukazują modlitwę jako jedną z form odpowiedzi człowieka na słowo Boże. Podkreślają także wieloraki udział Chrystusa w modlitwie. "Mój katechizm" umieszcza modlitwę w kontekście jednostek dotyczących przykazań, akcentując w niej przede wszystkim aspekt kulturowy. Rolę Chrystusa sprowadza do Jego obecności w modlitwie wspólnoty. W jednostce tematycznej o modlitwie w podręczniku MK dostrzega się również brak wskazówek praktycznych dotyczących modlitwy.

We wszystkich omawianych podręcznikach obserwuje się na ogół zgodność w podkreślaniu przez nie związku z treścią i celami katechezy, charakterystycznymi dla danego typu podręczników. Odnośnie do problemu związku modlitwy z tokiem katechezy trzeba powiedzieć, że podręczniki pierwszego programu wprowadzają modlitwę w różne etapy katechezy, najczęściej jednak rezerwują jej miejsce w momencie, jak się wydaje, najważniejszym w katechezie, bo bezpośrednio lub w niewielkiej odległości czasowej od zapoznania dziecka z nowym materiałem katechetycznym. W ten sposób modlitwa we wspomnianych podręcznikach otrzymała charakter odpowiedzi na słowo Boże. Natomiast podręczniki drugiego układu najczęściej sugerują modlitwę na początku lub końcu katechezy.

O bogactwie treściowym ilustracji obrazujących modlitwę można mówić prawie wyłącznie w stosunku do podręczników "Bóg z nami". Należy również zaznaczyć, że wspomniane ilustracje pozostają w ścisłej korelacji z teoretyczno-praktycznym ujęciem modlitwy w podręcznikach pierwszego programu, a nawet częściowo ujęcie to poszerzają i ubogacają. W ilustracjach podręczników "Bóg z nami" na szczególną uwagę zasługuje problem modlitwy gestu oraz zagadnienie dotyczące indywidualno-wspólnotowego charakteru modlitwy.

Trzeci rozdział, bazując w dużej mierze na dostrzeżonych sugestiach z poprzednich etapów pracy, stara się wychwycić wychowawcze aspekty modlitw wprowadzonych do jednostek przez analizowane podręczniki. W skład problemów ostatniego rozdziału pracy weszły takie zagadnienia, jak kształtowanie przez modlitwę obrazu Boga, wprowadzenie dziecka w ducha Biblii i liturgii, związek modlitwy z życiem moralnym oraz z inicjacją w życie Kościoła.

W kształtowanym przez modlitwę obrazie Boga podręczniki pierwszego programu zaakcentowały miłość Bożą ukierunkowaną na człowieka, podkreśliły również immanencję Bożą oraz zwróciły uwagę na uobecnianie się tajemnic Boga przez sakramenty święte. Natomiast MP I oraz MK starają się kształtować w katechizowanych obraz Boga, w oparciu o ogólnie przyjęte, ale w pewnym stopniu tradycyjne jego ujęcie w teologii.

W ścisłej korelacji z poprzednim zagadnieniem pozostaje problem ukazania dziecku dzięki modlitwie biblijnej obrazu Boga objawiającego się na kartach Biblii. Zagadnienie to dotyczy prawie wyłącznie podręczników "Bóg z nami", bo tylko one w większym zakresie wprowadziły do jednostek ten rodzaj modlitwy. Analiza wykazała, iż bogatszy obraz Boga wspomniane podręczniki zawdzięczają właśnie modlitwie biblijnej.

Różnorodność form modlitwy, powiązanie formuł modlitewnych z rokiem liturgicznym oraz odpowiednio dobrany zestaw modlitw liturgicznych i pieśni w podręcznikach pierwszego programu wskazuje na wielką troskę tych podręczników o autentyczne wychowanie liturgiczne dziecka. Wprawdzie "Mój katechizm" wprowadza do jednostek największą stosunkowo ilość formuł liturgicznych, lecz w wielu przypadkach ze względu na obojętność treściowo kontekst lekcyjny zatraciły one swój pierwotny liturgiczny wydźwięk.

Analiza formuł modlitewnych w aspekcie stosunku człowieka do siebie samego, stosunku do bliźniego oraz do rzeczywistości świata materialnego dobitnie ujawniła dwa różne sposoby przedstawiania i uzasadniania prawd z zakresu wychowania moralnego. Podręczniki "Bóg z nami" cały zakres wychowania chrześcijańskiego starają się budować na świadomości chrztu, natomiast podręczniki drugiego programu chcą osiągnąć podobny cel w oparciu o przykazania.

Obydwa typy omawianych podręczników wprowadziły do treści modlitw problem Kościoła. Rozwiązania jednak tego problemu nie są tożsame we wspomnianych podręcznikach. Podręczniki "Bóg z nami" ukazują biblijny obraz Kościoła, podkreślają również jego zadania w funkcji znaku, a przede wszystkim zwracają uwagę na Kościół uobecniający się w konkretnej wspólnotie parafialnej. Odpowiedzialność za Kościół ukazują jako wezwanie do budowania Królestwa Bożego. Podręczniki drugiego programu zwracają większą uwagę na powszechność Kościoła i z nią korelują kształtowane postawy. Punktem stycznym w podjętej przez wszystkie podręczniki próbie inicjacji poprzez modlitwę do wspólnoty Kościoła jest zaakcentowanie chrztu i Eucharystii jako sakramentów w wyjątkowy sposób związanych z rzeczywistością Kościoła.

Na podstawie danych z analizy można przypuszczać, że modele wychowania do modlitwy zaprezentowane przez omawiane podręczniki pozostają w ścisłej korelacji do przyjętych przez te podręczniki ogólnych zasad pedagogiczno-dydaktycznych i związanych z nimi kryteriów doboru materiału. Omawiane podręczniki "Bóg z nami", przyjmując postulaty Soboru Watykańskiego II, starają się wychować dziecko do modlitwy rozumianej również w duchu wskazań Soboru. Uwzględniając zaś możliwości rozwojowe dziecka wprowadziły do sugerowanego modelu wychowawczego elementy ułatwiające dziecku zaangażowanie całej jego osobowości, a tym samym również pełną, autentyczną na jego miarę modlitwę. Podręczniki drugiego programu do zagadnienia modlitwy wprowadzają również pewne akcenty wspomnianego Soboru, obok tego jednak pozostają wierne postulatowi teologii i katechezy przedsoborowej, stąd też rysują nieco inny model wychowania dziecka do modlitwy.

Należałoby jeszcze sprawdzić eksperymentalnie, na ile rozważania teoretyczne przeprowadzone w oparciu o materiały zaczerpnięte z omawianych podręczników znajdują pokrycie w praktycznym ich urzeczywistnianiu. Jeżeli wyniki tych ostatnich poszukiwań okazałyby się zgodne z przedstawionym wyżej wnioskiem, wtedy jednocześnie pierwszeństwo pod względem waloru dydaktyczno-wychowawczego winno się przyznać modelowi wychowania do modlitwy ukazanemu w podręcznikach "Bóg z nami".

BIBLIOGRAFIA

1. Źródła

- Bóg z nami, cz. I, Kraków 1968.
Bóg z nami, cz. II, Kraków 1968.
Bóg z nami, cz. I, podręcznik dla katechety pod red. J.Charytańskiego, Warszawa 1971.
Bóg z nami, cz. II, podręcznik dla katechety pod red. J.Charytańskiego, Warszawa 1971.
Materiały pomocnicze do programu katechizacji według układu II, kl. I, Warszawa 1971, powielacz, z. 1-2, 1972, z. 3-4.
Materiały pomocnicze do programu katechizacji według układu II, kl. II, Warszawa 1971, powielacz, z. 1-2, 1972, z. 3-4.
Materski E. bp, Hekker N., Mój katechizm, cz. I, "Przyjdź Panie Jezu", wyd. 12, 1974, 3-97.

2. Literatura pomocnicza

- Besnard A., Myśli o modlitwie, Paryż 1972.
Bochenek J., Zarys ascetyki, Warszawa 1972.
Boliński H., Oratio Communis seu fidelium, w: Wprowadzenie do liturgii, pr. zb., Poznań 1967, 294-310.
Charytański J., Duszpasterskie znaczenie reformy liturgicznej II Soboru Watykańskiego, Homo Dei 34 (1965) 169-174.
Charytański J., Elementy treściowe programu katechezy dla dzieci i młodzieży szkół podstawowych, Collectanea Theologica 42 (1972) f. III, 75-87.
Charytański J., Inspiracje soborowe w katechetyce, w: Myśl posoborowa w Polsce, pod red. J.Myśkowa, Warszawa 1971, 151-181.
Charytański J., Słowo i sakrament w duszpasterstwie posoborowym, w: Kościół w świetle Soboru, Poznań 1968, 561-611.
Charytański J., Wychowanie do życia we współczesnym Kościele, w: W kierunku człowieka, Warszawa 1971, 165-174.
Charytański J., Zadania katechizacji w świetle dokumentów soborowych, Collectanea Theologica 37 (1967) f. III, 87-98.
Chromik T., "Bóg z nami", Katecheta 13 (1969) 67-75.
Congar Y., Chrystus i zbawienie świata, Kraków 1968.

- Czerwik S., Wprowadzenie do Konstytucji o liturgii świętej, w: Sobór Watykański II, Konstytucje, dekryty, deklaracje, Poznań 1968, 27-39.
- Danielski W., Uczestnictwo wiernych we Mszy świętej w świetle jej struktury liturgicznej, w: Wprowadzenie do liturgii, Poznań 1967, 253-277.
- Daujat J., Modlitwa, Warszawa 1970.
- Gałączyńska W., Ogólne zasady doboru pomocy katechetycznych, Katecheta 10 (1966) 266-273.
- Gibbard M., Modlitwa w okresach zwątpienia, w: Concilium, wybór art. 1970, wyd. pol. 1970, 93-103.
- Giżyński A., Nauczanie katechizmu a katechizacja, Katecheta 12 (1968) 20-22.
- Granat W., Dogmatyka katolicka, Bóg jeden w Trójcy osób, t.1, Lublin 1962.
- Granat W., Ku człowiekowi i Bogu w Chrystusie, Zarys dogmatyki katolickiej, t. 1, 1972.
- Haring B., Nauka Chrystusa, t. 2, cz. I, Poznań 1963.
- Jabłońska B., Droga do Ojca, Poznań 1967.
- Kostecki R., Modlitwa chrześcijanina, Ateneum Kapłańskie 55 (1963) 289-294.
- Kubik W., Chromik T., Poszukiwanie metody w katechezie, Katecheta 12 (1968) 3-10.
- Kupisiewicz Cz., Podstawy dydaktyki ogólnej, Warszawa 1973.
- Łach S., Księga Psalmów, w: Wstęp do Starego Testamentu, red. S.Łach, Poznań-Warszawa 1973, 549-630.
- Małaczyński F., Funkcje wychowawcze liturgii, Ruch Biblijny i Liturgiczny 21 (1968) 244-251.
- Materski E., O modlitwie w katechezie, Katecheta 12 (1968) 209-213.
- Materski E. bp, Wychowawcze aspekty katechezy, Katecheta 13 (1969) 49-55.
- Modlitwa, w: Słownik teologii biblijnej, pod red. X.L.Dufour, Poznań-Warszawa 1973, 496-503.
- Nowaczyk J., Wychowanie do modlitwy, Katecheta 19 (1975) 19-25.
- Ogólna Instrukcja Katechetyczna (Directorium Catechetisticum Generale), Wiadomości Diecezjalne Łódzkie 47 (1973) 145-220.

- Pagiewski H., Zastosowanie w jednostce katechetycznej, Katecheta 12 (1968) 213-218.
- Pastuszka J., Kapłan-człowiek i duszpasterz, w: Rozważania duszpastersko-katechetyczne, Poznań 1967, 637-796.
- Pastuszka J., Modlitwa, Refleksje filozoficzno-psychologiczne, Ateneum Kapłańskie 55 (1963) 294-299.
- Pedagogika, Podręcznik dla kandydatów na nauczycieli, pod red. B. Suchodolskiego, Warszawa 1973.
- Poręba P., Wychowanie religijne w rodzinie, w: Wychowanie w rodzinie chrześcijańskiej, Warszawa 1973, 185-202.
- Raguin Y., Drogi kontemplacji, Paryż 1972.
- Stroba J., Geneza nowego programu katechezy, Katecheta 16 (1972) 156-162.
- Wistuba H., Czym powinna być nauka religii? Katecheta 13(1969) 263-268.
- Wołoszynowa L., Młodszy wiek szkolny, w: Psychologia rozwoju dzieci i młodzieży, red. M. Żebrowska, Warszawa 1973, 311-381.
- Woroniecki J., Wychowanie człowieka, Kraków 1961.
- Wójcik S., Dla ożywienia ducha modlitwy, Homo Dei 36 (1967) 68-73; 133-146.